

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**HZ. LOKMAN KISSASININ DEĞERLER EĞİTİMİ
AÇISINDAN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Elif POLAT**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFİLOVA**

AĞUSTOS 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Hz. Lokman Kıssasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” adlı **“Yüksek Lisans”** tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Elif POLAT

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Temel İslâm Bilimleri

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Hz.Lokman Kıssasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 80 sayfalık kısmına ilişkin 29/08/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 8'dir.

Filtrelemeye tırnak içerisindeki alıntılar dâhil edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 29/08/2023

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFİLOVA

Öğrenci: Elif POLAT

KILAVUZA UYGUNLUK

“Hz. Lokman Kıssasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Elif POLAT

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFİLOVA

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFILOVA danışmanlığında **Elif POLAT** tarafından hazırlanan “**Hız. Lokman Kıssasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans** tezi olarak oy birliğiyle kabul edilmiştir.

29/08/2023

JÜRİ:

Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFILOVA	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Lokman BEDİR	(İmza)
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mansur YAYLA	(İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih ve.....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Kur'ân-ı Kerîm kıyamete kadar insanları doğru yola çağırarak hak ve batılı, iyi ve kötüyü öğretmeye ve böylece muhataplarını eğitmeye devam edecektir. Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan ahlaki değerler kıyamete kadar geçerliliğini korumaktadır. Bu sebeple ahlaki değerler açısından zengin bir muhtevaya sahip olan her bir kıssa bize yol gösterici olmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'in uyguladığı eğitim metotlarından biri kıssa anlatımıdır. Bu bağlamda Kur'ân-ı Kerîm'de birçok kıssa yer almaktadır. Kıssaların, Allah'ın ilim ve kudretinin büyüklüğü idrak edilerek değerlendirilmesi gerekir. Kıssalar tarih sahnelerini gözlerimizin önüne sererek ders almamızı sağlar. Psikolojik ve sosyolojik tahliller yapılmak suretiyle verilmek istenen mesaj en etkileyici şekilde muhabata sunulmaktadır.

Çalışmamız giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusunu, önemini, amacını ve metodunu açıklayıp daha önce yapılan çalışmalar hakkında bilgi verdik. Birinci bölümde tezimizde yer alan kavramların açıklamalarını yaptık. İkinci bölümde Hz. Lokman kıssasını bireysel ve toplumsal ahlakı konu edinmesi açısından inceledikten sonra merhamet ve sevgi içeren bir babanın oğluna öğütlerini ele alıp kıssada geçen değerler ile olumsuzluk ifade eden tutum ve davranışları değerler eğitimi açısından incelemeye çalıştık.

Elif POLAT, Erzincan, 2023

TEŞEKKÜR

Tez konumun belirlenmesi, araştırılması ve yazılması noktasında katkısı bulunan pek çok kişi vardır. Değerli katkılarından dolayı başta tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFİLOVA hocama ve çalışmalarından faydalandığım bütün kaynak sahiplerine teşekkür etmeyi borç bilirim. Bu süreçte maddi ve manevi desteğini eksik etmeyen eşim, ailem ve arkadaşlarıma şükranlarımı sunarım.

Elif POLAT

HZ. LOKMAN KISSASININ DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

Elif POLAT

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2023

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Faima İSRAFİLOVA

ÖZET

Bu yüksek lisans tez çalışmasında “Hz. Lokman Kıssasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” konusu işlenmektedir. Araştırmanın amacı, Hz. Lokman kıssasını değerler eğitimi açısından tahlil etmektir. Başlıca kaynaklarımız Kur’ân-ı Kerîm ve hadisler olmuştur. Tefsir kaynakları, birçok kitap, tez ve makaleden faydalanılmıştır. Din eğitimi, din psikolojisi, tefsir tarihi, ahlak ve değerler eğitimi alanında yapılan çalışmalar referans olmuştur.

“Hz. Lokman Kıssasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” isimli bu çalışma giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, metodu ve daha önce yapılan çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. İlk bölümde kıssa, değer, değerler eğitimi kavramları incelenmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ilgili kavramlar bağlamında Hz. Lokman kıssası açıklanmıştır. Kıssadaki kavramların her birinin tanımı ve tahlili yapılmış. Kıssadaki kelimelerin sözlük ve terim anlamı, eş ve zıt anlamlıları Kur’ân-ı Kerîm’deki kullanım alanları incelenmiştir. Hz. Lokman’ın oğluna verdiği öğütler ifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân Kıssaları, Değer, Değerler Eğitimi, Hz. Lokman.

THE ANALYSIS OF THE PARABLE LOKMAN IN TERMS OF VALUES EDUCATION

Elif POLAT

Erzincan Binali Yıldırım University

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, August 2023

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Faima İSRAFILOVA

ABSTRACT

In this master thesis the subject, “The Analysis of The Parable Lokman in Terms of Values Education” is handled. The aim of the research is that analyzing the parable Lokman in terms of values education. Our main sources are the Quran and hadiths. The sources of tafseer, many books, thesis and articles were used. Studies in the field of religious education, psychology of religion, history of tafseer, moral and values education have been references.

This study named “The Analysis of The Parable Lokman in Terms of Values Education” consists of an introduction and two parts. In the introduction part, information was given about the subject, importance, purpose, method and previous studies of the research. In the first part, the concepts of parable, value and values education are examined. In the second part of the study, the story of Lokman is explained in the context of related concepts. The definition and analysis each of the concepts in the parable has been made. Dictionary and term meaning of the words in the parable, synonyms and antonyms and usage areas in the Qur'an has been studied. The advice that Lokman gave to his son was expressed.

Keywords: The parables of the Quran, Value, Values Education, Lokman.

İÇİNDEKİLER

HZ. LOKMAN KISSASININ DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER.....	ix
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kısas Kavramı.....	6
1.1.1.Kısas Kavramıyla İlişkili Kavramlar	7
1.1.1.1.Nebe' Kavramı	7
1.1.1.2.Hadîs Kavramı	8
1.1.1.3.Haber Kavramı	8
1.1.1.4.Mesel Kavramı	8
1.1.2. Kısaların İhtiva Ettiği Konular.....	9
1.1.3.Kısaların Temel Özellikleri.....	9
1.1.4.Kısaların Gayeleri	12
1.2.Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lokman Kısası.....	12
1.2.1.Lokman Sûresi Hakkında Genel Bilgiler	12
1.2.2. Hz. Lokman'ın Hayatı ve Öğretileri.....	13
1.2.3.Lokman Sûresinin 12-19. Âyetlerin Değerlendirilmesi	15
1.2.3.1.Âyet: 12.	15
1.2.3.2.Âyet: 13.	16
1.2.3.3.Âyet: 14 ve 15.	18
1.2.3.4.Âyet:16.	19
1.2.3.5.Âyet:17.	20

1.2.3.6.Âyet:18.	21
1.2.3.7.Âyet:19.	22
1.3.Değer Kavramı.....	23
1.3.1.Lügat ve Terim Anlamı	24
1.3.2. Değerlerin Özellikleri	25
1.3.3. Değerlerin İşlevi ve Amacı.....	26
1.3.4. Değerlerin Sınıflandırılması	26
1.3.5. Değerler Eğitimi ve Önemi	27
1.3.6. Ailenin Değerler Eğitiminde Yeri ve Önemi.....	28
1.3.6.1. Değerler Eğitiminin Verilme Yaşı.....	31
1.3.6.2. Değerler Eğitiminde Aile İçi İletişim	32

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN HZ. LOKMAN KISSASI

2.1. Değerler Eğitimi Açısından Kur’ân-ı Kerîm Kıssaları	33
2.2. Hz. Lokman’ın Ahlaki Değerleri ve Erdemli Davranışları.....	35
2.2.1. Ahlak ve Ahlaki Değerlerin Toplumsal Yapılara Katkısı	35
2.2.2. Bilgi ve Bilgelik Kavramı	39
2.2.3. Hikmet Kavramı	40
2.2.4. Sabır Kavramı.....	44
2.2.5. Şükür Kavramı.....	50
2.2.6.Vakar -Tevazu - Alçak Gönüllülük Kavramı	54
2.2.7. Emir Bi’l-Ma’rûf Nehiy Anı’l-Münker Prensibi.....	55
2.2.8. Adalet Kavramı.....	59
2.2.9. Sevgi ve Hoşgörü Kavramı	60
2.3. Hz. Lokman Kıssasında İnanç ve Güven.....	60
2.3.1. Kibir Kavramı.....	60
2.3.2. Küfür Kavramı.....	63
2.3.3. Şirk Kavramı	64
2.3.4. Zulüm Kavramı	68
2.3.5. Nankörlük Kavramı	71
2.4. Hz. Lokman’ın Örnek Olma ve Öğretme Rolü.....	72
2.4.1.Yürüyüş Tarzı	72

2.4.2. Sesin Kullanımı	74
SONUÇ	78
KAYNAKÇA.....	81
ÖZ GEÇMİŞ	86

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

A.s.	: Aleyhisselam
B.	: Bin (oğlu)
Bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Hız.	: Hazreti
R.a.	: Radıyallahu anı
S.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik
Ty.	: Tarih Yok
Vb.	: Ve benzeri
Vd.	: Ve diğlerleri

GİRİŞ

İnsan dünya ve ahiret hayatında bir rehber ihtiyacı duyacak şekilde yaratılmış sosyal bir varlıktır. Bu sebeple Allah, kulları için peygamberler ve kutsal kitaplar göndermiştir. Peygamberler, kutsal kitapları tebliğ ederek temsil ve tebliğ görevini yerine getirmektedir. Kur’ân-ı Kerîm; insanlara doğru yolu göstermek ve Allah’ın rızasını kazanmalarını sağlamak amacıyla gönderilmiş ilahi emirler bütünüdür. Birçok ilke ortaya konulmuş, farklı yöntemler kullanılmıştır. Bunlardan biri de kıssalardır. İnsanlık değişmedikçe benzer olayların yaşanması yadsınamaz bir gerçektir. Muhataplar anlatılan kıssalarla uyarılmaktadır. Yapılan uyarılar herkesin anlayabileceği sade, anlaşılır ve etkileyici bir tarzda sunulmaktadır.

Kıssaları Allah’ın hikmeti çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Kıssalarda yer alan ifadelerde sadece emir ve yasakların yer aldığını düşünmek yanlış olacaktır. Kıssa anlatımının insan hayatına yön verdiğini, toplumsal hayatı düzenleyip daha iyi ve daha güzele teşvik ettiğini unutmamak gerekir.

Kıssalar üzerine birçok araştırma yapılmıştır. Kıssaların etkili bir eğitim metodu olduğu bilinmektedir. Kıssalarda değerler eğitimi açısından yoğun bir muhteva barındırmaktadır. Her kıssa değerler eğitimi açısından önemlilik arz etmektedir. Hz. Lokman kıssasının da içerdiği toplumsal değerler ve ahlaki öğütler bakımından incelenmesi gerekmektedir. Hz. Lokman kıssasında yer alan değerlerin toplumu ilgilendirdiği gerçeğinden hareketle bu araştırmayı yapmaya sevk etmiştir. Bu bağlamda araştırmamızın konusu “Hz. Lokman Kıssasının Değerler Eğitimi Açısından İncelenmesi” olarak belirlenmiştir. Çalışmamızın sınırlarının 12-19.ayetler olarak belirlenmesi ile de tezin amacından uzaklaşmamak hedeflenmiştir.

İnsanoğlunun dünya ve ahiret mutluluğunu hedefleyen kutsal kitabımız, insanın bütün davranışlarına yön vermeyi temel almıştır. Kur’ân-ı Kerîm, kıssaları somutlaştırma ve canlandırma metotlarını kullanarak insanların faydalanması için anlatır. Anlatım, gerçek hissi uyandırması için yapılan tasvirler ile desteklenir. İnsanların ders çıkarıp ibret alması ve hayatını düzenleme yolunu bulması sağlanır. Verilmek istenen mesajlar karakterlerin diliyle söylenir böylece insanlar üzerindeki etkisi artar.

Kur’ân-ı Kerîm kıssalarının sadece tarihi bilgi olduğunu düşünmek doğru değildir. Çünkü kullanılan dil, karşısındakini aciz bırakan bilgiler ve tebliğ metodu; tarihi

bilgiden farkını gösterir. Buna bağlı olarak Kur’ân-ı Kerîm’e tarihî kitap olarak bakmak doğru olmayacaktır. Tarihi veriler sunarken tarihî bilgi barındırması kadar doğal bir durum yoktur. İnsanlara bilgi verir, yol gösterir bu durum da kendisinin bir hayat kitabı olmasından kaynaklanmaktadır.

Son yıllarda değerler eğitimi alanında birçok çalışma yapılmıştır. Farklı kıssalar değerler eğitimi açısından incelenmiş olup Hz. Lokman kıssası bu bağlamda çalışılmamıştır. Hz. Lokman kıssasının arka planında kalan değerleri ortaya çıkarmak çalışmamızın amacını oluşturmaktadır. Kıssada yer alan değerlerden hikmet, sabır, şükür, vakar, alçak gönüllölük, tevazu ve iyiliği emretme kötölükten sakındırma kuralı ile olumsuzluk ifade eden tutum ve davranışlardan şirk, küfür, zulüm, nankörlük, kibir, böbürlenerek yürüme ve sesini alçaltma emri yer almaktadır. Salih bir kul ve bir baba olan Hz. Lokman’ın oğluna öğütleri sıralanarak çalışmamızda açıklanmış. Âyetlerde yer alan emirler ve ahlaki değerler incelenmiştir.

Araştırmamız için Temel İşlam Bilimlerindeki araştırma yöntem ve teknikleri uygulanmış ve literatür taraması esas alınmıştır. Başlıca kaynaklarımız kutsal kitabımız ve hadisler olmuştur. Bunun yanında Tefsir kaynakları, birçok kitap, sözlük, ansiklopedi maddesi, tez ve makaleden faydalanılmıştır. Din eğitimi, din psikolojisi, tefsir tarihi, ahlak ve değerler eğitimi alanında yapılan çalışmalar referans olmuştur.

Araştırmamızla ilgili konular genel hatlarıyla ele alınıp incelenmiştir. Zira her konu kendi içinde araştırılabilecek niteliktedir. Çalışmanın amacından uzaklaşmamak ve konunun sınırlarından çıkmamak için her ayrıntıya yer verilmemiştir. Bu sebeple Lokman sûresinin bütünü değil Hz. Lokman kıssasının yer aldığı bölüm değerler eğitimi açısından incelenmiştir.

Çalışmamızda, Taberi’nin “Taberi Tefsiri” ,Zemahşeri’nin “Keşşâfi” Elmalılı Hamdi Yazır’ın “Hak Dini Kur’ân Dili”, Seyyid Kutub’un “Fizilal-il Kur’ân”, Ömer Nasuhi Bilmen’in “Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri” , Vehbi Zuhayli’nin “Et-Tefsirü’l-Müniri” ,Celal Yıldırım’ın “İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri” gibi birçok müfessirlerin eserlerinden faydalandık.

Çalışmamızda klasik sözlükler ve tefsir kaynakları incelenmiştir. Hz. Lokman’ın kıssasındaki âyetlerde yer alan kavramların her birinin açıklaması ve incelenmesi yapılmış. Kıssadaki kelimelerin lügat ve terim anlamı incelenmiş olup âyetlerde nasıl

kullanıldığına yer verilmiştir. İlgili kavramlar değerler eğitimi açısından irdelenerek Hz. Lokman'ın öğütleri ve toplumsal hayata yansması Hz. Lokman kıssası bağlamında açıklanmıştır.

Çalışmamız, Giriş kısmı ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde “Kavramsal Çerçeve”, İkinci Bölümde “Değerler Eğitimi Açısından Hz. Lokman Kıssası” konuları yer almaktadır. Tespit edilen bilgiler ve bulgular Sonuç başlığında yer almaktadır.

Lokman sûresinin tamamı temel alınarak ülkemizde yapılan yüksek lisans tez çalışmaları aşağıdaki gibidir.

- Mustafa Kalender tarafından 1991 yılında yazılan “Lokman Sûresi'nin Eğitim Açısından Yorumu”,
- Yunus Ekin tarafından 1994 yılında yazılan “İslam Ahlakı Açısından Lokman Sûresi'nin Tefsiri”,
- Mehmet Cesur tarafından 1997 yılında yazılan “Lokman Sûresi Işığında Ailede Çocuğun Ahlaki Eğitimi”,
- Ahmet Yılmaz tarafından 2007 yılında yazılan “Çocuklara Meal ve Tefsir Hazırlamanın Gerekliliği ve Örnek Olarak Lokman Sûresi'nin Meal Ve Tefsiri”,
- Mehmet Fatih Dede tarafından 2008 yılında yazılan “Eğitim Açısından Lokman Sûresi'nin Tahlili”,
- Süleyman Kısaoğlu tarafından 2008 yılında yazılan “Klasik ve Çağdaş Tefsir Metinleri Işığında Lokman Sûresi'nin Tahlili”,
- Zeynep (Cemo) Tuncay tarafından 2016 yılında yazılan “Lokman Sûresi Işığında Eğitime Dair İşaretler”,
- Abdurrahman Nursaçan tarafından 2017 yılında yazılan “Lokman Sûresi'nin Konulu Tefsiri”,
- Metin Aslan tarafından 2019 yılında yazılan “Lokman Sûresinin Edebi İncelikleri”,

- Mehmet Göksel Kartal tarafından 2020 yılında yazılan “Kur’ân’ a Göre Çocuk Eğitim Sürecinde Ahlaki Gelişim (Lokman Sûresi Özelinde)”,
- Tuba Çoban Alibrahim tarafından 2022 yılında yazılan “Lokman Sûresi’nin Arap Dili ve Belağatı Açısından İncelenmesi”,
- Sangar Mohammed Rasool tarafından 2022 yılında yazılan “Lokman Sûresi’nde Beş Gaybiyat (Beş Bilinmeyen)” çalışmaları olmuştur.

Lokman sûresinin tamamı temel alınarak yapılan farklı ülkelerdeki tez çalışmaları aşağıdaki gibidir.

- Muhammed Ahmed İbrahim tarafından 1972 yılında Mısır’da yazılan “Tefsîru Sûreti Lokman” isimli doktora çalışması,
- Muhammed Ali Muhammed tarafından 1976 yılında Mısır’da yazılan “Vesâyâ Lokman kemâ veredet fi’l-Kur’ân” isimli yüksek lisans tezi,
- Abdulhamid Mahmud Mütevellî tarafından 1992 yılında Mısır’da yazılan “Nefehâtun Rabbâniyye fî Tefsîri Sûreti Lokman” isimli doktora çalışması bulunmaktadır.

Lokman sûresi temel alınarak yapılan müstakil çalışmalar aşağıdaki gibidir.

- Cevdet Said tarafından yazılan “Edvaün min Sûreti Lokman”
- Abdülhadi el Eraşiki tarafından yazılan “Tefsîru Sûreti Lokman”,
- Muhsin Demirci tarafından yazılan “ Lokman Sûresi ve Ahlaki Öğütler”,
- Mehmet Hanifi Tosun tarafından yazılan “Çocuk Eğitiminde Hz. Lokman örnekliliği”
- İbrahim Sarı tarafından yazılan “Hz. Lokman Aleyhisselam”,
- Mehmed Öten tarafından yazılan “Hz. Lokman’ın Oğluna Öğütleri Ve Hikmetler”
- Şaban Karaköse tarafından yazılan “Gençlerin Hayat Prensipleri - Hz. Lokman'ın Oğluna Öğütleri” çalışmaları bulunmaktadır.

Bu çalışmalar dışında ansiklopedi maddeleri de vardır.

- Ömer Faruk Harman tarafından yazılan İslâm Ansiklopedisi’nde bulunan “Lokman” maddesi,
- İlyas Üzüm’ün İslâm Ansiklopedisi’nde bulunan “Lokman Sûresi” maddesi bulunmaktadır.

Değerler eğitimi ile ilgili bazı müstakil eserleri örnek olarak verebiliriz.

- Bilal Yorulmaz tarafından yazılan “Ailede Değerler Eğitimi”,
- Ertuğrul Yaman tarafından yazılan “Değerler Eğitimi- Eğitimde Yeni Ufuklar”,
- Kadir Ulusoy ve Bülent Dilmaç tarafından yazılan “Değerler Eğitimi”,
- Refik Turan ve Kadir Ulusoy tarafından yazılan “Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi”,
- Recep Kaymakcan ve Hasan Meydan tarafından yazılan “Ahlak, Değerler ve Eğitimi”,
- Ali Çankırılı tarafından yazılan “Ailede ve Okulda Değerler Eğitimi” çalışmaları bulunmaktadır.

Kıssalar ile ilgili bazı müstakil eserleri aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

- Muhammed Ahmed Halefullah tarafından yazılan “el-Fennu’l-Kasasî fi’l-Kur’âni’l-Kerîm”,
- Muhammed Abay tarafından yazılan “Kur’ân Kıssaları”,
- M. Sait Şimşek tarafından yazılan “Kur’ân Kıssalarına Giriş”,
- Şehmus Demir tarafından yazılan “Mitoloji, Kur’ân Kıssaları ve Tarihî Gerçeklik”,
- Mustafa Öztürk tarafından yazılan “Kıssaların Dili”,
- İdris Şengül tarafından yazılan “Kur’ân Kıssalarının Tarihi Değeri” çalışmaları bulunmaktadır.

Bu çalışmalar dışında birçok yüksek lisans ve doktora tezi, müstakil eserler ve makaleler bulunmaktadır. Kanaatimizce konunun öneminden dolayı çalışılmaya da devam edecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kıssa Kavramı

Kur'ân-ı Kerîm kıssalarında farklı rollerde karakterlere yer verilir. Sürükleyici anlatım tarzı kullanılır. Durum tahlilleri yapılır. Böylece muhatabın dikkati çekilmiş olur. Peygamberimiz kıssa anlatım metodunu tevhid inancını anlatmak için kullanmıştır.

Bu bölümde kıssa kavramının lügat ve terim anlamlarıyla beraber âyetlerdeki kullanım şekli ile ilgili kavramlar yer almaktadır.

Kıssa kelimesi Arapçada ق-ص-ص kökünden türetilmiştir. Sözlükte izi takip etmek, tırnakları kesmek, araştırılan haberler, hikâyeler anlamına gelmektedir.¹ Kıssa kelimesinin çoğulu ise kasastır.

Kıssa kavramı unutulmuş veya bilinmeyen olaylar üzerinde insanların düşünmesini, ders almasını ve bu durum değişikliğini hayatlarına yansıtmalarını hedefler.² Kısasu'l Kur'ân kavramı ise geçmiş milletlerin hayatlarını eserlerini, izlerini açığa çıkartıp anlatması anlamına gelir.³

Kıssa kavramı aynı zamanda bir edebiyat terimidir. Bir olayın anlatıldığı her tür için kullanılmaktadır. Bu şekli ile fıkra, öykü, masal ve menkıbe terimlerini karşılar. Genellikle öğütleyici ve öğretici kısa öykülerle peygamberlerin ve ya din adamlarının yaşamlarını ele alır.⁴

¹ Rağıb el-İsfahânî, *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*, çev. Abdülbaki Güneş ve Mehmet Yolcu İstanbul: Çıra Yayınları,2010, 847.

² Muhsin Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,2018),58.

³ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*.158.

⁴ Asiye Yılmaz, “Kur'ân'daki Kıssaların Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2008),7.

Kıssa kelimesi ayetlerde kullanılmamaktadır. Fakat “hikâye” ve “hikâye etmek” anlamına gelen kassa fiili kullanılmıştır. Kassa fiili iki kez “birinin izini sürmek, arkasından ilerlemek” anlamında kullanılmıştır. “Peygamberlerin hikâyelerini nakletmek, gerçeği, beyyineyi, rüyayı aktarmak” anlamlarında kullanıldığı da görülmektedir. Kıssanın gerçek anlamı ise iki kişinin birbirinin izinden gitmesidir.⁵

26 âyette 30 defa aynı kökten gelen kelimeler yer almaktadır.⁶ Bu şekilden türetilen “makas”, “makasla kesmek”, “saçı ve tırnağı kısaltmak”, “saçların dipleri”, “başın ön tarafı veya alın”, “göğüs”, “göğüs kafesi”, “diğerinin peşinden giden deve” vb. anlamlar da vardır. Ancak ayetlerde bu anlamları kullanılmamıştır.⁷

1.1.1.Kıssa Kavramıyla İlişkili Kavramlar

Kıssa kavramı dışında ifadelerde nebe’, hadîs, haber ve mesel kavramları kullanılmıştır.

1.1.1.1.Nebe’ Kavramı

Nebe’ “çok istifade edilen, bilgi, büyük ve mühim haber” anlamına gelmektedir. Çoğulu enbâ’ olarak kullanılmaktadır. Bir haber için nebe’ kavramının kullanılabilmesi için, tevatür derecesine ulaşması gerekmektedir. Tevatür olmayan haberlerin ifade edilmesinde bu kavramlar kullanılmaz.⁸

Nebe’ kavramı kıssalar için kullanmıştır. Mesela Kehf sûresi 13. Âyette Ashâb-ı Kehf anlatılırken ve Hûd sûresi 49. âyette Hz. Peygambere verilen gaybi bilgiler anlatılırken aynı anlamda kullanılmıştır.⁹

⁵ İdris Şengül, “Kıssa”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, TDV Yayınları,2002), 25:498-501.

⁶ Muhammed Abay, *Kur’ân Kıssaları*(İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007),11.

⁷ Abay, *Kur’ân Kıssaları*, 13.

⁸ Isfahânî, *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, 1030.

⁹ İdris Şengül, *Kur’ân Kıssalarının Tarihi Değeri*(Ankara: Otto Yayın, 2019), 58.

1.1.1.2.Hadîs Kavramı

Hadîs kavramı kıssalarla ilgili kullanılan kavramlardandır. “Yoktan var olmak ve bir şeyi bulmak” anlamlarında kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de, “anlatmak, beyan etmek ve bilgi vermek”,¹⁰ “hatırlamak”,¹¹ “açıklamak”,¹² “Kitap, ileti”,¹³ “olay, durum”,¹⁴ “gizemli olay”,¹⁵ “kelam”,¹⁶ “hikâye”,¹⁷ “sonra ifade edilen, yeni”¹⁸ anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.

1.1.1.3.Haber Kavramı

Haber kelimesi ve onun çoğulu ahbar kelimesi kıssa kelimesi ile ilişkili olarak kullanılmıştır. Yakın zamanda gerçekleşen veya izleri kaybolmamış, görünen olayları anlatmak, ibret vermesi için hatırlatmak anlamlarında kullanılmaktadır.¹⁹

Haber kökü ve türevleriyle olaylar anlatılmaktadır. Örnek olarak İfk Hadisesi, Bedir, Uhud ve Huneyn Gazveleri, Rıdvan Biatı, Hudeybiye Anlaşması’nı verebiliriz. Fakat bu bölümlerin kıssalardan sayılıp sayılamayacağı konusunda ihtilaf vardır. Bazı âlimler kıssalara dâhil ederken bazı âlimler kıssalardan saymamaktadır.²⁰

1.1.1.4.Mesel Kavramı

Mesel, Kur’ân-ı Kerîm’de “örnek”²¹ “tabiat, durum,”²² “özellik, nitelik”²³ gibi farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Çoğulu emsal olan mesel kavramı, bir şeyin eşi, benzeri, önerme, hikâye, delil anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle bir kaynaktan ortaya çıkıp zaman içerisinde yaygınlaşmış halk tarafından kabul edilmiş, anonim anlamına gelmektedir.²⁴

¹⁰ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/276; Zilzâl, 99/4.

¹¹ Kur’ân-ı Kerîm, Duhâ, 93/11.

¹² Kur’ân-ı Kerîm, Kehf, 18/70.

¹³ Kur’ân-ı Kerîm, Nisâ, 4/78; Kehf, 18/6; Tûr, 52/34; Necm, 53/59; Kalem, 68/44.

¹⁴ Kur’ân-ı Kerîm, Yûsuf, 12/101; Zâriyât, 51/24; Tâhâ 20/9.

¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm, Tahrîm, 66/3.

¹⁶ Kur’ân-ı Kerîm, Ahzâb, 33/53; Zümer, 39/23.

¹⁷ Kur’ân-ı Kerîm, Mü’minûn, 23/44.

¹⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Enbiyâ, 21/2.

¹⁹ Şengül, *Kur’ân Kıssalarının Tarihi Değeri*, 58.

²⁰ Şengül, *Kur’ân Kıssalarının Tarihi Değeri*, 59.

²¹ Kur’ân-ı Kerîm, Mütaffifûn, 83/26.

²² Kur’ân-ı Kerîm, Âl-i İmrân, 3/59.

²³ Kur’ân-ı Kerîm, Şûrâ, 42/11.

²⁴ Demirci, *Tefsir Terimleri Sözlüğü*, 189.

1.1.2. Kıssaların İhtiva Ettiği Konular

Âyetlerde pek çok peygamber kıssası bulunmaktadır. İlk insanın yaratılması, meleklerin ona secde etmesi, iblisin onu ve eşini kandırması, cennetten çıkarılmaları, Hz. İbrahim'in babasını dine davet etmesi, onunla tartışması, putları kırması ve Kâbe'yi yapması, Hz Musa'nın dünyaya gelmesi, Firavun'un yanında büyümesi, Mısır'dan çıkışı, Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi beşikte iken konuşması gibi kıssalar vardır.

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de Meryem, Üzeyir, Zülkarneyn ve Lokman gibi salih kulların kıssaları yer almıştır. Önceki kavimlerin, İsrailoğulları, Ashâb-ı Kehf, Ashâb-ı fiil vd. milletlerin hikâyeleri vardır. Karun, Firavun ve İblis gibi kötü karakterlerin kıssaları ve Peygamber Efendimizin nübüvvetinde yaşanan olaylardan İsrâ, Miraç, Hicret, Bedir, Uhud ve Ahzab gibi olayları kapsayan kıssalar bulunmaktadır.

1.1.3. Kıssaların Temel Özellikleri

Hacim itibarı ile kıssalar araştırmacılara nazaran âyetlerin üçte birini, bazı araştırmacılar ise üçte ikisini ifade ettiğini söylemektedir.²⁵

Klasik çalışmalarda kıssalar tasnif edilmemiştir. Yeni yapılan çalışmalarda ise farklı sınıflandırmalar görülmektedir.²⁶ Modern araştırmacılar kıssaları üç gruba ayırmaktadır. Bunlar tarihsel kıssalar, temsili kıssalar ve tarihsel temsili kıssalardır.²⁷ İçerik bakımından Kur'ân-ı Kerîm kıssaları ise üç şekilde sınıflandırılmıştır. Bunlar tarihsel kıssalar, Asr-ı Saadet kıssaları ve gaybi kıssalardır.²⁸ Edebi açıdan kıssalar ise kısa kıssalar ile uzun kıssalar diye ikiye ayrılmıştır.²⁹

Bazı kıssalarda zaman, mekân ve şahıs isimleri yer almamıştır. Yasin sûresi 13.-27. âyetlerinde yer alan Ashâb'ül Karye kıssası ve Bakara sûresi 259. âyetinde yer alan Hezekiel kıssasını örnek olarak verebiliriz.³⁰

Kur'ân-ı Kerîm kıssayı hangi amaç ile kullanıyorsa olayın sadece o kadarına yer vermiştir. Çünkü buradaki amaç safhaları ayrıntıları ile anlatmak değildir.³¹

²⁵ Şengül, *Kur'ân Kıssalarının Tarihi Değeri*, 42.

²⁶ Abay, *Kur'ân Kıssaları*, 15.

²⁷ Abay, *Kur'ân Kıssaları*, 16.

²⁸ Abay, *Kur'ân Kıssaları*, 17.

²⁹ Abay, *Kur'ân Kıssaları*, 18.

³⁰ Hikmet Zeyveli, "Kur'ân Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mucizeler", içinde 2 *Kur'ân Sempozyumu*, (4-5 Kasım 1995), Bilgi Vakfı Yayınları, s.93-110, s.98.

³¹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011), 224.

Kur'ân-ı Kerîm kıssalarında şahıslar kıssanın vermek istediği mesaj doğrultusunda belirtilmeyebilir. Böyle durumlarda muhatabın dikkatini şahıs üzerine değil olaya çekmek hedeflenir. Bazı durumlarda ise meşhur etmemek için meçhul bırakılmıştır.³²

Bazen kıssalarda sadece olaya yer verilir. Amaç bütün dikkati olay üzerine toplamaktır. Şahıs üzerinden insanları etkilemeyi amaçlayan kıssalarda ise şahıs açıkça belirtilir. Bu kahramanlar peygamberler, salih kullar veya kötü karakterler olabilir. Kıssalardaki kahramanlar genellikle erkek, kadın, topluluk olurken bazen de manevi varlıklar olur. Karınca, yılan, köpek ve sığır gibi bir hayvan da olabilir.³³

Kıssaların geçmişte yaşandığını gösteren ifadeler kullanılmaktadır. Az sayıdaki kıssada olayların süresine yer verilmiştir. Örneğin İsrailoğullarının kırk yıl Tih çölünde kalmaları gibi.³⁴

Kıssalarının amacı dini tebliğ etmektir. Kıssa anlatımı bu amaca hizmet için kullanılan araçlardan birisidir. Kıssayı oluşturan unsurların bu amaç doğrultusunda şekillenmesi gerekmektedir. Böylece insanların dikkati araçtan amaca dönecektir.³⁵

Kur'ân-ı Kerîm kıssalarının gerçek kahramanı şahıslar değildir. Örnek olarak Hz. İbrahim kıssasında kahramanlar iman ile şirktir. Aynı şekilde Hz. Yûsuf kıssasında hıyanet, emanet, şehvet ve iffet duygularıdır.³⁶

Kur'ân-ı Kerîm Araplar arasında bilinen kıssalara yer vermiştir.³⁷ Kıssalar günümüzde kutsal kitaplarda olmayan Arap kavimleri hakkında bilgi verir. Kavimlerin başından geçen olaylar, Ashâb-ı Kehf kıssası, Fil Olayı gibi.³⁸

Kur'ân-ı Kerîm kıssalarına tarihi belge olarak bakmak ve bu şekilde değerlendirmek doğru olmayacaktır. Arap toplumunda kullanılan edebi özellikler esas alınarak temsili bir anlatım kullanılmaktadır.³⁹

³² Abay, *Kur'ân Kıssaları*, 52.

³³ Abay, *Kur'ân Kıssaları*, 54.

³⁴ Abay, *Kur'ân Kıssaları*, 56.

³⁵ Abay, *Kur'ân Kıssaları*, 51.

³⁶ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 223.

³⁷ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 224.

³⁸ Şengül, *Kur'ân Kıssalarının Tarihi Değeri*, 101.

³⁹ Demirci, *Tefsir Usûlü*, 224.

Kur'ân-ı Kerîm, kıssalar yoluyla insanlık tarihi hakkında önemli bilgileri en güvenilir kaynaktan aktarmıştır. Tarihteki insanların yaşadıklarından ibret alınıp hayatın inşa edilmesini tavsiye etmiştir. ⁴⁰

Kıssalar inancın şekillenmesinde kullanılmıştır. Bu nedenle hem peygamberlerin hem de salih kulların kıssalarından insanların çokça yararlandıkları görülmektedir. ⁴¹ Kıssalarda örnek olay, problem çözme, drama ve soru cevap vb. tekniklerde yer verilir.

Kur'ân-ı Kerîm kıssaları felsefi düşüncelerin yayılmasında da kullanılmıştır. Çünkü her kıssada, doğduğu yerin ve zamanın kültürü saklıdır. Her kıssa toplumun ve yaşanan zamanın özelliklerini taşır. ⁴²

Kıssalar birçok defa tekrar edilmiştir. Hz. Âdem'in yaratılışı ve Hz. Musa ile ilgili bazı kıssalar birkaç kez tekrarlanmış olup her defasında farklı ayrıntılar eklenmiştir. ⁴³

Kur'ân-ı Kerîm kıssalarında tek cümlelik yargılarla kullanılmaz. Kıssalar olay örgüsü içerisinde anlatılır. Anlatılmak istenen mesajın anlaşılabilirliği artar. İnsanlar üzerindeki etkisi daha çok ve daha kalıcı hale gelir. ⁴⁴ Muhatabın ilgisini çekerek verilmek istenen mesaj tesirli bir şekle bürünür.

İnsanoğlunun terbiyesinde kıssa anlatım metodunu kullanır. Kur'ân-ı Kerîm kıssaları karşılıklı konuşma, karakterleri canlandırma özelliğine sahiptir. Kalbin ibret alması için kıssada en önemli an seçilir, sanatlı ifadeler kullanılır. ⁴⁵

Kur'ân-ı Kerîm kıssalarında verilmek istenen mesaj bir zaman dilimi ile sınırlandırılmamıştır. Benzer hataların yapılması durumunda aynı cezalar ile karşılık bulacağı unutulmamalıdır. Önemli olan insanların yaptıklarından dolayı pişman olup ders almalarıdır. Böyle yapıldığı takdirde sıkıntılar da önlenmiş olacaktır. ⁴⁶

⁴⁰ Şengül, *Kur'ân Kıssalarının Tarihi Değeri*,43.

⁴¹ Abay, *Kur'ân Kıssaları*,28.

⁴² Abay, *Kur'ân Kıssaları*,28.

⁴³ Demirci, *Tefsir Usûlü*,224.

⁴⁴ Abay, *Kur'ân Kıssaları*,28.

⁴⁵ Adem Akıncı, “Kur'ân'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,10/13(2004):42-62.

⁴⁶ Remzi Kaya, “Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları ve Düşündürdükleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/2(2002):31 -58.

Kur'ân-ı Kerîm kıssalarında kullanılan tasvirlerde, her zaman kendi seçimlerinin kurbanı olan kişi veya toplumlardan söz edilir. İrade ve fiillerinin sonucunda karşılığını bulduklarından bahsedilmektedir.⁴⁷

1.1.4.Kıssaların Gayeleri

- İman Esaslarını Açıklamak
- İman Esasları İle İlgili Diğer Hususları Açıklamak
- Hz. Peygamber'e ve Müminlere Teselli Vermek
- Bütün Peygamberlerin ve Tebliğ Ettikleri Dinlerin Birliğini Açıklamak
- İnsanları Düşündürmek ve İbret Almalarını Sağlamak
- Bütün İlahi Dinlerin Tevhid Noktasında Birleştiğini Göstermek
- İnsanları Şeytana Karşı Uyarmak

1.2.Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lokman Kıssası

1.2.1.Lokman Sûresi Hakkında Genel Bilgiler

Lokman sûresi Kur'ân-ı Kerîm'de otuz birinci, iniş sırasına göre elli yedinci sûredir. Mekke döneminde inmiştir.⁴⁸ Adını 12-19. âyetlerde ismi geçen Hz. Lokman'dan almıştır.⁴⁹ Sûrenin iniş sebebi Kureyşlilerin Hz. Lokman hakkındaki soruları üzerine olmuştur.⁵⁰

Lokman sûresini dört bölümde inceleyebiliriz. Birinci bölümde (1-11. âyetler) kitabın özelliklerinden bahsedilirken kitaptan faydalananların özellikleri namazı kılmak, zekât ibadetini yerine getirmek ve ahiret hayatına inanmak şeklinde sayılabilir. 6-7. âyetlerde, Mekke müşriklerinin davranışlarından bahsedilmektedir. Bu bölümün son iki âyetinde ise Allah'ın varlıkları nasıl meydana getirdiği belirtilir.⁵¹

İkinci bölümde (12-19. âyetler) Hz. Lokman'nın adı ilk kez geçmektedir. Hayatı hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak Allah'ın kendisine hikmet verdiği belirtilmektedir. Özelde oğlu genelde tüm insanlar için verdiği öğütler yer almaktadır.⁵²

⁴⁷ Sadık Kılıç, Tarih Felsefi Açısından Kıssalar, *1.Kur'ân Sempozyumu*, Bilgi Vakfı Yayınları, s.87-98,s.96

⁴⁸ Hayrettin Karaman, *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, Ankara 2007,C.4, 330.

⁴⁹ İlyas Üzümlü, "Lokman Sûresi", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2003),25:209-211.

⁵⁰ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*(İstanbul: Çelik Şura Yayınları,1993),31.

⁵¹ Üzümlü, "Lokman Sûresi", 210.

⁵² Üzümlü, "Lokman Sûresi", 210.

Üçüncü bölümde (20-32.âyetler) Allah'ın bahşetmiş olduğu nimetlerden bahsedilmektedir.⁵³

Son bölümde (33-34. âyetler) ceza gününde hiç kimsenin birbirine yararının dokunmayacağı belirtilir. İnsanların dünya hayatına meyletmemeleri gerektiğine vurgu yapılır. Beş bilinmeyen hakkında bilgi verilir.⁵⁴

1.2.2. Hz. Lokman'ın Hayatı ve Öğretileri

Hz. Lokman'ın kim olduğuna dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Ebu's -Suud'un aktardığına göre ismi Lokman İbni Bâurâ'dır.⁵⁵ Soyu Hz. İbrahim'e ulaşmaktadır. Lukmân b. Bâurâ b. Nâhur Tareh denilerek soy ağacı belirlenmektedir. Üçüncü babası Tareh, Hz. İbrahim'in babası Azer'in bir diğer ismidir. ⁵⁶Azer'in çocuğu, Hz. Eyüp'ün teyzesinin ya da kız kardeşinin oğlu ⁵⁷ veyahut Eyüp Peygamberin kız kardeşinin ya da teyzesinin torunudur.⁵⁸ Bin sene yaşamıştır.⁵⁹ Hz.Lokman'ın kabri, Filistin şehirlerinden Remle'nin dışında yer alan Sarfend köyünde bulunmaktadır.⁶⁰

Hz. Davut'tan ilim öğrenmiş ve onun peygamberliğinden önce fetva veren, sanat sahibi, İsrailoğullarında kadılık yapan rivayet olunan,⁶¹ mesleğinin terzi, marangoz ve çoban olduğu rivayet edilen kimsedir.⁶² Çoğunluğa göre Hz.Lokman tıbbın ve hakikatin hikmetine sahiptir.⁶³

Hz. Lokman'ın siyahi bir köle, Habeşî ve dülger⁶⁴ olduğu rivayet olunmuştur.⁶⁵ Hz. Lokman'ın aslen nübeli bir köle olduğu da rivayetlerde geçmektedir. Arap olma ihtimali daha kuvvetli görülmektedir.⁶⁶ Köle olduğu söylene de belgeye dayalı ispat

⁵³ Üzüm, "Lokman Süresi", 210.

⁵⁴ Üzüm, "Lokman Süresi", 210.

⁵⁵ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 44.

⁵⁶ Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*(İstanbul: AnadoluYayınları,1987),4746.

⁵⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 44.

⁵⁸ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*,(İstanbul: Bilmen Yayınevi), 2743.

⁵⁹ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 2743.

⁶⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâli ve Tefsiri* Cilt: XV, çev. Ali Namlı,(İstanbul: Erkam Yayınları,2013),142.

⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 44.

⁶² Kurtubî, *El Camiuli Ahkâmil Kur'an Cilt: XIII*, çev. M.Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Buruc Yayınları,2019),526

⁶³ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*,149.

⁶⁴ Yapıların kaba ağaç işlerini yapan usta

⁶⁵ Mehmet Vehbi Konyalı, *Hulâsat'ül Beyân fî Tefsir'il Kur'an* (İstanbul: Üçdal Neşriyat,1968),4315

⁶⁶ Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 2743.

etmek mümkün görünmemektedir.⁶⁷ Burnu basık bir adam,⁶⁸ kısa boylu siyahi,⁶⁹ ayakları çatlak⁷⁰ olduğuna dair rivayetler bulunmaktadır.

Hicretten yaklaşık 1000 yıl önce Arap Yarımadası'nda Amman bölgesinde aynı isme sahip bir hekimin olduğu, ahlaki konularda hikmetli sözler söylediği ve hakkında hikâyeler yazıldığı bilinmektedir. Lokman sûresinde ismi geçen kişinin aynı kişi olma ihtimali bulunmaktadır.⁷¹ Bir hadiste hikmet bir kişiye nispet edildiği gibi bir ülke içinde kullanılmıştır. Hz. Peygamber Yemen'den gelen bir grubu karşılarken onlara, “*İman Yemenli'dir, hikmet Yemenli'dir*”⁷² şeklinde iltifat etmiştir. Bu rivayetin Hz. Lokman'ın Yemen'deki Âd kavminden olmasından dolayı söylendiği belirtilmiştir.⁷³

Kamusül-l A'lâm da geçen bilgiye göre hikmetle ün yapan tevhid inancını kabul eden biridir.⁷⁴ Hz. Lokman'ın peygamber olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmakla beraber çoğunluğun görüşüne göre peygamber görülmemektedir. Salih bir kul olduğu kabul edilmektedir.⁷⁵ Şa'bi, İkrime ve Süddi'ye göre ise peygamberdir.⁷⁶ Hz. Lokman peygamber olmadığı ancak çok düşünen, inancı güzel bir kul olduğu gelen rivayetler arasındadır.⁷⁷ Hakîm sıfatı Hz. Lokman dışındaki kimse için kullanılmamıştır.⁷⁸

İslamiyet'in doğuş dönemlerinde hikmet bazen Hz. Lokman'a nispet edilen sözler olarak kullanılmıştır. Tecrübe sonunda söylenen sözler anlamına geldiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Farklı hadis külliyatlarında bu örneklerle rastlanmak mümkündür.

⁶⁷ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 4746.

⁶⁸ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr Cilt: III*, çev. M.Beşir Eryarsoy, (İstanbul: İşaret Yayınları,2006),348.

⁶⁹ Kurtubî, *El Camiuli Ahkâmil Kur'an*, 528.

⁷⁰ İmam Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman Ali İbn Muhammed Cevzi, *Zadü'l-Mesir Fi İlmi't-Tefsir Cilt: V*, çev. Abdülvehhab Öztürk, (İstanbul: Kahraman Yayınları,2009),34-35.

⁷¹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 4747.

⁷² Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, Sahihu Müslim, thk. Muhammed Fuat Abdalbâki, (Beyrut: Dâru İhyâi't Tûrâsi'l-Arabî, ty),İmân,88, 89, 90.

⁷³ İlhan Kutluer, "Hikmet" içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları, 1998) 17:518-519

⁷⁴ Konyalı, *Hulâsat'ül Beyân fi Tefsîr'il Kur'an*,4317.

⁷⁵ Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberi, *Taberi Tefsiri*, Cilt:6 çev. Hasan Karakaya, Kerim Aytekin(İstanbul: Hisar Yayınevi,1996).433.

⁷⁶ İbn'ul Cevzi, *Zadü'l-Mesir Fi İlmi't-Tefsir*, 33.

⁷⁷ Muhammed Ali Es-Sâbûnî, *Safvetü't Tefsîr Tefsirlerin Özü Cilt: V*, çev. Sadrettin Gümüş, (İstanbul: İz Yayınları,2003),18.

⁷⁸ Murat Kalkan, "Kur'an'da "Hikmet" Kavramı" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020)

Beydavi'nin ifadesine göre Hz. Lokman'ın oğlunun ismi Enum, Eşkem veya Maket'tir. Oğlunun şirk üzere olduğu ve annesiyle beraber babasının nasihatleri ile iman ettikleri Nisâburi'nin ifadesinde geçmektedir. Âyette Hz. Lokman'ın şirkin zulüm olduğunu söyleyerek konuşması da bunu destekler niteliktedir.⁷⁹ Kıssada öncelikle inanç problemi çözülmek istenmiş ve tevhid vurgusu yapılmıştır. Devamında ise namazı özenle kılınması gerektiği söylenmiştir.

Hz. Lokman'ın oğluna namazı emretmesi namazın o dönemde de meşru olduğunu göstermektedir.⁸⁰ Namaz emri sadece namaz kıl şeklinde de değildir. Dosdoğru, özenle kıl şeklinde olması oğlunun namaz kıldığını ancak doğru bir şekilde kılmadığını şirke bulaştığı içinde makbul olmayacağını ifade etmektedir.⁸¹

Hz.Lokman'ın öğretilerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

- Şirk koşmamak
- Anne ve babaya iyi muamelede bulunmak
- Şükretmek
- Sorumluluk sahibi olmak
- İyiliği emredip kötülükten sakındırmak
- Sabretmek
- Kibirden uzak durmak
- Söz ve davranışlarda ölçülü hareket etmektir.

1.2.3.Lokman Sûresinin 12-19. Âyetlerin Değerlendirilmesi

Çalışmamızda Lokman sûresinin tamamı değil, Hz. Lokman kıssanın yer aldığı 12-19. âyetlerini inceleyeceğiz. Hz. Lokman kıssasında geçen öğütler ayetler ve hadisler ile açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2.3.1.Âyet: 12.

“Andolsun ki vaktiyle Lokman’a şu hikmeti vermiştik: “Allah’a şükret, O’na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah’ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır.”

⁷⁹ Konyalı, *Hulâsat’ül Beyân fî Tefsîr’il Kur’ân*, 4317.

⁸⁰ Konyalı, *Hulâsat’ül Beyân fî Tefsîr’il Kur’ân*, 4324.

⁸¹ Kutluer, “Hikmet” ,518.

Hiz. Lokman'ın adı ve künyesi hakkında farklı rivayetler bulunmakla beraber Süryanice ya da İbranice olabileceği düşünülmektedir.⁸² Hiz. Lokman'la ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Lokman sûresinde iki defa isminin geçmesinden dolayı sure bu şekilde isimlendirilmiştir. Hiz. Lokman'ın salih kul olarak gösterilmesi onun Arap toplumunca tanındığının bir göstergesidir.⁸³

Hiz. Lokman'a hikmet verildiği zikredilmektedir. Bu hikmetten neyin kastedildiği konusunda farklı görüşler vardır. Genel kabulde anlayış, akıllılık, doğru sözlülük ve kendine güvenilirlik olduğu ifade edilmiştir. Peygamber olarak kabul edenler ayette geçen hikmetin peygamberlik anlamına geldiğini ifade etmişlerdir.⁸⁴

Âyette geçen şükür kelimesi için tasavvuf âlimlerinden Haris el-muhasibi şükür, şükreden için Allah'ın ziyade bir nimetidir, demiştir. Bu şu anlama gelmektedir. Kim şükrederse Allah onun başarısına katkıda bulunur.⁸⁵ Şükretmeyi bilen insan ibadetlerinden daha fazla haz almaya başlayacaktır. İbadetlerine sarılarak amellerini ona göre işleyecek ve kalbi mutmain olacaktır.

Görüldüğü gibi bu âyet hikmet ve şükür bağlantısını ele almaktadır. Hikmeti akıl ve her şeyin hakikatini bilme gücü olarak tanımlayabiliriz. Şükür için hikmetin olması gerekir. Hikmet verildikten sonra da bunun şükürü gerekli kılınır.⁸⁶

1.2.3.2.Âyet: 13.

“Lokman oğluna öğüt verirken ona şöyle dedi: “Sevgili oğlum! Allah’a ortak koşma; çünkü O’na ortak koşmak kesinlikle çok büyük bir haksızlıktır.”

Hiz. Lokman'ın öğüt verirken hangi sözcüğü kullandığı önemlidir. *“Ey oğulcuğum /yavrucuğum!”* ifadesi kullanılmıştır. Arapça ‘da “ ism - i tasgir” diye isimlendirilen bu tarz kullanımlar, dilimizde sevgi, şefkat ve merhamet anlamına gelmektedir. Hiz. Lokman'ın, iletişimin başında oğluna bu tarzda hitap ederek başlaması ardından 16. ve 17. âyetlerde aynı sözcüğü kullanması, ona olan duygusunu ortaya koymaktadır.⁸⁷ Hiz.

⁸² Abdurrahman Nursaçan, “Lokman Sûresi’nin Konulu Tefsiri”(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017),10.

⁸³ Ömer Faruk Harman, “Lokman” ,içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları,2003), 17:206-208.

⁸⁴ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 433-434.

⁸⁵ Süleyman Uludağ, *Kelabazi Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf*(İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013),152.

⁸⁶ Muhsin Demirci, *Lokman Sûresi ve Ahlâki Öğütler*(İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018),101.

⁸⁷ Demirci, *Ahlâki Öğütler*, 104-105.

İbrahim'in babasına “*Ey babacığım*” şeklinde hitap etmiştir. Hz.Lokman'ın oğlu için kullandığı ifade ile Hz. İbrahim'in babası için kullandığı ifade aynıdır.⁸⁸

Hiz. Lokman açıklamaya çalıştığımız bu sûrenin 13- 19 âyetleri de oğluna yönelik birtakım öğütlerde bulunmaktadır. Bu âyetler bir anlamda Hiz. Lokman'ın oğlu ile iletişim kurmasıdır.⁸⁹ Âyet ebeveyn ve çocuklar arasındaki ilişkiyi gündeme getiriyor. Aile bireyleri arasındaki iletişimde kullanılan üslup hakkında bize bilgi vermektedir.

Hiz. Lokman ilk olarak şirkten uzak durulması gerektiğini söylemiştir. Zira şirk kulla yaratıcının ilişkisini bozan en çirkin eylemdir. Hiz. Lokman oğluna Allah'la olan ilişkisini bozacak ve farklı bir ilişki oluşturacak şirkten kaçınılması gerektiğini vurgulamıştır.⁹⁰ Şirke bulanmış bir birey doğrudan hayatını içinden çıkılmaz bir hale getirecektir. Bu sebeple öncelikle şirk konusunda uyarı yapılmıştır.

Zulüm kelimesi “bir şeyi ait olmadığı konuma yerleştirmek ” olarak ifade edilir. Yirmi âyette zulüm kelimesi, 269 kez de farklı şekillerde bulunmaktadır. 200'den fazla yerde ise “küfür, şirk” veya “Allah'ın hükümlerini çiğneme, günah işleme”, yirmiden fazla âyette “insani ilişkilerde haksızlığa sapma” anlamında kullanılmaktadır.⁹¹

Zulüm sözcüğünün büyük sıfatı ile vasıflanması yapılan zulmün sıradan bir zulüm olmadığını göstermektedir. Zulmün büyüklüğü şirkten kaynaklanmaktadır. Bireyin kalbine yerleşen şirk zulmün büyüklüğünü göstermektedir.

Şirkte iki türlü haksızlık vardır. Birincisi, Allah'ı putların konumuna indirmek, ikincisi de söz konusu putları yaratıcıya denk görmektir. Bu durumda çift yönlü bir zulüm ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla âyette geçen zulmün ağırlığı ve büyüklüğü buradan gelmektedir.⁹²

⁸⁸ Ahmet Yılmaz, “Çocuklara Meal ve Tefsir Hazırlamanın Gerekliliği ve Örnek Olarak Lokman Sûresinin Meal ve Tefsiri” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2007)

⁸⁹ Demirci, *Ahlâki Öğütler*,104.

⁹⁰ Demirci, *Ahlâki Öğütler*,105.

⁹¹ Mustafa Çağrı , “Zulüm”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları,2013) 54:507.

⁹² Demirci, *Ahlâki Öğütler*, 105.

1.2.3.3.Âyet: 14 ve 15.

Bu bölümde 14. ve 15. âyetler konu bütünlüğünden dolayı beraber incelenecektir.

“Biz insana anne babasıyla ilgili öğütler verdik. Annesi, güçten kuvvetten düşerek onu karnında taşımıştır; çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur. Bunun için (ey insan), hem bana hem anne babana minnet duymalısın; sonunda dönüş yalnız banadır.” (Lokman 31/14)

“Eğer anne baban, hakkında bilgin olmayan bir şeyi bana ortak koşman için seni zorlarlarsa bu durumda onlara uyma ama yine de onlara dünyada iyi davran; yüzünü ve özünü bana çevirenlerin yolunu izle. Sonunda dönüşünüz yalnız banadır. O zaman yapıp ettiklerinizin sonucunu size bildireceğim.” (Lokman 31/15)

Âyette annenin, zorluklar içinde çocuğunu taşıdığı ifade ediliyor. Bu durumda anne iki yük taşımaktadır. İki canlı da annenin besininden yararlanmaktadır.⁹³

“Çocuğun sütten kesilmesi iki yıl içinde olur” ifadesi, emzirmenin normal süresinin iki yıl olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca kesin tamamlanması gerekmediği ve ebeveynleri isterse çocuğun bu süre tamamlanmadan da sütten kesilebileceğini gösteriyor.⁹⁴ Bu âyette insanların, Allah’ın kendilerine vermiş olduklarına şükretmelerinin yanında ebeveynlerine karşı da saygılı davranmalarını emrediyor.⁹⁵

Allah kendisinden başkasına kulluk etmememizi ve ana babaya iyilik etmemizi emrediyor. İsrâ sûresi 23-24. âyetlerde aynı konuya vurgu yapılmıştır. Yine Ankebût sûresinde 8. âyette çocuğun ebeveynlerine nasıl davranması gerektiği ifade edilmiştir. Birçok hadiste anne-baba-çocuk ilişkisi vurgulanarak anne babaya kötü davranmak büyük günahlardan sayılmıştır.⁹⁶

Allah, Hz. Lokman’ın oğluna öğütlerini kesmiş. Öğütlerin arasında bu iki âyeti indirmiştir. Sonra tekrar ona verdiği öğütlere dönmüştür. Bunun nedeni, çocukların, ebeveynlerine itaatlerine önemini vurgulamaktır. Aynı zamanda tevhid vurgusu yapılarak şirkten uzak durma emrini pekiştirmektedir.⁹⁷

⁹³ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 435.

⁹⁴ Karaman, 337-338.

⁹⁵ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 435.

⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, (İstanbul: Mektebetü’l-İslâmiyye, 1979), Eymân ve’n-nüzûr, 16.

⁹⁷ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 436.

Hız. Lokman kıssasında araya anne-babaya itaat konusundaki 14.-15. âyetlerin verilmesiyle ilgili iki farklı açıklamalar yapılmaktadır. Birincisi bu âyetler Hız. Lokman'ın sözleridir. İkincisi ise bu iki âyet ise bir açıklamadır. Bu kullanım ile anne- babaya saygının önemini, nasıl olması gerektiğini ve Allah'a saygıyla ilişkisini göstermek hedeflenmektedir.⁹⁸Hız Lokman'ın sözlerine baktığımız zaman Allah' a imandan sonra belli sınırlar dâhilinde ebeveynine itaat ve onlara iyi muamele etmenin önemini görmekteyiz.⁹⁹

1.2.3.4.Âyet:16.

“Lokman, “Sevgili oğlum” (dedi), “Yaptığın iş bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa, bir kayanın içinde saklansa veya göklerde yahut yerin dibinde bulunsa yine de Allah onu açığa çıkarır. Kuşkusuz Allah her şeyi bütün gizlilikleriyle bilir, O her şeyden haberdardır.”

Hız. Lokman, Allah'ın kullarını yaptıklarından hesaba çekeceğini, amellerin karşılık bulacağını, kişinin yaptıklarına göre ceza veya mükâfat göreceğini açıklamaktadır. Bu durumdan haberdar olan kul davranışlarına dikkat edip, emir ve yasakları hayatına dâhil edecektir.¹⁰⁰

Enbiyâ sûresi 47. âyette insanların dünya hayatında yapıp ettiklerinden sorumlu oldukları vurgulanmıştır. Kıyamet günü gerçekleşecek olan bir hesaplaşmanın olduğu unutulmamalıdır. Yine Zilzal sûresi 7.-8. âyetlerde amellerin büyük- küçük, iyi –kötü fark etmeksizin karşılık bulacağı vurgulanmıştır.

Şüphesiz ki Allah'ın ilmi, kaya içinde saklanmış olsa bile her gizli şeye ulaşır. O, her şeyin mahiyetini, görünen ve görünmeyen yanlarını iyi bilir. O, görünen görünmeyen her şeyi çok iyi bilmektedir.¹⁰¹ Hiçbir şey Allah'ın ilmi dışında olamaz. Zira Allah'ın ilmi her şeyi kuşatmıştır. Topraktaki bir tohum bizim için bilinmeyendir. Ancak O'nun için bilinendir. Toprağın derinliklerindeki herhangi bir şey bizim için karanlıktadır. Oysa Allah için aydınlıklar içindedir. Bu ayette Allah'ın Latîf ve Habîr isimleriyle Allah'ın bilgisinin her şeyi nasıl kuşattığını ve sebebini zikretmekle hikmetini açıklamaktadır.¹⁰²

⁹⁸ Kur'ân Yolu Tefsiri Cilt: 4 : 337-338

⁹⁹ Yıldırım, İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri,4750.

¹⁰⁰ Taberi, Taberi Tefsiri, 436-437.

¹⁰¹ Vehbe Zuhayli, et-Tefsirü'l-Münir, Risale Yayınları, C.11, .152-159.

¹⁰² Veysel Güllüce. “Kur'an'da Hikmet Kavramı Üzerine”, EKEV Akademi Dergisi 1/2 (1998): 40-50.

1.2.3.5.Âyet:17.

“Yavrucuğum, namazını özenle kıl, iyi olanı emret, kötü olana karşı koy, başına gelene sabret. İşte bunlar, kararlılık gerektiren işlerdendir.”

Bu âyette üç örnek davranış sıralanmıştır. Bunlar “namaz”, “iyiliği emredip kötülükten sakınmak” ve “sabır”dır. Sırasıyla bu davranışlar açıklanmaya çalışılacaktır.

Allah ile insan arasındaki ilişkinin en sağlam yolu namazdır. Çünkü namaz, hayat akışı içinde insanın yaşamını şekillendiren yegâne güçtür. Bundan dolayı peygamberlere emredilmiştir. Diğer dinlerde de namaz ibadeti bulunmaktadır. Namaz insanın Allah ile olan iletişimini sağlamaktadır. Aynı zamanda O’nunla olan ilişki biçimini de ortaya koymaktadır. Zira namaz bir kılan müminin tevhid inancını ifade eden kelime-i şehadet, Allah ile insan arasındaki karşılıklı ilişkiyi dile getirmektedir. Şehadet sırasında bir taraftan Allah’ın diğer taraftan da şehadet edenin varlığı tasdik edilmektedir. Bu durum en yoğun namaz sırasında gerçekleştirilir.¹⁰³

Kullanılan ifadenin namazı özenle kıl veya namazı dosdoğru kıl şeklinde olması dikkat çekicidir. Çünkü emir sadece namaz kıl şeklinde gelmemiştir. Namazın anlam kazanması öğütlenmiştir. Dosdoğru kılmak her türlü şirk unsurundan uzaklaşan kalple tevhidi her an yaşayarak dinin gereğini uygulayarak gerçekleştirecektir.

Namaz, beden ve ruhun Allah ile buluşmasıdır. Namaz, kişinin otokontrol mekanizmasını aktif halde tutan, Allah’ı hatırlatan bir ibadettir. Kişinin günlük yaşamında en büyük denetleyicisidir. Günün en önemli vakitlerinde Allah ile buluşan bir kişinin günlük yaşamı haliyle disiplin altında olur. Beş vakit namazını kılan kul, gününün geri kalanını daha verimli geçirmeye çalışır.¹⁰⁴ Bu yüzden Hz. Lokman oğluna öğüt verirken namazı dosdoğru özenli bir şekilde kılmasını söylemiştir. Bu şekilde kılındığı zaman gerçek bir namaz insanı kötülüklerden alıkoyacak ve insanın hayatını inşa edecektir. Hz. Lokman, insanı her türlü kötülük ve günden koruyacak yolu göstermektedir. Bu ilahi sığınak namazdır. Aynı zamanda namaz ibadetinin yerine getirilmesi ferdi olgunluğun gerçekleşmesini sağlar.¹⁰⁵

¹⁰³ Demirci, *Ahlâki Öğütler*, 132.

¹⁰⁴ Mehmet Hanifi Tosun, *Çocuk Eğitiminde Hz. Lokman Örneği*(İstanbul: Sude Yayınları, 2018),74.

¹⁰⁵Yunus Ekin, *İslam Ahlâkı Açısından Lokman Süresinin Tefsiri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,1994, 82.

Mukâtil b. Süleyman şu şekilde açıklamıştır. El- Emr bi'l – ma'ruf kavramının tevhide emretmek olduğunu ifade etmiştir. Ve'n - nehy ani'l - münker kavramını da, şirkten nehyetmek olarak açıklamıştır.¹⁰⁶

“İyiliği emret ve kötülüğe engel ol” ilkesi, namaz ibadeti ile paralellik arz eder Pekiştirici özelliğinden dolayı da çocuğun ebeveynine karşı sorumluluklarını yerine getirmesinde aktif bir göreve sahiptir. Zira iyiliği emretme ve kötülüğe engel olma ilkesi, sosyal ilişkileri düzenleyerek sağlıklı ilişkinin kurulmasını sağlar. Bu davranış modeli, ailede anne baba ve çocuk ilişkilerine yön verir ve bu üçlü arasında sağlıklı bir iletişimin kurulmasını sağlar.¹⁰⁷

Sabır, ahlaki bir kavramdır. İnsanın başına gelen sıkıntılar sebebiyle kula zor gelen ve hoş gitmeyen şeyler için insanın kalbinde bulunan dayanma gücü demektir.¹⁰⁸ Tasavvuf âlimlerinden Sehl Tüsteri; sabrı Allah'tan bir çıkış kapısı açmasını beklemek olarak açıklamıştır.¹⁰⁹ Zira sabreden kişi sabrının sonunda karşılık bulacağını bilir. Allah'tan isteyerek kalbini rahatlatıp inancına sarılır.

17. âyetteki “namaz” Allah'a kulluk görevini, “iyiliği emredip kötülüğü sakındırmak” toplumsal davranışlarda kulun takınması gereken durumu, “sabır” ise sıkıntıları, imtihan olduğunu bilip olgunlukla karşılamadır.¹¹⁰

1.2.3.6.Âyet:18.

“Büyüklik taslayarak insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.”

Hz. Lokman öğüt verirken insanlarla iletişim sırasında yüz çevrilmemesi gerektiğini söylemektedir. Bu bir davranış biçimi psikolojik olarak hasta olan insanlarda görülmektedir. Çünkü ayette geçen “sa'r” kelimesi develerin boyunlarında görülen bir hastalık çeşididir. Deve bu hastalığa yakalandığı an, boynunu yukarı kaldırmak ve her zaman aynı yöne bakmak durumunda kalacaktır.¹¹¹

¹⁰⁶ Mukâtil b. Süleyman, *Kur'ân Terimleri Sözlüğü*, çev. M. Beşir Eryarsoy(İstanbul: İşaret Yayınları, 2021),129.

¹⁰⁷ Demirci, *Ahlâki Öğütler*, 133.

¹⁰⁸ İsmail Karagöz, Mehmet Canbulat ,''Sabır'' Md. , *Dini Kavramlar Sözlüğü*,566.

¹⁰⁹ Uludağ, *Kelabazi Doğu Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, 145.

¹¹⁰ Karaman, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*,338.

¹¹¹ Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *El-Keşşâf 'An Haka'iki Ğavâmidî't-Tenzîl Ve 'Uyûni'l-Ekavîl Fî Vucûhi't-Te'vîl*, çev. Murat Sülün. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler, 2020),10.

Hız. Lokman başta çocuğun kendisinin iyi bir kul olması gerektiğini vurgulamış, âyetin devamında başkaları için çalışması gerektiğini belirtmiştir. Bu durumun sonucunda doğabilecek menfî durum için de önceden bir uyarıda bulunulmuştur. Oğlunun kâmil olmasından dolayı gizlice kibirlenebileceğini düşünerek oğluna büyüklük taslamaması, insanlardan yüz çevirmemesi ve kibirli bir şekilde yürümemesi gerektiğini ifade etmiştir.¹¹²

İlgili âyetten insanlara karşı kibirli değil, mütevazı olunması gerektiğini çıkarabiliriz. Çünkü kibir psikolojik bir rahatsızlık olup insan ilişkilerini olumsuz etkileyen bir durumdur. Yine böbürlenerek yürüme de kibrin ortaya çıkardığı kaçınılması gereken bir harekettir. İnsanların yürüyüş biçimleri aslında insanların ruh hallerinin dışı vurumudur. Kalbi kibir boyası ile boyanmış bir insan yürüyüş biçimiyle bunu yansıtır. Âyetin devamında Allah'ın bu kimseleri sevmeyeceği söylenerek verilecek en büyük ceza verileceği söylenir.

1.2.3.7.Âyet:19.

“Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır.”

18. âyette böbürlenerek yürüme yasaklanıyor. Bu âyette ise aşırı tavırlardan arındırılmış doğal yürüyüş açıklanıyor. Kibir içermeyen rahat tavırlar ve kendi yönünde ilerleyen yürüme doğal yürüyüştür.

Yürüyüşte uzak durulması gereken davranış biçimi Furkân sûresi 63. âyette yer verilmiştir. Âyette tevazu içinde yürümenin doğru bir yürüyüş biçimi olduğu anlatılıyor. Tavsiye edilen yürüyüş, ifrat ve tefritten uzak yani ölçülü mutedil olmalıdır.¹¹³ Cahiliye Araplarının temel karakteri olan kibir ve gururdan kaçınılması gerektiği vurgulanmıştır. Müslümanlarının gayrimüslimlere sadece inanç bakımından değil davranış bakımından da benzememesi gerekmektedir.

Alçak sesle konuşmak terbiye, kendine güven ve sözün doğruluğunu gösterir. Çevredeki insanları rahatsız etmeden, bağırmadan, duyulmasını zorlaştıracak kadar sesini

¹¹² Mehmet Göksel Kartal, Kur'an'a Göre Çocuk Eğitim Sürecinde Ahlaki Gelişim(Lokman Sûresi Özelinde”(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020),108.

¹¹³ Demirci, *Ahlâki Öğütler*,138.

azaltmadan ve yürümedeki gibi konuşmada da mutedil olmak toplumsal hayatımızı olumlu etkiler.

Sesteki ölçsüzlüğün eşek sesine benzemesi incelenebilir. Öncelikle eşek sesinin neden en çirkin ses olduğunun açıklanması gerekmektedir. Deve gibi hayvanlar üzerlerindeki ağır yük ve yorgunluk sebebiyle bağırlarlar. Hâlbuki eşek üzerindeki ağırlıktan dolayı ölse bile ses etmez. Gereksiz bir zaman da ise bağırlar. Eşek bu sebeple en çirkin sesli hayvan olarak nitelenmiştir. Yüksek sesle konuşma ile eşeğin sesi arasında ilişki kurulmaktadır.¹¹⁴ Eşekler birden bağırmaya başlaması, cehennemliklerin sesi gibi horultu ve hırıltıdır. Eşeğin aniden sesini yükseltmesi ve insanları rahatsız etmesi, en çirkin ses denilmesinin sebebi olarak görülmektedir.¹¹⁵

Hz. Lokman bütün insanlığı ilgilendiren evrensel bir ilkeyi oğluna tavsiye etmiştir. Zira dünyada bütün varlıklar hoş ve güzel sestene etkilenir. Sesin güzel olmasını sağlayan en mühim unsurlardan biri, sesin yerine göre belirlenmesini sağlamaktır.

1.3.Değer Kavramı

Değer kavramı hakkında pek çok tartışma ve araştırma yapılmasına rağmen değerlerin tanımı konusunda ittifak edilememiştir. Değerler çeşitli kavramlar ile ilişkilendirilip açıklanmaya çalışılmıştır. Her bilim dalı değer kavramının kendisini ilgilendiren boyutunu seçip incelemiş, kendisini ilgilendirmeyen bölümü incelememiştir. Bu sebeple kabul görebilen ortak bir tanımlama yapılmamıştır.¹¹⁶ Değer kavramının farklı alanlarda kullanılması ortak bir tanımın yapılmasını zorlaştırmıştır.¹¹⁷ Değer kavramı ile tartışmalar; tanımı, kaynağı, göreceli veya mutlak mı olduğu, önemi ve değerlerin öğretilmesinde hangi metodun kullanılması gerektiği vb. konularda devam etmektedir.¹¹⁸ Çalışmamızda değer kavramının farklı tanımları verilerek genel çerçevede açıklanacaktır.

¹¹⁴ Demirci, *Ahlâki Öğütler*, 139.

¹¹⁵ Demirci, *Ahlâki Öğütler*, 140.

¹¹⁶ Kadir Ulusoy, Bülent Dilmaç, *Değerler Eğitimi*, (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 5.

¹¹⁷ Bilal Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2017), 59.

¹¹⁸ Mehmet Yazıcı, “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24/1(2014): 210.

1.3.1.Lügat ve Terim Anlamı

Değer lügatta, “değerli olmak” ve “güçlü olmak ” şeklinde tanımlanmaktadır. Aynı zamanda “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, karşılık, kıymet, bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerleri kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünü olarak da ifade edilir.”¹¹⁹

Kişi, grup ya da toplumca önemli sayılan, ekseriyetin kabul ettiği, beğenilmiş ve istenilen şeyler değer kavramı altında ifade edilmektedir. Değerlere bireylerin diğer insanların ve toplumsal olguların değerlerini ölçmede kullandıkları ölçütler diyebiliriz. Bir şeyin doğru-yanlış, kötü-iyi, faydalı-faydasız olduğu konusundaki yargılarımızı değerlerden faydalananak belirleriz.¹²⁰

Değerler, toplum tarafından iyi, güzel, doğru, yararlı görülen ölçütlerdir. Değerler, bireylerin kişisel istek veya beğenileri değildir. Herkes için geçerliliği olan özelliklerdir. Değerler, toplum tarafından hedef olarak belirlenen, arzu edilen tutum ve davranışlardır.¹²¹

Değerler birleştiricidir. İnsanların gereksinimlerini karşılayıp, kişilerin iyiliği için var olan ölçülerdir. Değerler, inancın hem dini ve hem de ahlaki alanlarını içerir. Değerler bilgi, duygu, davranış ve tutumlarla alakalıdır. İnsanoğlu toplumsal bir varlık olduğu için insanlarla beraber yaşamak durumundadır. İnsanların bir arada yaşaması için toplumsal ilke ve kuralların varlığı gereklidir. Çoğunluk tarafından kabul görerek toplumsal değerleri oluşturmaktadır.¹²²

¹¹⁹ Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, 60.

¹²⁰ Kadir Ulusoy ve Ali Arslan, “Değerli Bir Kavram Olarak Değer ve Değerler Eğitimi” içinde *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, ed. Kadir Ulusoy ve Refik Turan, (Ankara: Pegem Akademi, 2019), 3.

¹²¹Kadir Ulusoy, Ali Arslan, “Değerli Bir Kavram Olarak Değer”, 5.

¹²² Kadir Ulusoy, Ali Arslan, “Değerli Bir Kavram Olarak Değer”,6.

1.3.2. Değerlerin Özellikleri

Değerlerin özelliklerini şöyle sıralayabiliriz:

- Değerler inançları ifade eder. Ancak tümüyle nesnel, duygulardan arındırılmış değildir. Duygularla iç içe geçerek bütünlük oluştururlar.
- Değerler tanıyıp tanımadığımız insanlar ile ilişkilerimizin tamamında vardır.
- Değerler değişime açıktır.
- Kültürlere göre değişen değerler bazen ait oldukları kültürlerde bile farklılık gösterebilmektedir.¹²³
- Değerler, bilinçli ve amaçlı davranışın özelliğidir.
- Değerler bir kültür içinde şekillenip kültür üzerinde yönlendirici olarak yer alır.
- Değer, bir kültürün gelişme süreci içinde yeniden şekil alabilir yeni bir forma dönüşebilir.
- Değerler insanlarla özdeşleşmiş ve kültür içinde kendi yerini bulmuştur.
- İnsanlar sosyalleşirken değerleri öğrenir ve kişiliğinin bir parçası haline getirir.
- Değerler bireyin ve toplumun hem zihinsel hem de duygusal yönünü yansıtan karakteristik bir olgudur.¹²⁴
- Değerler bütünleştiricidir.
- Değerler bireylerin sosyal ihtiyaçlarını giderir.
- Değerler sadece bilinçleri ilgilendirmez. Aynı zamanda duyguları da ilgilendirir.
- Değerler bilinçte var olur.
- Değerler davranışı şekillendiren güdülerdir.
- Değerlerin normlardan farklı olmakla beraber normu da içerir.
- Değerler normlardan daha genel ve soyut bir nitelik taşımaktadır.¹²⁵
- Dil ve sembollerle toplumu yansıtan değer aynı zamanda toplumu yaşatır.
- Değerleri anlamlandıran inançlar veya ahlaki ilkelerdir.¹²⁶

¹²³ Ali Çankırılı, *Ailede ve Okulda Değerler Eğitimi*(İstanbul: Zafer Yayınları,2015),14.

¹²⁴ Ulusoy, Dilmaç, *Değerler Eğitimi*,7-8.

¹²⁵ Kadir Ulusoy, Ali Arslan, “Değerli Bir Kavram Olarak Değer”,6.

¹²⁶ Mehmet Yazıcı, “Sosyal Değerlerin Yeri”, 213.

1.3.3. Değerlerin İşlevi ve Amacı

- Değerler bireylerin amaçlarını tanımlayıp ve yön belirler.
- Değerler bireysel ve toplumsal aktivitelerin temellerini ve esas yönünü belirlemekte görev alır.
- Değerler bireylerin olumsuz davranışlarını düzeltmelerine katkı sağlar.
- Değerler bireyin doğruyu ve yanlış ayırt etmesini sağlar. İkilem arasında kaldığında hangisini seçmesi gerektiğini gösterir.¹²⁷
- Değerler sosyal mevkilerin düzenlenmesinde bir vasıtaadır.
- Değerler bireylerin dikkatini önemli, faydalı olan şeylere vermesine katkı sağlar.
- Değerler toplumların en iyi düşünme ve davranma yollarını bireylere gösterir.
- Değerler onaylanmayan davranışların engellenmesini sağlar.
- Değerler toplumlarda dayanışma aracı olarak kabul edilir.¹²⁸

1.3.4. Değerlerin Sınıflandırılması

Değerler için farklı tanımlamalar yapıldığı gibi farklı sınıflandırmalar da yapılmıştır. Çalışmamızda bu sınıflandırmalardan kısaca bahsedilecektir.

Değerler türlerine göre hiyerarşik olarak gruplandırılarak incelenmiştir. Değerleri; sosyal, estetik, ekonomik, bilimsel ve dini değerler olarak altı şekilde inceleyebiliriz.¹²⁹

Değerler temel ve aracı değerler olarak sınıflandırılmıştır. Temel değerler; sosyal ve şahsi değerler olarak ikiye ayrılır. Sınıflandırılmada değerlerin şahsa dönük veya topluma dönük olması baz alındığı gibi şahsa özgü veya şahıslar arası olup olmadığına dikkat edilmiştir. Örneğin iç huzur şahsa özgü bir değerdir. Barış içinde bir dünya ise şahıslar arası bir nitelik taşıyan değerdir.¹³⁰

Değerleri altı kategoride toplayanlar ise değerleri; teorik, estetik, iktisadi, sosyal siyasi ve dini değerler şeklinde gruplandırmıştır. Farklı bir sınıflandırma da amaçsal ve araçsal olarak iki grupta incelemiştir.¹³¹

¹²⁷ Çankırılı, *Ailede ve Okulda Değerler Eğitimi*,15.

¹²⁸ Ulusoy, Dilmaç, *Değerler Eğitimi*, 8.

¹²⁹ Ulusoy, Dilmaç, *Değerler Eğitimi*, 23.

¹³⁰ Ulusoy, Dilmaç, *Değerler Eğitimi*, 23.

¹³¹ Ulusoy, Dilmaç, *Değerler Eğitimi*, 23.

Değerler, grup ölçekli değerler ve bireysel değerler olmak üzere de sınıflandırılabilir. Grup ölçekli değer, grup yapısının bir parçasını oluşturur. Grupta yer alan kurallar ve normlar grubun değerlerini gösterir. Değerler insanların varlığı için bir temel oluşturmaktadır. Değerler sosyal ve bireysel olarak gruplandırılmış olsa bile insanların hayatlarını doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemek suretiyle kendilerine yer bulmuşlardır.¹³²

Sonuç olarak, değerlerin farklı tanımlamalardan kaynaklı çeşitli sınıflandırılmalar yapıldığı görülmektedir. Farklı sınıflandırmaların olması değer kavramının hayatımızda ne kadar yer kapladığı ve nasıl bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

1.3.5. Değerler Eğitimi ve Önemi

Değer, bireyi değerli yapan sahip olduğu nitelikler ve donanımlardır. Değerler, bireyin hayatını, karakterini, hayata bakış açısını, davranışlarını belirleyen etkenlerdir. Bireyin değerleri anlaması, değerleri kazanması ve yeni değerler benimsemesi gerekmektedir. Değerlerin davranışlara dönüştürmesi hayat boyu devam eden bu döneme değerler eğitimi denilmektedir.¹³³

Değerler, toplum tarafından doğruluğu kabul edilmiş kural ve kaideler bütünüdür. Toplumdaki ideal düşünce ve davranış şekillerini ifade eder. Değerler, hayatın ilham kaynağı ve anlamıdır. Toplumda iyi ve güzel davranışların yaygınlaştırılmasını değerler eğitimi sağlamaktadır. Kötü ve çirkin davranışların dönüştürülmesinin temelinde de değerler eğitimi yatmaktadır.¹³⁴

Değerler eğitimi, bireylere doğru bilmeyi, doğru düşünmeyi ve doğru eylemde bulunmanın yolunu gösterir. Doğru değerlendirmeler sonucunda eylemlerinin doğrululuğunu anlamasına yardımcı olur.¹³⁵ İnsanları dünya hayatında doğru bir yaşama yönlendirir. Bu yaşama bağlı olarak dünyada huzur ve refahın, ahirette ise felahın ilkelerini göstermek değerler eğitiminin asıl gayesidir.¹³⁶

Modern eğitimde insan tanımlanırken insanın bilişsel ve mekanik boyutu önemsenmiştir. Hâlbuki insan vicdan ve merhamet gibi hislere de sahiptir. Yalnızca

¹³² Ulusoy, Dilmaç, *Değerler Eğitimi*, 24.

¹³³ Ertuğrul Yaman, *Değerler Eğitimi Eğitimde Yeni Ufuklar* (İstanbul: Akçağ Yayınları, 2012), 18.

¹³⁴ Kadir Ulusoy, Ali Arslan, “Değerli Bir Kavram Olarak Değer”, 5.

¹³⁵ Ulusoy, Dilmaç, *Değerler Eğitimi*, 7.

¹³⁶ Recep Kaymakcan, Hasan Meydan, *Ahlak, Değerler ve Eğitimi*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2020), 33.

bilişsel ve mekanik boyutu yönünden ele alınan insan muhataplarını da yalnızca mekanik varlıklar olarak algılayacaktır. Bu sebeple onlara rahatlıkla zarar verebilecektir. Modern eğitim bilgiyi işleme ve ürün ortaya koyma konusunda başarıya ulaşmıştır. Ancak şiddet, anlayışsız olma ve güven problemleri gibi sosyal sorunları çözememiştir.¹³⁷ Bu eksikliğin giderilmesi noktasında değerler eğitimi büyük bir rol oynamaktadır. Zira insan sadece mekanik bir robot değil, duygu ve hislere sahip bir canlıdır.

1.3.6. Ailenin Değerler Eğitiminde Yeri ve Önemi

Değerler eğitimi insanların olduğu her yerde ve her zaman da yapılabilir.¹³⁸ Bireyin gelişimi için en doğru ortam ailedir.¹³⁹ Her ebeveyn çocuklarının eğitiminden sorumludur. Aile üyeleri çocuk için ilk ve en uzun süreli modeldir. Bu durum aileyi değerler eğitimin verilmesinde önemli bir yere koymaktadır. Zira değerlerin kazanımı sosyal öğrenme ile gerçekleşir.¹⁴⁰

Aile değerler eğitiminin başladığı ilk yerdir. Ailenin değerleri kazandırılmasındaki rolü diğer insanlara göre her zaman fazladır. Eğitim hayatından önceki dönemlerde çocukların sorumluluğu ailede olur. Okul hayatının başlamasıyla sorumluluk diğer rol modellerle paylaşılmaya başlayacaktır. Ancak çocuklar ailelerinin bir yansımadır. Okul hayatının önemi yadsınamaz bir gerçektir ama ailenin önemi her zaman daha fazla olmuş ve olacaktır.

Akademik bilgilerin aktarımında okul aileden daha etkilidir. Araştırmalara göre çocuklarda dini ve ahlaki değerlerin oluşumunda aile ilk sırada yer almaktadır.¹⁴¹ Ülkemizde yapılan bir araştırmaya göre bireyler dini kimlik ve şahsiyet oluşumunda en çok aileden etkilendiklerini söylemişlerdir. Bu oran %81 gibi yüksek bir değerdir.¹⁴²

Değerler eğitiminin sadece okulda belli bir yaş aralığında alınacağı düşüncesi gerçeği yansıtmamaktadır. Çocuklar modellerine gönül yoluyla bağlanırlar. Bu açıdan bakıldığında çocukların gözlem yeteneği dikkate alınmalıdır.¹⁴³ İnsanlar dünyaya

¹³⁷ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak, Değerler ve Eğitimi*, 34.

¹³⁸ Kadir Ulusoy, “Değer Eğitimi: Davranışçı ve Yapılandırmacı Yaklaşımına Göre Hazırlanan Tarih Programlarında Değer Aktarımı”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/1(2010):34.

¹³⁹ Hayati Hökelekli, “Aile Psikolojisi ve Aile İçi İletişim”, *Diyanet İlmi Dergi*, 40/2 (2004):59.

¹⁴⁰ Kaymakcan, Meydan, *Ahlak, Değerler ve Eğitimi*, 195.

¹⁴¹ Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, 112.

¹⁴² Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, 111.

¹⁴³ Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, 115.

geldikleri ilk andan itibaren gözlemlene yeteneğiyle hayatını anlamlandırmayı öğrenirler.

Çocuğun bütün sorumlulukları temel itibariyle aileye bağlıdır. Ailede alınan her türlü eğitim çocuğun kişiliğinin oluşumunda önemlidir. Ailede alınan değerler eğitimi bireyin gelecekte iyi insan olmasına katkı sağlayacaktır. Değerler eğitiminin başlama yeri aile, değerler eğitimi ilk aşamada kazandıranlar da aile üyeleri olacaktır. Okul hayatının başlamasıyla beraber de öğretmenler değerler eğitimcisi olarak yerini alacaktır.¹⁴⁴

Her insan iyi, kötü ve ya belirsiz bir model olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁵ En etkili öğrenme metodu ise örnek olmaktır. Sadece teorik bilgi vermek yeterli değildir.¹⁴⁶ Değer eğitiminde modelin değerleri yaşayarak kazandırması gerekir. Modelin kişilik özelliği bu noktada belirleyici bir özellik taşır.¹⁴⁷ Ailenin davranışlarının örnek alınması özdeşleşme boyutunda gerçekleşmektedir. Özdeşleşme çocuğun anne-babası gibi olmak için kendisini onlara benzetmesidir.¹⁴⁸ Ürün ve tohum yakın çevre şartları ile orantılı bir şekilde gelişim gösterir.¹⁴⁹ Bu durum ailenin değerler eğitiminde etkisini artırmaktadır.

Anne-baba çocuğa dini öğretme amacıyla baskıcı ve zorlayıcı bir tutum izlerse, çocuk zamanla bu duruma tepki verir. Allah'a karşı çıkma, ret etme davranışları görülebilir.¹⁵⁰

Her birey, yaşadığı toplumun kültür değerlerine paralel gelişim gösterir. Kültüre uygunluk özellikle çocukluk döneminde büyük bir önem taşımaktadır. Çocuğun yaşadığı toplum ona kültüründe var olan değerleri kişisel alışkanlıklara çevirmeye yönlendirir. Erken dönemde çocuklara öğretilen dini bilgiler ilk zamanlarda bir mana ifade etmeyebilir. Ancak aile veya toplumun verdiği önemden dolayı çocukların dünyasını etkileyecektir.¹⁵¹ Kişinin en büyük cihadının ailesinin eğitimini sağlamak olduğu rivayet edilen hadiste ailede değerler eğitiminin önemini görmekteyiz.¹⁵²

¹⁴⁴ Ulusoy, Dilmaç, *Değerler Eğitimi*,62.

¹⁴⁵ Kadir Ulusoy, *Tarih Programlarında Değer Aktarımı*,34.

¹⁴⁶ Ali Erkan Kavaklı, *En Sevilen Öğretmen Hz. Muhammed (sav) ve Eğitim Metotları*,(İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012),49.

¹⁴⁷ Ulusoy, Dilmaç, *Değerler Eğitimi*, 63.

¹⁴⁸ Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*,116.

¹⁴⁹ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba ve Çocuk*(İstanbul: Remzi Kitapevi, 2021),26.

¹⁵⁰ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*(İstanbul: Çamlıca Yayınları,2003),85.

¹⁵¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*(Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,2011),118.

¹⁵² İbrahim Canan, *Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber*(İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005).110.

İnananlara doğru yol çizilmiş onların bu yolu tutması ve çocuklarını da bu doğrultuda yetiştirmesi hedeflenmiştir. Hz. Peygamber sorumluluk hadisinde bu noktayı açıklamıştır. Herkes idare etmekle sorumlu olduklarından hesaba çekilir. İnsandan başlayarak topluma kadar giden bir dizimden herkesin sorumluluğunu yerine getirmesi nihai hedefe ulaşmakta önemlilik arz etmektedir. Silsiledeki bir kopukluk toplumun bozulmasına sebep olmaktadır. En büyük sorumluluk anne ve babalara düşmektedir. Ailenin inşası ve çocukların eğitime yeterli önem verilmesi dünyayı kurtaracak küçük ama en doğru hamledir.

Örnek olmak sadece iyi şeylerde olmaz. Bazen farkında olmadan çocukların yanlış şeyleri öğrenmesine sebep olabiliriz. Taklit döneminde olan çocuk iyi kötü ayrımı yapmadan gördüklerini hayatına aktarır. Öfkelendiğimiz de ağzımızdan çıkanı kulağımız duymaz. Hâlbuki Hz. Peygamberin öfkelenğinde sus hadisini yaşamış olsaydık. Öfke durumunda nasıl davranılması gerektiğini gösteren bir örnek olacaktık.

En etkili dil davranış dilidir. İnsanlar davranışlarıyla örnek olurlar. Çocuklar büyüklerden gördüklerini kopyalayarak hayatlarına devam eder. Eğer sözler ve davranışlar çelişiyorsa çocuğun zihninde problem ortaya çıkar. Artık sözlerin bir anlamı kalmayacaktır. Örneklik teşkil eden eğiticinin sözleri ile davranışları arasındaki tutarsızlık çocuğun zihninde yer ederek fırsat bulduğu ilk an dışa vuracaktır.¹⁵³

Değerler eğitimi verilirken amaç sadece anlatmak ve bilgi yüklemek değildir. Amaçlanan bilginin davranışa dönüşmesidir. Bilginin değer kazanması kendisini bir davranış olarak göstermesine bağlıdır.

Allah'a iman, doğruluk dürüstlük, namaz, oruç, dua etmek gibi dini ritüel ve bilgileri anlatmalı yaşayarak örnek olmalıyız. Anlatılanların bilgi olmaktan öte hayatın bir parçası olduğu gösterilmelidir.¹⁵⁴ Hz. Peygamber çocukların küçük yaşlarda namaza teşvik edilmesini istemiştir. Kendisi de çocukları namaza alıştırmak için kimi zaman evde onlara namaz kıldırması, namazı anlatmıştır. Torunları ile camiye gitmiş hep birlikte kılmışlardır. Hz. Enes ve İbn Abbas kendilerine Hz. Peygamberin hem evde hem de camide namaz kıldırıldığını naklediyor.¹⁵⁵

¹⁵³ Kavaklı, *En Sevilen Öğretmen*, 35.

¹⁵⁴ Kavaklı, *En Sevilen Öğretmen*, 49.

¹⁵⁵ Kavaklı, *En Sevilen Öğretmen*, 53.

1.3.6.1. Değerler Eğitiminin Verilme Yaşı

Değerler eğitiminin verilme yaşıyla ilgili soruya farklı cevaplar verilmektedir. Değerler eğitiminin verilmesi için çocuğun belli bir yaşa gelmesi gerektiği düşüncesini söyleyenler olduğu gibi, bir yaş sınırlaması olmadığını da söyleyenler vardır. Bu konu da bir uzlaşma sağlanamamıştır.

Çocuklar 6 yaşına girdiklerinde kişilik gelişimleri büyük oranda tamamlanmaktadır. Farklı kaynaklarda 5,8 ve 12 yaşları da verilmektedir. Ancak en çok kabul gören 6 yaştır. Bu yaşta kazanılan davranışların değiştirilmesi çok zordur.¹⁵⁶

Yakın zamana kadar çocuğun eğitiminin doğumla başladığı bilinmekteydi. Son yapılan araştırmalara göre değerler eğitime doğumdan önce başlanması gerekiyor. Hatta bazı eğitimciler bu dönemi eş seçimden başlatmaktadır. Çünkü anne-babanın genetik özellikleri ve ahlaki, psikolojik halleri çocuk üzerinde oldukça tesirlidir.¹⁵⁷

İkizler üzerine yapılan araştırmalar genetiğin değerler eğitimi üzerindeki etkisini ortaya çıkarmaktadır. Araştırmalara bakıldığında tek yumurta ikizleri çift yumurta ikizlerine göre davranış, duygudaşlık ve ahlak gelişimi bakımından birbirlerine daha çok benzedikleri bilinmektedir. Bazı araştırmalarda ise empati, diğerkamlik ve nezaket gibi değerlerin %40 ile %70 arasında genetik faktörlerden etkilendiği ortaya çıkmıştır. Bu genetik faktörlerin bireyi hayatı boyunca etkilediği bilinmektedir.¹⁵⁸

Ailede çocuğun eğitim ve öğretimine mümkün olduğu sürece erken yaşta başlamak gerekir. Yapılması gereken zorunlu bilgiler üzerinde yoğunlaşmak, zaruri olmayan şeyler ile meşgul olmadan temel bilgileri vermektir.¹⁵⁹

İlk yıllara önem verilerek çocuğun gelişim özelliklerine dikkat edilmelidir. “Ağaç yaşken eğilir” atasözünü dikkate alarak değerler eğitime erken dönemde başlanmalıdır. Doğrular hayatımızda olmadığı zaman batıl ve hurafeler ile boşluklar doldurulacaktır. Büyüyünce öğrenir denilerek ötelenen şeylerin zamanla yerleri doldurulamayacak derin yaralar ve eksiklikler oluşturacağı unutulmamalıdır.

¹⁵⁶ Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, 113.

¹⁵⁷ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998), 101.

¹⁵⁸ Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, 140.

¹⁵⁹ Canan, *Baba Olarak Hz. Peygamber*, 104

1.3.6.2. Değerler Eğitiminde Aile İçi İletişim

Aile bireylerinin açık ve samimi bir iletişim içerisinde olmaları değerler eğitiminin kilit noktasıdır.¹⁶⁰ Aile içi iletişim hem anne-babanın birbiriyle iletişimi hem de anne-babanın çocuklarla iletişimidir. Ailede iletişimin çift yönlü olması sağlanmalıdır. Tek yönlü iletişimde emirler verme durumu gerçekleşecektir. Karşılıklı fikir alışverişi yapılmalı, iletişim ortamına hâkim unsur emirler olmamalıdır. Çocuktan bir istekte bulunurken de saygı ile yaklaşmalı ve birbiriyle çelişen mesajlar verilmemesine dikkat edilmelidir.¹⁶¹

Hız Peygamber hem kalbe hem de akla hitap ederdi.¹⁶² İnsanlarla iletişiminde kalp ve akıl dengesini kurarak muhatabını etkilerdi. Dolayısıyla teorik bilginin yanında pratik bilgiyi öğretirken sevgi temeline dayandırmalıyız. Böylece hem kalp hem de akıl dengesi sağlanmış olacaktır. Değerler yaşanılarak bir kimlik oluşturur.

Ailede etkili bir iletişim ortamı oluşturabilmek için aşağıdaki maddeleri uygulayabiliriz.

- Olumlu mesajlar vermek esas alınmalıdır.
- Çocuğun duygusal açıdan kendini ifade edebilmesi sağlanmalıdır.
- Konuştuğunda dikkatle dinlenmelidir.
- İletişim sırasında göz teması sağlanıp, içten ve samimi bir şekilde konuşulmalıdır.
- Yargılama ve suçlama yapılmamalıdır.
- Uygun ses tonu, jest ve mimik kullanılmalıdır.
- Çocuk pasifleştirilmeden iletişime katılımı sağlanmalıdır.
- Dolaylı ve imalı konuşulmamalı, mesaj net olarak iletilmelidir.¹⁶³

¹⁶⁰ Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, 154.

¹⁶¹ Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, 155.

¹⁶² Kavaklı, *En Sevilen Öğretmen*, 34.

¹⁶³ Yorulmaz, *Ailede Değerler Eğitimi*, 156.

İKİNCİ BÖLÜM

DEĞERLER EĞİTİMİ AÇISINDAN HZ. LOKMAN KISSASI

2.1. Değerler Eğitimi Açısından Kur'ân-ı Kerîm Kıssaları

Kıssalar mesajın aktarılmasında en etkili hitap tarzlarından biridir. En sık başvurulan anlatım tekniğidir. Kıssalarda, ilgi çekici bir üslup kullanıldığı için kıssalar daha kalıcı bir etki yapmaktadır. Kıssalar muhatabın dikkatinin sürekliliğini sağlayarak muhatabı daha fazla etkilemektedir.¹⁶⁴ İman, ibadet ve ahlakla ilgili mesajlarının en etkili aktarıldığı anlatım tarzı kıssalardır.¹⁶⁵

Kur'ân-ı Kerîm'de kıssalardan hisseler, meselelerden dersler çıkarılması hedeflenmektedir. Muhatabın konuyu en iyi şekilde anlayabilmesi için teşbih, istiare, kinaye, mecaz gibi farklı edebi sanatlardan faydalanılmıştır.¹⁶⁶

İnsanların farklılıkları dikkate alınarak aklî veya hissî yönü öne çıkarılmaktadır.¹⁶⁷ Sebebi her insanın farklı yaratılmış olmasıdır. Bundan dolayı etkilenmeleri de farklı olacaktır. Örneğin aynı olayı gören iki kişinin verdiği tepki farklı olabilir.

Çocuklar hikâye ve masal dinlemeyi sever. Eğitime ilk bu yöntemle başlanması onların bunu sevmesinden dolayı değildir. İfade edilmesi zor kavramlarının bu yöntemle daha kolay anlaşılabilirdiğidir. İnsanlar ileriki yaşlarında çocukluk dönemlerine özlem

¹⁶⁴ Kutub, *Edebi Tasvir*, 203.

¹⁶⁵ İbrahim Hilmi Karslı, *Kur'ân-ı Anlamaya Giriş*. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 61.

¹⁶⁶ Karslı, *Kur'ân-ı Anlamaya Giriş*, 61.

¹⁶⁷ M. Sait Şimşek, *Kur'ân Kıssalarına Giriş* (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2021), 101.

duyar. Kıssalar aracılığı ile eskiye dönmek ister. Eğitimciler de bu sebeple kıssalardan faydalanmaktadır.¹⁶⁸

Kur'ân-ı Kerîm'in eğitim hakkındaki ifadelerine baktığımız zaman sevgi ve şefkat duygularının baskın olduğunu görmekteyiz. Sevgi ilkesi çocuk eğitimi konusunda temel ilke olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶⁹ Ailedeki eğitimin ilk unsuru sevgidir. Sevgi üzerine kurulu bir düzen vardır. Rûm sûresi 21. âyetinde anne ve çocuk arasındaki sevgi bağlarını anlatmaktadır.

Çocuğa hayatta yol gösterirken ve öğüt verirken sevgi ve şefkat yüklü kelimelerle yaklaşmanın örneğini Hz Lokman kıssasında görmekteyiz. Hz Lokman'ın üç ayrı yerde büneyye ifadesini kullanması önemlidir. Bu kullanım ile babanın oğluna karşı kullandığı dil sevgi barındırmaktadır. Aynı ifade İbrahim peygamberin oğlu İsmail peygambere,¹⁷⁰ Nuh peygamberin oğluna,¹⁷¹ Yakup peygamberin oğluna¹⁷² hitabında karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamberin, Hz. Enes'e nasıl davrandığını anlatan rivayette örnek olarak verilebilmektedir.¹⁷³ İsrâ sûresi 24. âyetinde ise evlatların ebeveynlerine nasıl dua etmesi gerektiği açıklanmıştır.

Tavsiye verirken zorlama, sert tavır gösterilirse bu, muhatapta olumsuz bir sonuç alınmasına sebep olmaktadır. Çünkü insanlar güzel söz ile ikna olurlar. İnsan fıtratı gereği güzel sözden hoşlanan bir canlı olarak yaratılmıştır. Bu sebeple muhatabın yapısına uygun davranışlar tesirli olacaktır.¹⁷⁴ Bir değer öğretmesinde kıssalarda yer alan karakterlerden yararlanılır. Her karakter bir değer yansıması olarak muhataba sunulur. Muhatap kırılmadan kıssaların etkileyici yönü sayesinde değerleri öğrenmiş ve hayatına yansıtmış olacaktır.

¹⁶⁸ Mustafa Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı Güzel Ahlak Esasları ve Kazanma Yolları*(İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 2006),91.

¹⁶⁹Abdurrahman Dodurgalı, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*(İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları,1999),104.

¹⁷⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Saffat, 37/102.

¹⁷¹ Kur'ân-ı Kerîm, Hûd, 11/42.

¹⁷² Kur'ân-ı Kerîm, Yûsuf, 12/5.

¹⁷³ Dodurgalı, *İlkeler ve Yöntemler*,112.

¹⁷⁴ Dodurgalı, *İlkeler ve Yöntemler*,114.

Kitabın bir öğüt menşei olduğu¹⁷⁵ insanları doğru yola hikmetle, güzel öğütlerle çağırmak gerektiği¹⁷⁶ böylelikle davetin nasıl yapılması gerektiği bildirilmektedir.¹⁷⁷ Bundan dolayı Hz. Lokman kıssasında, Hz. Lokman'a hikmet verildiği söylenmektedir. Kıssada baba-oğul arasında geçen metin Hz. Lokman'ın öğütleridir. Kıssada Hz. Lokman'ın oğluna öğütleri yer almış olsa da bütün insanlara yönelik ifadeler yer almaktadır. Başka bir âyette¹⁷⁸ “*ondan öğüt alan yok mu ?*” diye sorularak kitabın öğreticiliği vurgulanmaktadır.¹⁷⁹

2.2. Hz. Lokman'ın Ahlaki Değerleri ve Erdemli Davranışları

2.2.1. Ahlak ve Ahlaki Değerlerin Toplumsal Yapılara Katkısı

Ahlak önce bilmeyi gerektirir sonra ise bunun uygulanması gerektiğini söyler. Ahlakın bilinmesi marifet-i nefis, ahlakın uygulanması ise hikmeti ameliye olarak isimlendirilmiştir. Bu ifadeler nazari ve ameli ahlak terimleri ile ifade edilmektedir.¹⁸⁰

Hz Lokman'ın öğütlerine göre öncelikle iman konusu çözülmelidir. Daha sonra yaşanan toplumla ilgili sorumluluklar ve ahlaki değerler öğretilmelidir. Bu sebeple ilk olarak tevhid vurgusu yapılmış iman konusundaki eksikliklerin giderilmesi istenmiştir. Muhatabın zihninde var olan tanrı tasavvurunda şirk unsurunun bulunmasından dolayı öncelikle Allah'a ortak koşmama emri verilmektedir. Çünkü kişinin kalbi temizliği yapılmazsa olumlu bir sonuç alınamaz.

İyiliği emretmek kötülüğü nehyetmek emri toplumun ahlakı için vazgeçilmez bir esastır. Bu prensip toplumlar için bolluk bereket ve huzura vesile olacaktır. Lokman sûresindeki en temel ahlakı değer öğüt vermektir. Hz. Nuh ve Hz. Hûd da tebliğlerini öğüt verme üzerine yapmışlardır.¹⁸¹

Kıssada ortalama bir kişinin anlayabildiği bir dil kullanılmaktadır. Ancak bu dil derin manaları barındırmaktadır.¹⁸² İletişim sadece bir mesaj aktarmadan ibaret değildir. Aynı zamanda bireylerarası ilişkilerin düzenlenmesini sağlayan bir araçtır.

¹⁷⁵ Kur'an-ı Kerim, Tâhâ, 20/2, 3.

¹⁷⁶ Kur'an-ı Kerim, Nahl, 16/125.

¹⁷⁷ Dodurgalı, *İlkeler ve Yöntemler*, 115.

¹⁷⁸ Kur'an-ı Kerim, Kamer, 54/17.

¹⁷⁹ Dodurgalı, *İlkeler ve Yöntemler*, 116.

¹⁸⁰ Ekin, “Lokman Sûresinin Tefsiri”, 122.

¹⁸¹ Ekin, “Lokman Sûresinin Tefsiri”, 158.

¹⁸² Karşlı, *Kur'an-ı Anlamaya Giriş*, 74.

Nahl sûresi 125. âyette insanların Allah yoluna hikmet ve güzel öğütle çağrılması gerektiği vurgulanmıştır. Kıssalarda aynı anda bambaşka seviyedeki insanlar muhatap alınır. Ne var ki insanlar, bilgi ve kültür bakımından farklıdır. Bilenle bilmeyen arasında anlayış farkı bulunmaktadır. Bu sebeple herkes aynı manaya vakıf olamaz.¹⁸³ Her insanın ruh hali ve olaylara verdiği tepkiler farklıdır. İnsanlar ruhsal durumlarına uygun düşen görevleri yapma konusunda daha bir istekli olurlar Bu sebeple Hz. Peygamber’de muhatabın ihtiyacına göre cevaplar vermiştir.¹⁸⁴

Hz. Peygamber Arap dilini güzel konuşur sahabenin de güzel konuşmasını isterdi. Muhatabın akıl ve kültür seviyesine uygun ifadeler seçerek az ve öz konuşmayı tercih ederdi. Üslubu gereksiz ve abartılı olanları eleştirirdi. Samimi, içten ve tane tane konuşup anlaşılmayan yerleri vurgulamak istediği yerleri üç kez tekrar ederek muhatabın seviyesini dikkate alırdı.¹⁸⁵ Eleştirilerini karşındaki kişiyi incitmeyecek ifadeler seçerek yapardı. Konuşmalarını sevgi dolu bir kalple, gülümseyerek yapar. Ses tonunu muhataba göre kullanıp jest ve mimikleriyle etkileyici olmasını sağlardı.¹⁸⁶ Soyut konuları anlatırken hikâye ve kıssalara da yer vererek anlatımı daha etkili hale getirirdi. Muhataplarını bıktırmadan konuşur. Hutbelerinin çoğu zaman kısa tutar ve özlü cümleler kullanırdı.¹⁸⁷

Kur’ân-ı Kerîm bu noktada kıssalardan faydalanır. Kıssalar ile verilmek istenen değerler daha etkileyici bir şekilde muhataba verilmektedir. Herkes kıssada bir karakterde kendini bulur ve eksikliğini bu şekilde tamamlayabilir. Aynı kıssadan herkes farklı şekilde etkilenir. Çünkü her insan yaratılış gereği birbirinden farklıdır.

Hz. Ayşe’den gelen bir rivayette Hz. Peygamber’in kötü söz söylemediği, konuşurken sözlerini birbirine eklemekten ve uzatmadan konuştuğu, sözlerini ayıra ayıra kelimeleri tane tane söylediğini görmekteyiz.¹⁸⁸ Hz. Nuh’un oğluyla,¹⁸⁹ Hz. Lokman’ın

¹⁸³ Gümrükçüoğlu, “Kur’ân’da İletişim Dili” 67.

¹⁸⁴ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*,83.

¹⁸⁵ Casim Avcı, *Son Peygamber Hz. Muhammed*,(İstanbul: İsam Yayınları,2010),108

¹⁸⁶ Avcı, *Son Peygamber Hz. Muhammed*,109.

¹⁸⁷ Avcı, *Son Peygamber Hz. Muhammed*,110.

¹⁸⁸ Kavaklı, *En Sevilen Öğretmen*, 128.

¹⁸⁹ Kur’ân-ı Kerîm, Hûd 11/42-43

oğluyla,¹⁹⁰ Hz. Yûsuf'un babasıyla¹⁹¹ olan konuşmalarını bireylerarası iletişim örnekleri olarak verebiliriz.¹⁹²

Sözsüz iletişimde vurgu, tonlama, jest ve mimikler mesajın doğru anlaşılmasını sağlamaktadır. İbadetlerdeki bedensel hareketler sözsüz iletişim örneğidir. Namaz, alçak gönüllülüğü ifade eder. Zekât, hac ve oruç itaatini bir göstergesidir.¹⁹³ İletişimde beden dilinin önemli bir rolü vardır.¹⁹⁴ İletişimde başın çevrilmesi kibrin dışavurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Münâfıkûn sûresi 5. âyette muhatapların başlarını çevirip büyüklük tasladıkları şeklinde belirtilmiştir.¹⁹⁵

Beden dili sayesinde kişinin bilinçaltı hakkında bilgi sahibi olabiliriz. Velid b. Muğire isimli kişi jest ve mimikleriyle duygu ve düşüncelerini Müddesir sûresi 18-23. âyetlerde şöyle ifade etmiştir. “ *Çünkü o(vahiy hakkında) sığ ve yanlış düşündü, ölçüp biçti; canı çıkması nasıl da ölçüp biçti! Sonra (etrafı) süzdü; ardından kaşlarını çatı ve suratını astı. En sonunda hakikate sırtını döndü ve kibir abidesi kesildi...*”¹⁹⁶ Böylece Velid b. Muğire beden dilini kullanmak suretiyle inkârını ortaya koymuştur. Lokman sûresindeki ilgili âyete bu bağlamda baktığımızda büyüklük taslayarak yüz çevirmenin uzak durulması gereken davranışlar arasında görüldüğü anlaşılmaktadır.

Hz. Muhammed (sav) nezaketi hiç bırakmazdı. İnsanlar arasında ayırım yapmaz önce o selâm verirdi. Muhatabı ile konuşurken bütün vücuduyla dönüp öyle konuşurdu. Önce muhatabın yüzünü çevirmesini beklerdi. İnsanlara karşı güler yüzlü olurdu. Sahabilerden Enes b. Malik'e bir kez kızmamıştır.¹⁹⁷ Çocukların terbiyesinde onlara karşı sevgi göstermiş hatalarını düzeltmede azar, tenkit gibi yollara başvurmamıştır. Hz. Enes Hz. Peygamber'in kötü söz söylemediğini, kendisini azarlamadığını söylemiştir.¹⁹⁸ Hz. Lokman da oğlu için Ey oğulcum, yavrucuğum hitabı bu sebeple önemlidir. Oğluna kızmadan tatlı dille yaklaşarak onun doğruyu bulması için nasihatta bulunmuştur.

¹⁹⁰ Kur'an-ı Kerim, Lokman 31/13-19.

¹⁹¹ Kur'an-ı Kerim, Yûsuf 12/4

¹⁹² Gümrükçüoğlu, “Kur'an'da İletişim Dili” 67.

¹⁹³ Gümrükçüoğlu, “Kur'an'da İletişim Dili” 176.

¹⁹⁴ Gümrükçüoğlu, “Kur'an'da İletişim Dili” 177.

¹⁹⁵ Gümrükçüoğlu, “Kur'an'da İletişim Dili” 178.

¹⁹⁶ Gümrükçüoğlu, “Kur'an'da İletişim Dili” 176.

¹⁹⁷ Avcı, *Son Peygamber Hz. Muhammed*, 97.

¹⁹⁸ Canan, *Baba Olarak Hz. Peygamber*, 82.

Kibirli insan kendini büyük görerek her şeyin sahibi olan Allah’a şükretmez. Allah’a karşı haksızlık yaparak adaleti yerine getirmemiş olur ve Allah’a ortak koşma noktasına ulaşır. Hâlbuki kibrin ilacı tevazudur. Vakûr olan kimse alçakgönüllü davranarak birçok kötülükten uzak durabilir.

Lokman sûresi 16. âyette İslam ahlakının prensiplerinden sorumluluk kavramı üzerinde durulmuştur. İnsanların, yaptıkları her şeyin hesabını vereceği ifade edilmektedir. Anlatımın daha etkili olabilmesi için hardal tanesi benzetmesi yapılmış Allah’ın ilminin her şeyi kuşattığı ifade edilmiştir. Sorumluluk, sadece dünya hayatını değil aynı zamanda kişinin ahiret hayatını da etkilemektedir.

Kur’ân-ı Kerîm ahlaki değerlerin açıklanması ve aktarılması noktasında kaynaklık teşkil etmektedir. Genel anlamda Lokman sûresi özelde anlamda Hz. Lokman kıssası ahlaki değerler açısından geniş bir muhtevaya sahiptir. Değerler, dinin özünün oluşturmuş. Ahlaki değerlerin de kavramlar üzerinden aktarımı sağlanmaktadır. Toplumun yapıtaşını oluşturan aile, değerler aracılığıyla şekillenmektedir. Değerler ile yoğrulmuş olan aile, toplumun değişimine öncülük etmektedir. Değerler eğitiminin verilmesi ile aile, toplum, millet ve ülkelerin gelişimine ve değişimine katkıda bulunulmuş olacaktır. Hayatın daha güzel ve yaşanılabilir olması sağlanacaktır.

Kişinin toplumda karşılaştığı ilk ve en önemli yer ailedir. Ailedeki en etkili kişi ise baba olacaktır. Hz. Lokman kıssasında da hikmetli bir babanın oğluna öğütleri yer alarak sosyal yapının nasıl olması gerektiği ve bireyin kurallara uyması gerektiği açıklanmıştır.

İnsanların birbirlerini taklit etme noktasında nasıl davranılması gerektiğini 14. ve 15. âyetlerde açıklamıştır. Kişinin anne ve babası olmuş olsa, Allah ortak koşma noktasında zorlama durumunda kalırsa onlara itaat edilmeyeceği, körü körüne taklide gidilmeyeceği ifade edilmiştir.

Müşrik Araplar, İslam dinini kabul etmemiş atalarının dinlerini yaşamaya devam etmişlerdir. Aslında bu uyarı özel de müşriklere yapılmış gibi olsa da bütün insanları ilgilendiren bir mesajdır. Dünya işlerinde anne ve babaya iyi muamele edilmesi gerektiği ancak dini konularda, yanlış yola sürüklenmesine neden olabilecek bir davranışın yapılmaması gerektiği açıklanmıştır. Böylelikle Hz Lokman öğütlerinden sosyal yapıyı

oluşturan aile üyeleri arasındaki ilişkinin hangi sınırlar içerisinde yapılması gerektiği ve çerçevenin nasıl çizilmesi gerektiğini açıklamıştır.

Toplumun en küçük birimi olan ailede alınan değerler eğitimi çocuklara hiçbir kurum verememektedir. Hz. Lokman kıssasında değerlerin oluşumunda anne, baba ve çocuk arasındaki üçlü ilişki ile anlatılmaktadır. Toplumlar kişinin değerleri yaşayıp hayatına alması noktasında oldukça etkilidir.

2.2.2. Bilgi ve Bilgelik Kavramı

Lokman sûresi ahlaki öğütleri içeren bir sûredir. Ancak sûre detaylı bir şekilde incelendiğinde ahlaki davranışların altında yatan bilgi konusunun önemi ortaya çıkmaktadır. Zira bütün davranışların iyi -kötü, güzel- çirkin olarak ifade edilebilmesi için bilginin varlığı ve doğru kullanımı önem arz etmektedir.

Lokman sûresi 2. âyette hakîm kelimesi kullanılmaktadır. Bu âyette Allah kitabına hakîm sıfatını vermiştir. Aynı zamanda hakîm Allah'ın isimlerinden birisidir. Hakîm kelimesinin anlamı her şeyi en üstün ilimle bilen ve her şeyi intizam içinde sağlam yaratan olarak tanımlanabilmektedir.¹⁹⁹

İlimle ilgili âyetlerin birkaçını misal verebiliriz.

“...De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?” Doğrusu ancak akıl iz'an sahipleri bunu anlar.” (Zümer 39/9)

“Hayır! O (Kur'ân), bilgiye mazhar kılınmış olanların sıkıntıya düşmeden anlayabilecekleri apaçık âyetlerdir. Âyetlerimizi zalimlerden başkası inkâr etmez.” (Ankebût 29/49)

İlgili âyetleri incelediğimiz zaman bilgi sahibi olanın zalim olmayacağı aynı zamanda küfre düşmeyeceği vurgulanmaktadır. Yukarıdaki ayetlere bakıldığında bilgi, ilim, zulüm, şirk ve küfür kelimeleri arasındaki bağlantı görülmektedir.

Kendisine hikmet verilen Hz. Lokman bilgiyi kullanarak bilgelik vasfına sahip olmuştur. Oğluna vermiş olduğu öğütler bilgelik vasfının tezahürü olarak ortaya

¹⁹⁹ Bekir Topaloğlu, “Hakîm” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*(İstanbul: TDV Yayınları,1997),15:181-182.

çıkılmaktadır. Kıssada geçen ifadelerle baktığımız zaman bu durum net bir şekilde görülmektedir. Hakîm olan Allah, hakîm olarak nitelediği kitabında, hakîm bir zat olan Hz. Lokman'ın diliyle ahlaki değerleri kıssa metodu ile muhatabına aktarmıştır. Aynı zamanda bir baba oğul arasındaki iletişimin nasıl gerçekleşmesi gerektiği konusunda bir örneklik sunmaktadır. Değerler eğitiminde kıssalardan faydalanılması gerektiğinin bir örneğidir.

2.2.3. Hikmet Kavramı

Hikmet kelimesi, h-k-m kökünden türemiş ve mastardır. Sözlükte; düzeltmek amacıyla bir şeye engel olmak, işi sağlam yapmak, sağlamlaştırmak, adalet ile hüküm vermek, mahkemeye çıkmak, sözde ve fiilde isabetli olmak, her şeyi yerli yerine koymak anlamlarına gelmektedir.²⁰⁰

Hikmet kelimesinin çoğulu hikemdir. “Yargıda bulunmak” anlamına gelmektedir. Bu anlamından farklı olarak “engellemek, alıkoymak, sağlam olmak” anlamlarından dolayı ihkâm kelimesiyle de benzerlik bulunmaktadır.²⁰¹ Cevherî, hikmetin ihkâm mastarıyla ilişkisinden dolayı hakîm kelimesine “işleri olması gerektiği gibi kusursuz yapan” ve “âlim ve ilmî hüküm sahibi” anlamlarına geldiğini ifade etmektedir.²⁰²

Cevherî hikmeti, ilmî ve amelî olmak üzere ikiye ayırır. İlmî ve aklî kuvvelerin toplamı ilâhî hikmettir. Hikmet kelimesi, insan için ilimle doğruyu bularak salih ameller yapmaktır. Allah için her şeyi bilmek suretiyle muntazam yaratmaktır. Bununla beraber hikmetin, öfkenin heyecanı ile nefsin aşırılığını dizginlediğini belirtmektedir.²⁰³

Mukâtil b. Süleyman'a göre hikmetin beş anlamı vardır.²⁰⁴

1. Emir ve nehiy kipleriyle geçen öğütler,²⁰⁵

2. Anlayış, bilgi ve hüküm,²⁰⁶

²⁰⁰ Hakan Uğur, “Kur’ân’da Hikmet Kavramı Tefsirlere Göre Hikmet Ayetleri”, *Marîfe Dini Araştırmalar Dergisi*, 10/3(2010) 137.

²⁰¹ Kutluer, “Hikmet”, 518.

²⁰² Kutluer, “Hikmet”, 518.

²⁰³ Cevherî Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd, *Tâcu'l-luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, I-VI, Beyrut: Daru'l İlm li'l-melayin, 1979. C. I, 1901.

²⁰⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Kur’ân Terimleri Sözlüğü*, 27.

²⁰⁵ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/231; Âl-i İmrân, 3/48; Nisâ, 4/113.

²⁰⁶ Kur’ân-ı Kerîm, Meryem, 19/12.

3. Nübüvvet,²⁰⁷

4. Kitabın tefsiri,²⁰⁸

5. Bizzat kitabın kendisi.²⁰⁹

Bir hadiste, kitap için “ez-zikru’l-hakîm” ifadesi yer almaktadır. Buradaki “el-hakîm” ifadesi, “sağlam, bir ihtilâf ve şüphe bulunmayan” anlamına gelmektedir.²¹⁰ Aynı zamanda ahlak-ı ilahiyye ile ahlaklanmak anlamında da kullanılmaktadır.²¹¹

Hikmet kelimesi ha-ke-me şekliyle 220 âyette yer almaktadır. Hikmet kelimesi kitap, mülk, davet-meviza-cedel,²¹² hayr,²¹³ ve âyet²¹⁴ kelimeleriyle beraber 20 kez kullanılmıştır. Kamer sûresinin 5. âyetinde ise kitap için kullanılmaktadır. İsrâ sûresinin 39. âyetinde hikmet-vahiy ilişkisi yer almaktadır. Hz. Lokman kıssasında²¹⁵ ise hikmet-şükür ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Hz. İsa’nın getirdikleri ise Zuhuf Sûresinin 63. âyetinde hikmet kelimesiyle ifade edilmiştir. Hikmet kelimesi tek başına kullanıldığında çoğu kez Mekkî âyetlerde, iki kez de Medenî âyetlerde yer almaktadır.²¹⁶

Hikmet kavramı çok yönlüdür. Din, ahlak, felsefe, bilgi, fizik vb. alanlarla bağlantılıdır.²¹⁷ Bu sebeple çalışmamızda hikmetin farklı alanlarda kullanılan çeşitli anlamları açıklanmaya çalışılacaktır. Hikmet, ayrıca bir çalışma ve öğrenme durumu olmadan Allah’ın kullarına verdiği ledünnî ilme verilen isimdir.²¹⁸

İbn Manzûr hikmet kelimesini şu şekilde tanımlamaktadır. Allah için kullanıldığında varlıkları en üstün ilimle bilmek anlamına gelmektedir. Bundan dolayı Allah’ın isimlerinden biri Hakîmdir. İnsan için kullanıldığında ise hakîm, hikmet sahibi demektir. Dengeli olma, orta yolu bulma, mutedil olma, adaletli hareket etme demektir.²¹⁹

²⁰⁷ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/251; Nisâ, 4/54; Sâd, 38/20.

²⁰⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/269.

²⁰⁹ Kur’ân-ı Kerîm, Nahl, 16/125.

²¹⁰ Hakan Uğur, “Tefsirlere Göre Hikmet Ayetleri”,137.

²¹¹ Veysel Güllüce. “Kur’an’da Hikmet Kavramı Üzerine”,43.

²¹² Kur’ân-ı Kerîm, Nahl, 16/125.

²¹³ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/269.

²¹⁴ Kur’ân-ı Kerîm, Ahzab, 33/34.

²¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm, Lokman, 31/12.

²¹⁶ Halil İbrahim İnak, “Hadislerde Hikmet Kavramı”(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,2007),5.

²¹⁷ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*,4748.

²¹⁸ Hakan Uğur, “Tefsirlere Göre Hikmet Ayetleri”, 138.

²¹⁹ İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-arab*, IXXX, Beyrut: Dâru sâdir, 1990.140.

Muhammed Hamdi Yazır Bakara sûresi 269. âyeti açıklarken hikmet kelimesinin üzerinde çokça durmuştur. Allah kimi isterse ona hikmet verir. Bunun için ise herhangi bir şart yoktur. Allah dilediği insanlara hikmet vermiştir. Ayrıca hikmet verilen kişinin hikmetten yararlanabilmesi için aklını kullanması lazımdır. Böyle yapmadığı takdirde hikmetten faydalanamayacaktır.²²⁰ Elmalılı tefsirinde hikmeti 3 farklı şekilde açıklamıştır. Faydalı amele götüren ilim, ilme dayanarak olarak ortaya çıkan amel, ilim ve amelde sağlamlık.²²¹

Râgıb el-İsfahânî, hikmeti ikiye ayırmıştır. Hikmet, ilim ve akıl kullanarak hakka isabet etmektir. Allah için kullanıldığı zaman eşyayı bilmek, onları muntazam olarak yaratması, insan için kullanıldığı zaman da yaratılanları tanımak, hayırlı amellerde bulunması şeklinde açıklamaktadır. Hz. Lokman için kullanılan hikmet kelimesinin anlamı da bu şekilde olmalıdır.²²² Hikmet, kitabın tefsiri, Kur’ân ilmi ve peygamberlik kelimelerine karşılık olarak da kullanılmıştır.²²³

Gazzâlî ise hikmet kelimesini ilim kelimesiyle bağlantı kurarak açıklamaktadır.²²⁴ Fahreddin er-Râzî’nin bazen hikmet ve hakîm kelimelerine felsefe ve filozof anlamları verdiği bilinmektedir.²²⁵

Cürcânî’ye göre hikmet “İnsanın gücü yettiği kadar eşyanın bilgisini ve hakikatlerini bilmesidir. Aynı zamanda hikmet; ilimle birlikte amel, gerçeği söyleyen söz, gereksiz kelimelerden uzak olan söz anlamlarına gelmektedir.”²²⁶

Râzî, Hz. Lokman’a verilen hikmetin²²⁷ ilim ve amelin uygunluğu anlamına geldiğini ifade etmektedir.²²⁸ Beydâvî ise hikmet kelimesini açıklarken bu kıssayı da örnek gösterir. “*Davud (a.s.) bir gün Lokman’a bir koyun kesip en güzel yerinden iki parça getirmesini emreder. O da koyunun dilini ve kalbini getirir. Bu sefer de en kötü yerinden iki parça getirmesini emreder. O da yine koyunun dilini ve kalbini getirir. Neden böyle yaptığını sorunca, bu iki azanın iyi olması durumunda en hayırlı, kötü olması*

²²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 203.

²²¹ Ekin, “Lokman Sûresinin Tefsiri”, 126.

²²² Râgıb, *Müfredat*, 301.

²²³ Kutluer, “Hikmet”, 518.

²²⁴ Kutluer, “Hikmet”, 518.

²²⁵ Kutluer, “Hikmet”, 518.

²²⁶ İnak, “Hadislerde Hikmet Kavramı”, 3.

²²⁷ Kur’ân-ı Kerîm, Lokman 31/12.

²²⁸ Kutluer, “Hikmet”, 518.

durumunda ise en şerli azalar olduğunu beyan eder.” ²²⁹ Kıssanın verdiği mesaj hikmet sahibi birinin söz ve fiillerinin yerinde ve anlamlı olduğudur.²³⁰

Bir rivayete göre Hz. Lokman oğluna vasiyet ederken şöyle demektedir. “*Yavrum! Âlimlerle otur, onların dizlerinin dibinden ayrılma. Şüphesiz Allah yeri, göğün yağmuru ile dirilttiği gibi, kalpleri de hikmetin nuru ile diriltir.*” ²³¹

Hz. Lokman, oğluna verdiği öğütlerde fayda veren ilim talep etmesi gerektiğini belirtmiştir. Hz. Lokman’a göre Allah, yağmur nimetiyle yeryüzünü diriltilip ölümden alıkoyuyorsa, hikmet vasıtasıyla insanın iç dünyasını canlandırır. İnsanın hem beden hem de ruhen doyuma ulaşması için hikmete ihtiyacı vardır Hikmete ulaşmanın yolu da âlimlerle beraber olup, onlardan istifade etmektir.²³²

Bir hadiste²³³ peygamberlerin altın ve gümüşü miras bırakmayacaklarını, miras olarak yalnızca ilim olacağını ifade edilmiştir. Hadiste hikmet tavsiye edilmiş; mal biriktirme ve maddi zenginlikten bahsedilmemiştir. Hikmet tavsiye edilerek daha kalıcı bir fayda hedeflenmiştir.

Hz. Lokman kıssasında hikmet dinî konularda geniş bilgi, anlayış ve kavrayış sahibi olmak anlamlarına gelmektedir.²³⁴ Allah’ın istediği kişiye hikmet vereceği ve hikmet verilen kişi için de bunda büyük bir hayır olduğu belirtilmektedir.²³⁵ Hikmet kişinin teorik ilimleri öğrenmesi hayatında iyi ameller yapmaya güç yetirmek ve bunu bir alışkanlık haline getirmektir.

Hikmette bulunan nur sayesinde kul marifetullahı ulaşır. İlmi ile güzel ameller yapan bir kimse hikmete nail olmuştur. İlmi ile amel etmeyen kişi çok bilgili olsa da hakîm olamaz. Hz. Lokman’a hikmet verildiği için şükretmesi istenmiştir.²³⁶

²²⁹ Beydâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't Te'vil*, 213.

²³⁰ Kalkan, “Kur’ân’da “Hikmet” Kavramı”, 51.

²³¹ Malik b. Enes, Muvatta, I-II, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), İlim, 1.

²³² İnak, “Hadislerde Hikmet Kavramı”, 26.

²³³ Kuşkusuz âlimler, peygamberlerin varisleridir. Peygamberler miras olarak ne altın ne de gümüş bırakmışlardır. Onların bıraktıkları yegâne miras ilimdir. Dolayısıyla kim onu alırsa bereketli bir pay almış olur. (Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Tirmizî, el-Câmiu’s-Sahih Sünenü’t Tirmizî, thk., Ahmed Muhammed Şâkir vd., (Beyrut: Dâru İhyâi’t Tûrâsi’l-Arabî, ty.), İlm, 19.

²³⁴ Hakan Uğur, “Tefsirlere Göre Hikmet Ayetleri”, 153.

²³⁵ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara 2/269.

²³⁶ Bilmen, Kur’ân -ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, 2739.

Allah'ın sonuç çıkarma yeteneği vermesi Allah'ın kuluna bir lütfudur. Bunun için de kişinin şükrünü her daim yapması gerekmektedir. Hz. Lokman, verilen hikmetten sonra şükür kavramı vurgulanmaktadır.²³⁷ Hikmetin ilmi değeri Allah'ın verdiğini bilerek şirkten uzak durmaktır. Ameli değeri de eylemlerinde kişinin kendi hevasını değil Allah'ın rızasını kazanmayı öncelemesidir.²³⁸ Her kim şükretmez, nankörlük ederse kötülüğü yine kendisine yapmış olacaktır.²³⁹

Hz. Lokman'ın hikmetli sözleri tevhid inancını açıklar niteliktedir. Hz. Peygamberin sünneti ile uyumludur. Allah Hz. Lokman'ı ismen onu yüceltmıştır. Ayrıca inananlar için onun hakkında kalıcı bir iz bırakılmasını sağlamıştır.²⁴⁰ Hikmet; kitabın, Allah'ın ve Hz Lokman'ın bir ahlaki özelliği olarak muhataba sunulmaktadır.²⁴¹

Hz Lokman'a hikmete erişme sebebi sorulduğu zaman doğru söz söylemek, emaneti yerine getirmek ve gereksiz şeylerden uzak durmak özelliklerini saymıştır.²⁴²

Hikmet ve ahlak kelimesi birbirleriyle aynı anlamda kullanılmaktadır. Bütün dinlerde iyi ve güzel olan işlerin hikmet yani ahlak olduğu ifade edilmektedir.²⁴³

2.2.4. Sabır Kavramı

Sabır kavramı lügatta “dayanma, dayanıklılık” manalarına gelmektedir. Terim anlamı ise sıkıntılar sebebiyle Allah'tan başka kimseye şikâyetçi olmamak, yakınmamak, nefse zor gelen şeyler karşısında dünya ve ahiret mutluluğunu düşünmektir. Aynı zamanda insanın kalbinde bulunan dayanma gücüne de karşılık gelmektedir.²⁴⁴

Sabır kelimesinin zıt anlamlısı tahammülsüzlüktür. Sabır, Allah'ın rızasını kazanmak amacıyla Allah'ın hoşlanmadığı şeylere karşı kişinin nefsinin koruması anlamında kullanılmaktadır.²⁴⁵

Sabırlı olmak tembelliğin belirtisi değildir. Aynı zamanda korkaklığın ve cesaretsizliğin işareti de sayılmaz.²⁴⁶ Sabırsızlık, yaşanan zamandan ve mekândan

²³⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 44.

²³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 45.

²³⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 45.

²⁴⁰ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, 4748.

²⁴¹ Ekin, “Lokman Sûresinin Tefsiri”, 122.

²⁴² Konyalı, *Hulâsat'ül Beyân fî Tefsîr'il Kur'an*, 4315.

²⁴³ Ekin, “Lokman Sûresinin Tefsiri”, 123.

²⁴⁴ İsmail Karagöz, Mehmet Canbulat, “Sabır” Md. , *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 566.

²⁴⁵ Yusuf el-karadâvî, *Kur'an'da Sabır*, çev. Fatih Tok, (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022), 15.

²⁴⁶ Cafer Sadık Yaran, *Ahlak ve Etik (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016)*, 256.

kurtulmak istemektir. Sıkıntılı bir yaşamdan ve onun verdiği huzursuzluktan kurtulma isteğidir.²⁴⁷

Sabır kolayca vazgeçmeme, ya da tahammül gösterme anlamını da içermektedir.²⁴⁸ Sabır olmadan cesareten bahsedemeyiz. İslâmiyet eski göçebe özelliğine dini bir yol çizmiştir. “Allah yolunda sabır” şeklinde bir düzenleme getirmiştir.²⁴⁹ Sabır, düşmanın bitmek bilmeyen davranışları karşısında gerçek imanda kararlılıkla kalmaktır.²⁵⁰

Çekilen eziyetin farklılığına göre insanlar sabır hakkında farklı isimlendirilmeler yapmıştır.

- Herhangi bir kötü durumun üstesinden gelen güçtür. Tahammül etmektir. Tersine duruma ise “sabırsızlık, sızlanma ve kaygılanma” kelimeleri karşılık gelmektedir.
- Zenginlik konusundaki sabra ise “nefis kontrolü” denilmektedir. Bunun tersine ise “şımarıklık” denilmektedir.
- Savaş anında sabır gerçekleşirse “kahramanlık”, tersine bir duruma ise “korkaklık” denir.
- Öfke durumunda sabır gerçekleşirse “hilim” olarak isimlendirilir. Zıt anlamı ise “yakınma” durumudur.
- Can sıkıcı durumlara tahammül edilmesi ise “kalp genişliği” zıttı bir durum “can sıkıntısı, bıkkınlık ve göğüs darlığı” gibi kavramlarla aktarılmaktadır.
- Temel ihtiyaçlar dışındaki şeyler karşısında sabırlı olmak “zühd” kavramı ile açıklanabilir. Tersine bir durumda ise hırs duygusu kişide ortaya çıkacaktır.
- Kişinin kendi payına düşen az bir şeye tahammül etmesi “kanaat” olarak isimlendirilir. Zıttı ise “açgözlülük, oburluk” olarak açıklanabilir.²⁵¹

Bakara sûresi 177. âyette tüm bu vasıflar bir araya getirilerek hepsi sabır kavramı ile açıklanmıştır. Bu tanımlamalardan yola çıkarak aslında sabır kavramının çok geniş bir yelpazede incelenebileceğini görüyoruz. Her tanım kişinin sabra yüklediği yeni bir

²⁴⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, “İnkâr ve Acelecilik Karakteri”, *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 4/1(2009):92.

²⁴⁸ Toshihiko İzutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz, (İstanbul: Pınar Yayınları,1991),146.

²⁴⁹ İzutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, 147.

²⁵⁰ İzutsu, *Kur’ân’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*,149.

²⁵¹ Karadâvî, *Kur’ân’da Sabır*,16.

anlamıdır. Hepsi aynı şeyin farklı yönlerini bize gösterir. Aslında aynı şeye bağlanarak sonuca varır.

On beş âyette sabır kelimesi yüze yakın âyette ise aynı kökten gelen kelimeler kullanılmaktadır.²⁵² Âyetlerde sabredenler övülmüş ve sabretmelerine karşı verilecek mükâfatlardan bahsedilmiştir. Her insanın imtihan şekli farklıdır. Korku, açlık, fakirlik, ölüm, hastalık, mal, evlat ile sınanma gibi durumlarda inananların sabretmeleri emredilmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de sabır emredilmiş, sabredenleri müjdelenerek sabrın amacı ve nedenleri de açıklanmıştır. Sabır insanlar tarafından övülmek ya da kahraman olmak için değildir. Allah rızasını kazanmak içindir. Müddesir sûresi 7. âyette “Rabbin için sabret” vurgusu yer almakta, sabrın sadece Allah için olanı emredilmektedir.

Âyetlerde sabredenlerin ebedî kurtuluşa erecekleri müjdelenir.²⁵³ Kötülöklere karşı iyilikle cevap verenler sabırlı davranışları doğruya ulaşabilir.²⁵⁴ İnsanın başına gelen sıkıntıların sınav olduğunu sabırla muamele edenlerin kazanacağını açıklar.²⁵⁵ Ahirette kurtuluşun, cennete girmenin²⁵⁶ ve meleklerin selamını kazanmaya²⁵⁷ karşılık geldiğini anlamış oluyoruz.

Bakara 155. âyet de insanları, korku, açlık, can ve mal ile sınanacağı açıklanmıştır. Müminleri münafıklardan ayırt etmek amacıyla sabır bir araç olarak kullanılmaktadır. Dertsiz tasasız günlerde iyi ve kötüyü ayırt etmek zordur. Her şey birbirine karışır. Som altını sahtesinden ayırabilmek için ateşten yararlanılır. Gerçek mü'min ile münafık sıkıntı ile imtihan edilerek birbirinden ayrılır. Uhud Gazvesi'ni sabır bağlamında inceleyebiliriz. Âl-i İmrân sûresi 179. âyette bu konu açıklanmaktadır.²⁵⁸

Allah (c.c) inananları bazen Uhud Gazvesi'nde olduğu gibi savaş gibi çeşitli sıkıntılarla sınava tabi tutar. Münafık ile müminin farkını göstermek için sabrı araç olarak kullanır.²⁵⁹

²⁵² Mustafa Çağrıncı, “Sabır” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2008, 35:337.

²⁵³ Kur'ân-ı Kerîm, Mü'minûn, 23/110-111.

²⁵⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Fussilet, 41/34-35.

²⁵⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Furkân, 25/20.

²⁵⁶ Kur'ân-ı Kerîm, İnsan, 76/12.

²⁵⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Ra'd, 13/ 23-24.

²⁵⁸ Karadâvî, *Kur'ân'da Sabır*, 29.

²⁵⁹ Karaman *Kur'ân Yolu Tefsiri C.1:722-723.*

Enfâl sûresinin 9. ve 12. âyetlerinde Bedir Savaşı'nda inananlara meleklerin yardım ettiği belirtilmektedir. Harp zamanında sabırlı olan inananları Allah melekleriyle destekleyeceğini söylemiştir. Nasıl Bedir Savaşı'nda melekler desteklemişse sabredilmesi durumunda yine Uhud Gazvesi'nde Allah'ın yardım göndereceği âyette açıklanmıştır.

İnananlar için imtihan vesilesi olarak sabrın gerekliliği sıkça vurgulanan konulardan olmuştur. Müminler maruz kaldıkları imtihanlarla olgunlaşırlar. Âl-i İmrân sûresi 154. âyette insanların göğüslerini denemek, kalplerini arındırmak için Allah'ın böyle yaptığı açıklanmıştır.

Can, mal ve değerli şeyler ile imtihana tabi tutulan insan için ayakta kalma sebebi imanidir. İmanın gereği olarak göstermiş olduğu sabır ile imtihanı geçip geçemeyeceğini belirler. Her şeyin bir bedeli vardır. İnsanoğlu yapıp ettiklerinden sorumludur. Cennetin bedeli ise mala gelen felakete, hastalıklara ve ruhun çektiği sıkıntılara karşı sabretmektir. Hz. Peygamberin yaşadığı sıkıntılara karşı göstermiş olduğu sabır bizim en büyük örneğimizdir. Hatta bahsedilen ruhsal sarsıntının boyutu, bekledikleri yardım bir türlü gelmeyen ve sonunda “Allah'ın yardımı ne zaman gelecek?” demeye başlayan peygamber ve ona iman etmiş olanların yaşadıklarıdır. Çekilen işkencelerin ve düşmanların alaylarının bitmemesi üzerine Allah'ın vadettiği yardım ne zaman gelecek? Demişlerdi. Âl-i İmrân sûresi 142. âyetteki ifadelerden de anlaşılacağı üzere dünya hayatının bir sınav, ahiret hayatının da sabrın karşılığı olacağı görülmektedir.

İmtihanlar vesilesi ile müminlerin dereceleri yükselir. Allah'ın, kullarını imtihanlar ile sınaması, O'nun rahmetindendir. Zira bu imtihanlar sabreden inananların günahlarının dökülmesine vesile olacaktır. Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmaktadır. *“Keder, gam, tasa, yorgunluk, hastalık, üzüntü ve sıkıntıdan, ayağına batan dikene varıncaya kadar müslümanın başına gelen her şeyi, Allah, onun günahlarını bağışlamaya vesile kılar.”*²⁶⁰ Başarıya ulaşma yollarından biri, insanın başına gelen olaylar karşısında savaşmak, acizlik göstermeden sıkıntılara göğüs gerip sabretmesidir.²⁶¹

Sabır sadece inananlar için gerekli olmamış aynı zamanda peygamberlerin hayatlarında da var olmuştur. İmtihana en çok tabi tutulanların peygamberler olduğu

²⁶⁰ Karadâvî, *Kur'ân'da Sabır*,31.

²⁶¹ Abdurrahman Kasapoğlu, “İnkâr ve Acelecilik Karakteri”,92.

yadsınamaz bir gerçekliktir. hkaf sûresi 35. âyetinde sabrın peygamberlerin niteliklerinden olduğu açıklanmıştır. Nitekim ulû'l-azm peygamberler bunun en bariz örneğidir.

Sabır kavramı ile özdeşleşen isimlerden birisi Hz Eyüp'tür. Hatta Eyüp sabrı ifadesi bir darbı mesel şeklinde halk tarafından kullanılmaktadır. Hz Eyüp geçirdiği hastalıklardan ve ailesi ile ilgili yaşadıklarına rağmen her zaman sabretmiştir.²⁶² Enbiyâ sûresi 83 ve 85. âyetinde Eyüp'ü de hatırla ifadesi ile Hz Eyüp'e dikkat çekilmiştir.

Hz Yakub'un oğlu için sabretmesi ve Hz Yûsuf'un kendi yaşadıklarına karşı sabretmesi verilebilecek diğer örneklerdendir. Hz İsmail'in kurban edilme emrine karşı tavrı da sabrın en büyük örneklerindendir. Zira "Ey babacığım emrolunduğun şeyi yap" diyebilmek her insanın yapabileceği bir davranış değildir. Allah'a iman konusunda gösterilen sabrın en büyük ifadesidir.

İnsanlar zorlu hayatlar yaşayabilir. Dikenli yollardan geçerken onlara güç veren göstermiş oldukları sabırdır. Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ için gösterdiği sabır bunun en büyük örneğidir. Hz. Peygamber ümitsizliğe düşmeden sabrederek Allah rızasını kazanmak amacıyla ümmeti ile beraber her türlü sıkıntıyı çekmiştir. Mekke döneminde gerçekleşen boykot yıllarında sosyal baskıya karşı direnerek sabrın timsali haline gelmişlerdir. Üç yıl süren bu dönemde teslimiyet duygusu sabrın yansıması olmuştur. Habeşistan'a ve Medine'ye hicret yapılırken de sabır kavramı ön plana çıkmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de iman ve sabır beraber yer almıştır. Asr sûresinde sabır ve iman kavramlarının beraber yer alması bu sebeptendir. Zamana yemin edilerek insanların ziyan içinde olduğu vurgulanmış kurtuluşa erenler ise sabrı tavsiye edenlerdir. Aynı şekilde İnsan sûresi 12. âyetinde de sabredenlerin mükâfatının cennet olduğu ifade edilmiştir.

Davetin büyüklüğünü göz önüne alınarak Hz. Peygamber'e birçok kez sabır tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber aynı yıl içerisinde Hz. Hatice ve amcası Ebu Talip'i kaybetmiştir. En büyük destekçilerinin kaybına karşı göstermiş olduğu sabır onun hem insani hem de bir peygamber olarak sıkıntılar karşısında ne yapması gerektiğinin bir ifadesidir.

Sabrın hükmü farz mıdır? Sabır bir fazilet midir? Soruları insanların her dönemde aklına gelmiş ve cevaplandırılmaya çalışılmıştır. Sabredilen şeylerin hükümlerinin

²⁶² Karadâvî, *Kur'ân'da Sabır*, 101.

bilinmesiyle hüküm verilebilir. Bir emir veya zorunluluk varsa bu durumda sabretmek farzdır. Eğer bir hak veya tercih var ise sabır bir fazilet olarak karşımıza çıkacaktır.²⁶³

Sabrın, vaktinde gerçekleşmesi oldukça önemlidir. Bir şey vaktinde gerçekleştiği zaman faydalıdır. Vakit geçtikten sonra olmasının bir değeri olmayacaktır.²⁶⁴ Makbul olan sabrın sıkıntı karşısında gösterilen ilk an olduğu ifade edilmektedir.²⁶⁵

Tur sûresinin 48. âyetinde yer alan sabır emri dikkat çekicidir. Âyette tesbih etme emri sabır emrinden sonra gelmiştir. Allah'ı tesbih etmek sıkıntıyı gidererek gönülleri ferahlatacaktır.²⁶⁶

Hiz. Peygamber, bir hadisinde müminlerin özelliklerini anlatırken bunlar arasında sabır ve duayı da zikretmiştir.²⁶⁷ Allah'tan sabır ve namaz ile yardım istenmesi²⁶⁸ gerektiği vurgulanmıştır. Hiz. Lokman kıssasında 17. âyette namaz ve sabır kavramları beraber yer alırken yine farklı bir âyette beraber yer alması bu iki kavramın ilişkisini göstermektedir. Allah, farklı âyetlerde aynı kavramlar üzerinde durarak konunun önemine dikkat çekmektedir.

İbn Abbas zorluklara karşı sabretmenin, iman hakikatinden olduğunu belirtmektedir.²⁶⁹ Sabır ve takva arasında da bir ilişki kurulmaktadır. Bundan dolayı müminlerden sadece sabırlı olmaları istenmemiş. Aynı zamanda takva üzerine bir araya gelmelerinin gerektiği vurgulanmıştır.²⁷⁰

Sabır kelimesinin anlamı geniş bir alanı kapsamaktadır. İmam Gazzâlî bunu şöyle açıklıyor: Sabır iki çeşittir. İlki bedeni sabırdır sıkıntılara karşı dayanmak anlamındadır. Ona göre övgüye mazhar olan ise sabrın ikinci çeşididir. Bunun ise şehvet, heva ve hevese karşı gösterilen sabır olduğunu belirtir.²⁷¹

Sabır insani bir özelliktir. İnsan akıllı, sorumlu ve imtihana tabi bir varlık olunca, sabır da onun seçkin özelliklerinden biri olmaktadır. İmam Gazzâlî, sabır kavramını

²⁶³ Karadâvî, *Kur'ân'da Sabır*, 49.

²⁶⁴ Karadâvî, *Kur'ân'da Sabır*, 54.

²⁶⁵ Buhârî, Cenâiz, 43, Ahkâm, 11; Müslim, Cenâiz, 14.

²⁶⁶ Karadâvî, *Kur'ân'da Sabır*, 39.

²⁶⁷ Eyüp Murat. Görgöz, *Kur'ân-ı Kerîm'de Mü'minlerin Özellikleri* (İstanbul: Genç Düşünce Yayınları, 2015), 24.

²⁶⁸ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara 2/45.

²⁶⁹ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1780.

²⁷⁰ Taberi, *Taberi Tefsiri*, 1780.

²⁷¹ Karadâvî, *Kur'ân'da Sabır*, 15.

açıklarken; insana ait bir huydur demiştir. Hayvanlar eksikliklerinden dolayı, melekler ise mükemmelliklerinden dolayı bu durumdan muaf tutulmuştur.²⁷²

Sabır tamamlayıcı bir özellik değildir. İnsanlara hem maddi hem de manevi olarak gereklidir. Bireysel ve toplumsal olarak mutluluğun idame edilmesini sağlamaktadır. Çiftçinin ektiği tohum için beklemesi yani sabretmesi gerekir ki sonucunda ürün elde edebilsin. Ağaç diken biri için de aynı şey geçerlidir. Eğer sabır göstermezse meyveye ulaşamaz. Bir öğrenci ders çalışırken sabırlı olmazsa başarıyı elde edemez. Savaş anında zafer elde edebilmek için sabretmek gerekir. Aynı şekilde dünya hayatında başarıyı elde edebilmek için sabır önemli bir fazilettir.²⁷³

Sabır kelimesinin tahammül etme ve katlanma anlamlarını Hz. Lokman kıssasında görmekteyiz. Hz. Lokman oğluna; başına gelecek her türlü sıkıntı için sabretmesini ve tahammül etmesini söylemektedir.²⁷⁴ Sabrın tesiri, insanda var olan umudun yardımıyla artmaktadır. Dua yardım isteğinin sabırla şekillenmiş halidir. Kur’ân-ı Kerîm’de geçen “üzerimize sabır yağdır”²⁷⁵ ifadesinde sabır-dua ikilisine dikkat çekilmektedir.²⁷⁶

2.2.5. Şükür Kavramı

Şükür kelimesi sözlükte; “yapılan iyiliği bilmek, iyilik yapanı iyilik sebebiyle övmek anlamına gelmektedir. Terim anlamı ise; “Allah’tan gelen iyilik ve güzellikler sebebiyle minnettar olma durumu ve bu durumu kulun hal ve hareketlerine yansıtarak Allah’a teşekkür etmesi şeklinde tanımlanmaktadır.²⁷⁷ Şükür kelimesinin zıt anlamlısı “kefere” kelimesidir. Bu kelimenin anlamı ise yapılan iyiliği ve verilen nimetleri görmezden gelmek, nankör olmaktır.²⁷⁸

Şükür, dinin temel konularındandır. Bu kelime farklı hallerde 75 yerde bulunmaktadır.²⁷⁹ İnsana sayısız nimetler sunulduğu ve insanların Allah’a karşı her

²⁷² Karadâvî, *Kur’ân’da Sabır*, 18.

²⁷³ Karadâvî, *Kur’ân’da Sabır*, 20.

²⁷⁴ Fatih Tok, Halil İbrahim Kahraman, “Cahiliyeden İslam’a Sabır Kavramı”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6/10:108.

²⁷⁵ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/249-250; A’raf, 7/126.

²⁷⁶ Mebrure Doğan, “Dinlerde ve İslam Kültüründe Sabır”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5 (2014):110.

²⁷⁷ Mustafa Çağrı, “Şükür” içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, TDV Yayınları, 2013), 39:259.

²⁷⁸ Farman İbrahimov, “Din Eğitimi Açısından Kur’ân’a Göre “Şükür” Kavramı”, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2018), 7.

²⁷⁹ Bilal Gündüz, “Kur’ân’da Küfrün Karşısı Olarak Şükür” (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, 2011), 4.

zaman bu nimetlerden dolayı minnet duymaları gerektiği vurgulanmaktadır. İnsanlar bu duyguyu farklı şekillerde göstermektedir.²⁸⁰ İnananlar Allah'a üç şekilde şükrederler. Dil ile şükür, kalp ile şükür, fiil ile şükürdür.

Allah'a karşı hoşnutluk belirtmek dilin görevidir. Aynı zaman da bir şükür çeşididir.²⁸¹ Kulun nimet verenin Allah olduğunu diliyle itiraf etmek, demektir.²⁸² Allah'a iman etme ve onu diliyle övmektir.²⁸³ Dilin şükürü hamd etmek olarak kısaca açıklanabilir.²⁸⁴ Hamd kelimesi şükür kavramını da kapsamaktadır. Hamd şükürün başıdır. Allah'a hamd etmeyen birinin aslında O'na şükretmediğini ifade edilmiştir.²⁸⁵

Kalbin şükürü Allah'ı bilmektir.²⁸⁶ Allah'a imanın kalbe yerleşmesi ve Allah'ı tasdik etmektir.²⁸⁷ Aynı zamanda nimet verene ta'zim ve hürmet göstermek şeklinde de tanımlanabilir.²⁸⁸ Gazzali'ye göre insan kalbi taş gibidir. Bu sertlik ancak hem Allah'tan korkup hem de Allah'a şükrederek yumuşatılır.²⁸⁹

Fiil ile şükür ise İnsanın hem bedeniyle hem de bütün organlarıyla Allah'a şükretmesi²⁹⁰ ve Allah'a itaat edip emirlerini yerine getirmesidir. Aslında İslam'ı her bakımdan yaşamaya çalışmaktır. Allah'ı övmek ondan gelen her şeyi şartsız kabul etmektir. Şükürün başı Allah'ı bilmektir.²⁹¹ Şükür her ibadeti içine alır çünkü azanın şükürü ibadet etmektir.²⁹²

İki kimse için şükür kelimesi kullanılmaktadır. Kul önce Allah'a sonra anne ve babasına şükretmelidir.²⁹³ Allah'a şükretmek yaratıcısını tanımak ve kulluk görevini en iyi şekilde yerine getirmektir. Anne ve babaya şükretmek ise onlara iyilikte bulunmak ve ihtiyaçlarını gidermek anlamındadır.²⁹⁴

²⁸⁰ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*, 577.

²⁸¹ İmam Gazzâlî, *Mükaşefetü'l kulüb*, çev. Salih Uçan, (İstanbul: Çelik Yayınevi, 1982), 286.

²⁸² Gündüz, "Küfrün Karşısı Şükür", 25.

²⁸³ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*, 584.

²⁸⁴ Konyalı, *Hulâsat'ül Beyân fî Tefsîr'il Kur'ân*, 4316.

²⁸⁵ Bilmen, *Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, 2742.

²⁸⁶ Konyalı, *Hulâsat'ül Beyân fî Tefsîr'il Kur'ân*, 4316.

²⁸⁷ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*, 584.

²⁸⁸ Gündüz, "Küfrün Karşısı Şükür", 23.

²⁸⁹ İmam Gazzâlî, *Mükaşefetü'l kulüb*, 285.

²⁹⁰ Gündüz, "Küfrün Karşısı Şükür", 27.

²⁹¹ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*, 584.

²⁹² Konyalı, *Hulâsat'ül Beyân fî Tefsîr'il Kur'ân*, 4316.

²⁹³ *Kur'ân-ı Kerîm*, Lokman, 31/14.

²⁹⁴ Durak Pasmaz, "Kur'ân'da Şükür Kavramı" *,Diyanet İlmi Dergi*, 35/3(1999):78.

Allah’a şükür konusu birçok âyette geçmektedir. Bu durumun sebebi ise şükrün; iman ve tevhidin en önemli emaresi olmasıdır.²⁹⁵ Şükür, insanın Allah’ın âyetlerine karşı verdiği cevaptır. İslâm’da şükür, aslında imanın başka bir ismidir. Küfür bir şükür eksikliğidir. Şükür küfre zıt olan bir durumdur. Şükür bir anlamda Allah’ın nimetini itiraf etmektir.²⁹⁶ Nimetin yalnızca Rezzak olan Allah’tan olduğunu bilmektir. Bu bağlamda tevhid ve şükür ilişkisi vurgulanmıştır.

Şükür, nimeti bilip açığa vurmaktır. Verilen nimetleri inkâr etmek suretiyle gizlemek ve yok saymaktır. Küfür ise iman etmemek, insana nimet bahşeden Rezzak olan Allah’ı inkâr etmektir. Şükür bu açıdan bakıldığında iman etmek ve Allah’a minnettarlık duymaktır.²⁹⁷

Şükür hamd etmeyi ve inanmayı içine almaktadır. Şükrün başı Allah’a hamd etmektir. Nasıl ki Fâtiha sûresi okunurken hamd ile başlanır tevhid ile sonlandırırız.²⁹⁸ Şükretmek sünnetullahı uymak ve hayatını tevhid inancı üzerinde inşa etmektir.²⁹⁹ Şükür imanın eş anlamlısıdır. Şükür nimetin fazla olmasına, nankörlük ise küfrün artmasına ve sonuç olarak kulun cezalandırmasına sebep olmaktadır. Allah’ın insanlara verdiği nimetlere karşı insanların samimiyetle iman edip şükretmeleri istenmektedir. İnsanlara verilen can, mal, akıl, beden ve organlar, yağmur, gece-gündüz ve nice nimetler karşılığı olarak insanlar şükretmelidir. Şükrün faydasını görecektir olan Allah değil kullardır. Allah’ın, kulun şükrüne ihtiyacı yoktur.³⁰⁰ İnsanların şükretmesi, nankörlük etmemesi,³⁰¹ Allah’a inanan insanların şükretmesi gerektiği,³⁰² dinin özünün şükür olduğu vurgulanmaktadır.

Şükür aslında bir imtihan aracı olarak kullanılmaktadır. İnsanın şükreden mi yoksa nankörlük eden mi olacağının tespiti için yapılmış bir çalışmadır. Hz. Süleyman şükrün Allah’ın bir lütfu olduğunu ve kendisini sınamak için kullanıldığını ifade etmiştir.³⁰³

²⁹⁵ Zafer Koç, *Kur’ân’dan Öğütler 1* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012), 83.

²⁹⁶ İhsan Soysaldı “Tasavvufî Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1997):108.

²⁹⁷ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*, 577.

²⁹⁸ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*, 577.

²⁹⁹ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 4747.

³⁰⁰ Bilgen *Yüksek İslam Ahlakı*, 577.

³⁰¹ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/ 152.

³⁰² Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/172.

³⁰³ Kur’ân-ı Kerîm, Neml, 27/40.

Kul şükretmek ve nankörlük etmek noktasında bir imtihandadır. Allah inananları sabır ve şükürle sorumlu tutmaktadır. Bunun nedeni Rabbini ve kendini yeterince tanımlarını sağlamaktır. Allah bazen bolluk verir bazen de yokluk, bazen sıkıntı çekip eziyet görürler. İnananlar her türlü zorluğa rağmen sabreder nankörlük etmez ve şükreder.³⁰⁴ Nimeti saklamak, söylememek nankörlüktür. Nimeti saklamamak ve göstermek nimete şükretmektir.³⁰⁵

Hız. Peygamber musibetlere karşı sabreder, bir nimete kavuştuğu zaman da şükrederdi. Hız. Peygamber'in hayatı her zaman şükür üzerinde inşa edilmişti. Şikâyet ettiği görülmemiştir hatta çok ağır hastalıklara yakalandığında bile şükürden ayrılmamıştır.³⁰⁶

Allah'a şükretmemize vesile olan birçok nimet vardır. Allah'ın insana duydu organları vermesi,³⁰⁷ doğru yolu bulmaları için elçiler ve kitaplar göndermesi,³⁰⁸ beslenme ve barınma imkânları vermesi,³⁰⁹ sorumluluk alanlarının belirlenmesi,³¹⁰ bağışlanmanın var olması ve her şeyin insanın hizmetine sunulması,³¹¹ halifelik görevinin insana verilmesi³¹² bu nimetlere örnek verilebilir.³¹³ Allah'a karşı insanın görevi de her zaman diliyle, kalbiyle ve fiilleriyle Allah'ı anıp şükretmek ve nankörlük yapmamaktır. Kulluk görevini yerine getiren insana Allah dünyada şükürüne karşılık verecek,³¹⁴ ahiret hayatında da derecesini yükseltecektir.³¹⁵

İnsan sûresi 3.âyetinde ifade edildiği üzere insanoğlu ya şükredici olacak ya da küfredici olacaktır. Bu bağlamda bakıldığında iman zıttı inançsızlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Şirk bir manada küfür sınıfına dâhil olmaktadır. Bu bağlamda bilgi ve hikmetin amacı, kulun sabırlı, itaatkâr ve şükredici olması, nankörlük yapmaktan kendini koruyup, zulme düşüp küfre bulaşmamasıdır.

³⁰⁴ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*,579.

³⁰⁵ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*,579.

³⁰⁶ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*,582.

³⁰⁷ Kur'an-ı Kerim, Nahl, 16/78.

³⁰⁸ Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/151.

³⁰⁹ Kur'an-ı Kerim, Yasin, 36/ 34, 35.

³¹⁰ Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/185, 186.

³¹¹ Kur'an-ı Kerim, İbrahim 14/34.

³¹² Kur'an-ı Kerim, Fatır, 35/39.

³¹³ Koç, *Kur'an'dan Öğütler* 1,84.

³¹⁴ Kur'an-ı Kerim, Nisâ, 4/147.

³¹⁵ Kur'an Yolu Tefsiri, 1:237-238.

2.2.6.Vakar -Tevazu - Alçak Gönüllülük Kavramı

Vakar kelimesi sözlük anlamı itibariyle “ağırbaşlılık, temkinli olmak, şerefi korumak”³¹⁶ ve “haysiyet sahibi olmak” anlamlarına gelir.³¹⁷ Vakar, “büyüklik, yücelik, saygı duymak, olgunluk” anlamlarında kullanılmaktadır.³¹⁸ Vakar, alçak gönüllülük ve hilim arasındadır.³¹⁹

Tevazu insanoğluna verilen nimetleri Allah’tan bilmeyi ifade etmektedir. Tevazu kavramının karşıt anlamı kibirdir. Kibir ne kadar kötü ve çirkinse, tevazu ve vakar o kadar iyi ve güzeldir.³²⁰ Tevazu ve vakar, gurur ve bencillikten farklıdır.³²¹ Zira kibrin ve gururun iyileştirilmesi sonucunda tevazu ve vakar ortaya çıkar³²² ve bu şekilde insanı bayağılıktan korumuş olur. Tevazu ve vakar birbirini tamamlayan kavramlardır. Vakar olmadan tevazu insana hafiflik ve aşağılık verir. Vakur ve mütevazı insan kibirten uzak olduğu için insanlar tarafından sevilir.³²³

Tevazunun iki uç bir orta noktası vardır. Fazla olursa kibir, eksik olursa basitliktir. Orta kısmı ise tevazu olarak isimlendirilir. Övülen davranış ise mütevazı davranmak ve orta yolu bulmaktır.³²⁴

Kur’ân-ı Kerîm’de inananlara karşı alçak gönüllü, inkâr edenlere karşı vakur ve cesur olanlar övülmüştür. Kibir imandaki zayıflığın bir sonucu olarak görülmektedir.³²⁵ Mümin hem vakarlıdır hem de alçak gönüllüdür. Vakur olmak insanı heybetli yapar. Alçak gönüllü olmak ise sevilmesine ve saygı görmesine sebep olmaktadır.³²⁶

Hz. Peygamber vakarlı ciddi bir izlenim verir. Sonrasında insanlar onun ne kadar şefkatli bir insan olduğunu farkına varırdı.³²⁷ Hz. Peygamber’in sözleri hikmetliydi. Gülümsemesi sadece tebessümdü. Gözlerinin içi gülerdi. Hz. Peygamber konuşmasında,

³¹⁶ Mehmet Demirci, “Hz. Peygamber’ in Tevazu ve Vakarı”, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,30/1(1994):62.

³¹⁷ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*, 702.

³¹⁸ Hüseyin Vuruşkan, “Hadislerle Vakar Kavramı”, *Diyanet İlmi Dergi*, 56(2020):849.

³¹⁹ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*,702.

³²⁰ Mehmet Demirci, “Hz. Peygamber’in Vakarı”,61.

³²¹ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*,702.

³²² Mehmet Demirci, “Hz. Peygamber’in Vakarı”,60.

³²³ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*, 702.

³²⁴ İmam Gazzâlî, *Kibir ve Kendini Beğenmişlik*, (*Kitâbü zemmil kibr vel ucb*),çev. Ersan Urcan(İstanbul: Çelik Yayınevi, 2022),148.

³²⁵ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*, 702.

³²⁶ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 4753.

³²⁷ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*,702.

susmasında, oturmasında ve yürümesinde vakur bir insandı.³²⁸ Hz. Peygamber ev işlerini kendi yapardı. Elbisesini yamar, odasını süpürür, hayvanlarını sağlar, çarşıya gider, alışveriş yapardı.³²⁹ Hz. Peygamber'in mütevazı ve vakur bir tavır sergilediği görülüyor. Üsve-i Hasene olan peygamberler her konuda olduğu gibi vakur olma konusunda da örnek olmaktadır.³³⁰

Mütevazı olanlar Allah katında yükselir, kibirli olanlar ise alçalır. Aşağıdaki rivayetlere baktığımız zaman bunu net bir şekilde görebiliyoruz.

*“Muhakkak ki tevazu, kulun ancak yüceliğini arttırır. Bu nedenle siz tevazu gösterin ki Allah da size merhamet etsin.”*³³¹

Katade şöyle demiştir: *“Kime mal, güzellik, giyim veya ilim verilir de o kişi mütevazı olmazsa sahip olduğu o şeyler kıyamet günü onun için vebal olur.”*³³²

İlim öğrenenler eğer heva ve niyetlerine göre onu değiştirirlerse bu durumda ilim kibirli insanın kibrini artırır. Mütevazı insanın ise tevazusunu arttıracaktır.³³³ İmam Gazzali şöyle der. *“Mütevazı olmayan zahit, meyvesi olmayan ağaç gibidir.”*³³⁴ İnananların ağırbaşlı ve mütevazı olması gerektiği vurgulanmaktadır. Ancak kişinin bu durumu dengede tutarak kendine de zarar vermemesi gerekmektedir.³³⁵

2.2.7. Emir Bi'l-Ma'rûf Nehiy Ani'l-Münker Prensibi

Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker prensibini açıklamadan önce ma'rûf ve münker kelimelerinin tanımlarını ve kapsamını ifade etmemiz gerekmektedir. Ma'rûf ve münker kelimelerinin farklı tanımlamaları bulunmaktadır.

Ma'rûf kelimesinin tanımları aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir.

- Ma'rûf kelimesi irfan kökünden gelmektedir. İslamiyet öncesi Arap kültüründe “iyilik, gönül okşayıcı söz ve davranış” şeklinde kullanılmaktadır.³³⁶
- Tefsirlerde “ilahî yasaca tanınan ve onaylanan”,

³²⁸ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*,703.

³²⁹ Mehmet Demirci, “Hz. Peygamber'in Vakarı”,61.

³³⁰ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*,703.

³³¹ İmam Gazzâlî, Kibir Ve Kendini Beğenmişlik,39.

³³² İmam Gazzâlî, Kibir Ve Kendini Beğenmişlik, 42.

³³³ İmam Gazzâlî, Kibir Ve Kendini Beğenmişlik,72.

³³⁴ İmam Gazzâlî, Kibir Ve Kendini Beğenmişlik,44.

³³⁵ Mustafa Güney, *Kur'an'dan Öğütler 2* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları,2012)408.

³³⁶ Mustafa Çağrıç, *İslam Düşüncesinde Ahlak* (İstanbul: Dem Yayınları, 2012),62.

- Ma‘rûf ,bilinen ve tasvip edilen,
- Ma‘rûf, gerçek inanıştan doğan ve onunla uyumlu davranışları,
- Ma‘rûf, akliselimin benimsediği, insanın tabiatına uygun, vicdanla uyuşan kabul edilen, din tarafından da onaylanmış iyi, güzel, yararlı davranışlardır.³³⁷
- Kadı Abdülcebbar ve İbn Teymiyye gibi âlimler ma‘rûf, dinin yapılmasını gerekli gördüğü veya tavsiye edilen davranış olarak tanımlamaktadır.³³⁸
- Ma‘rûf, iyi ve iyilik, akla ve Allah’ın kitabına uygun şeylerdir.³³⁹
- Âyetlerde ebeveyn ile dünyada güzel geçinilmesi gerektiği ma‘rûf kelimesi üzerinden anlatılmaktadır.³⁴⁰

İslamiyet öncesi Arap kültüründe onaylanmayan, yadırganan, nefret edilen şey³⁴¹ anlamında kullanılan münker kelimesinin anlamları aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir.

- Ma‘rûf kavramının zıddı,³⁴²
- Münker, tanınmadığı ve yabancı olduğu için onaylanmayan,
- Münker, dinin yapılmasını istemediği veya tavsiye edilmeyen söz ve davranışların hepsi,³⁴³
- Münker, kötü, kötülük, akla ve Allah’ın kitabına uygun olmayan şeylerdir.³⁴⁴

Ma‘rûf ve münker kelimeleri eski anlamlarını koruyarak içeriğini genişletmiştir. Kısaca bu iki kavramı şöyle tanımlayabiliriz. Ma‘rûf kelimesi iyi ve doğru kabul edilen inanç, düşünce ve davranışları ifade etmektedir. Münker kelimesi ise yanlış, Müslümanlar tarafından kabul edilmeyen inanç, düşünce ve davranışları ifade etmektedir.³⁴⁵

Kur’ân-ı Kerîm’de ma‘rûf ve münker kelimeleri; iyiliği emretmek ve kötülüğü men etmek anlamında dokuz âyette emr-i bil ma‘rûf nehiy an ‘il münker kalıbıyla geçmektedir.³⁴⁶

³³⁷ Kur’ân Yolu Tefsiri 2:601-607

³³⁸ Çağrııcı; *İslam Düşüncesinde Ahlak*, 64.

³³⁹ Ebulleys semerkandi, *Gafletten Kurtuluş, (Tenbihül Gafilin)*,çev. Yaman Arıkan, (İstanbul: Uyanış Yayınevi, 1980),107

³⁴⁰ Kur’ân-ı Kerîm, Lokman, 31/ 14 -15.

³⁴¹ Çağrııcı; *İslam Düşüncesinde Ahlak*, 62.

³⁴² Çağrııcı; *İslam Düşüncesinde Ahlak*, 62.

³⁴³ Çağrııcı; *İslam Düşüncesinde Ahlak*, 64.

³⁴⁴ Ebulleys semerkandi, *Gafletten Kurtuluş*,107.

³⁴⁵ Çağrııcı; *İslam Düşüncesinde Ahlak*, 63.

³⁴⁶ Çağrııcı; *İslam Düşüncesinde Ahlak*, 64.

Mümin erkekler ve kadınların iyiliği emretme kötülüğü men etme, namaz ve zekât ibadetlerini ifa eden kişiler oldukları açıklanmaktadır.³⁴⁷ Bir âyette emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker yapan kişilerin kazananlar olacağı,³⁴⁸ en hayırlı milletin de bu uygulamayı yapanlar olduğu³⁴⁹ yine aynı şekilde Allah'a ve kıyamet gününe iman³⁵⁰ konusu vurgulanmaktadır. Münafıklar tanımlanırken de iyiliği emredip kötülüğü men etmeyen, kişiler olduğu³⁵¹ ifade edilmektedir.

Bütün peygamberlerin temel vazifelerinden biri “iyiliği emretme ve kötülüğü men etme” prensibidir.³⁵² Hz. Peygamber ve inananlar için vurgulanarak emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker yapılması istenmektedir. Hz. Peygamberin bir hadisinde şu şekilde geçmektedir.

*“Kim bir kötülük görürse onu eliyle değiştirsin. Şayet eliyle değiştirmeye gücü yetmezse diliyle değiştirsin dilliyle değiştirmeye de gücü yetmezse kalbi ile düzeltme cihetine gitsin ki bu imanın en zayıf derecesidir.”*³⁵³

İyiliği emredip kötülüğü men etme prensibinin iman kavramı ile beraber açıklanmış olması konunun değerinin anlaşılması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Sosyal hayatın düzenlenmesini sağlayan bir kural iman kavramı üzerinden açıklanmıştır. İyilik ve kötülük dinin çizdiği sınırlar dâhilinde yapıldığında kişinin imanının bir nişanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hz. Lokman kıssasında yer alan bütün kavramlar arasında bir ilişki vardır. Her kavram açıklanırken bir diğer kavramı sınırlarını belirleyip tanımlanmasına katkı sağlamaktadır. Hz. Lokman oğlundan iyiliği emredip kötülüğü men etmesini isterken aynı zamanda sabır ve namaz konusunda uyarıda bulunmaktadır.

Hz. Peygamber bir hadisinde iyilik kavramını aşağıdaki gibi açıklamaktadır.

*“İyilik güzel ahlaktan ibarettir Günah ise kalbini tırmalayıp durduğu halde insanların bilmesini istemediğin şeydir.”*³⁵⁴

³⁴⁷ Kur'an-ı Kerim, Tevbe, 9/71.

³⁴⁸ Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân, 3/104.

³⁴⁹ Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân, 3/110.

³⁵⁰ Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân, 3/114.

³⁵¹ Kur'an-ı Kerim, Tevbe, 9/67.

³⁵² Kur'an Yolu Tefsiri 2:601-607.

³⁵³ Tirmizî, Fiten, 11.

³⁵⁴ Müslim, Birr, 14, 15.

İyiliğin aslında güzel ahlak olduğu ifade edilmektedir. Kişinin ahlakını güzelleştirmesi için yapması gereken iyilik yapmaktan başka bir şey değildir. Aynı şekilde hadiste günah olarak ifade edilen kavramı münker yani kötülük olarak düşünebiliriz.

Hiz. Peygamberin bir hadisinde hayırlı olarak ifade edilen kişilerin ahlakı güzel olanlar olduğu³⁵⁵ başka bir hadisinde ise helak olan kişilerin söz ve davranışlarında ileri gidip haddi aşanlar olduğu³⁵⁶ bir diğler hadiste kıyamet günü güzel ahlakın ağır geleceğı, Allah'ın çirkin hareket yapan ve kötü söz söyleyen kişileri sevmediğı belirtilmektedir.³⁵⁷

Ankebût sûresi 45. âyette yer alan ifadeler Hiz. Lokman kıssasındaki öğütleri destekleyici olduğu görölmektedir. Kötülüğten men eden namaz vurgusu Lokman sûresi 17. âyette de yer almaktadır. Yalnızca namaz kılınması da istenmemiştir namazın özenle kılınması gerektiğı iki farklı âyette açıklanmaktadır.

Aşağıdaki âyette geçen sabır ve kötülük kelimeleri Hiz. Lokman kıssasındaki kavramlar ile aynı bağlamda kullanılmaktadır.

“Size bir iyilik gelirse bu onları üzer, ama başınıza bir kötülük gelse buna sevinirler. Eğer sabreder ve sakınırsanız, onların tuzağı size hiçbir zarar vermez. Allah onların yaptıklarını çepeçevre kuşatmıştır.” (Âl-i İmrân 3/120).

Namazı özenle kılmak, iyiliğı emretme kötülüğü men etme, sabır kavramı ve Allah'ı anmak konuları ayetlerde bir arada yer almaktır. Sebebi ise bu eylemlerin zincirin bir halkası gibi birbirine bağılı olmasındandır. Hiz. Lokman oğluna namazı özenle kılıp iyiliğı emret kötülüğten men etmesini tavsiye ederken de aynı kelimelerin kullanılmış olması önemlidir.

Toplumsal değlerlerin bozulması ve vicdanın etkisinin azalması birbiriyle bağlantılıdır. Zira bir hadiste günahın kalbi tırmalayıp duran şey olduğu³⁵⁸ ancak insanların kötülükler karşısında rahatsızlık duymaması ve birbirini uyarmadığı³⁵⁹

³⁵⁵ Buhârî, Menâkıb, 23; Müslim, Fezâil, 68.

³⁵⁶ Müslim, İlim, 7.

³⁵⁷ Tirmizî, Birr, 61.

³⁵⁸ Müslim, Birr, 14, 15.

³⁵⁹ Kur'an-ı Kerîm, Mâide, 5/79.

vurgulanmaktadır. Hâlbuki bütün insanların birbirlerini uyarması hem bireysel hem de toplumsal yaşamın bir gereğidir.³⁶⁰

Bu âyetten de anladığımız üzere insanlar sadece kendilerinden sorumlu değildir. Bir mümine sadece iyi olmak yetmeyecektir. İyi bir örnek olarak iyiyi tavsiye etmek ve kötülükten men etmekte onun asli sorumluluklarından biri olacaktır.

İnsanlar birbirlerine iyiliği emrederken bunu gizlice yapmalılar. Çünkü nasihat konusunda böylesi daha etkili olacaktır. İyiliği emretmek ve kötülükten men etme kolay değildir. Kişinin başına bir sıkıntı gelebilir bu durum da onlara sabretmek gerekir.³⁶¹

2.2.8. Adalet Kavramı

Çalışmamızda Lokman sûresinin 12-19. âyetleri incelenmekte olup bu kısımda doğrudan adalet kavramı geçmemektedir. Ancak adalet kavramı kıssada yer alan diğer kavramlar ile bağlantılıdır. Bu sebeple açıklanma gereği görülmüştür.

Hz. Lokman kıssasında tevhid, şirk, küfür, adalet, hikmet, ibadet konuları ve toplumsal hayatı düzenleyen ahlaki öğütler yer almaktadır

Kur’ân-ı Kerîm’deki âyetlerde tevhid vurgusu esas alınmıştır. Bu açıdan bakıldığında zaman şirk ve küfür kavramlarının sık sık geçmesinin nedeni anlaşılmaktadır. Şirk büyük bir haksızlıktır. Kulun Allah’a karşı yapmış olduğu haksızlık yani şirk aynı zaman da adaletsizlik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum da hak ile batılın birbirine karışmasına sebep olmaktadır.

Hz. Lokman’ın oğluna verdiği öğütlere ilk olarak tevhid ile başlamış olması oldukça önemlidir. Çünkü muhatabın zihnindeki tanrı tasavvurunun doğru şekillenmesi bütün hayatı ile ilgilidir. Hz. Lokman’ın oğluna verdiği öğütlere baktığımız zaman zulmün bir haksızlık olduğu ifade edilmektedir. Zulmün ne olduğu açıklandığı zaman ise bunun şirk olduğu ifade edilmektedir. Hz. Lokman’ın adalet vurgusu bu bağlamda ortaya çıkmaktadır. Kulun Allah’a karşı haksızlık yapmadan adaleti önceleyerek tevhidi merkeze alması gerekmektedir. Hz. Lokman’ın adalet anlayışı ve yaşantısındaki yerini bu şekilde anlayabiliriz:

³⁶⁰ Kur’ân Yolu Tefsiri, 322-323.

³⁶¹ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*,47.

“Allah, hak ve adaleti ayakta tutarak, kendinden başka tanrı olmadığını bildirdi; Melekler ve ilim sahipleri de bunu ikrar ettiler. (Evet) O’ndan başka tanrı yoktur; O mutlak güç ve hikmet sahibidir.” (Âl-i İmrân Sûresi 3/18)

Hiz. Lokman kıssasındaki her kavram birbiriyle ilişkilidir. Âyetleri incelediğimizde bu durumu görebiliyoruz. Adalet, ilim ve hikmet kavramları beraber kullanılmıştır. Allah’ın adaletli ve hikmet sahibi olduğu bunu ise ancak ilim sahiplerinin bileceği ifade edilmektedir. Hiz. Lokman’ın adalet anlayışı ve hikmeti, ilme neden bu denli önem verdiğini ortaya çıkarmaktadır.

2.2.9. Sevgi ve Hoşgörü Kavramı

Sevgi insanların birine karşı duyduğu kalbi yakınlıktır. Kişilik gelişimi üzerinde önemli bir yer tutan sevgi insanların yaşadıkları toplumlarda daha mutlu olmasını sağlamaktadır.

Eğitimde başarı sağlanabilmesi için azim, kararlılık, sabır gibi unsurların varlığı gereklidir. Bu unsurların varlığı ise sevginin varlığına bağlıdır. Anlaşıldığı üzere eğitimin temeli sevgiye dayanmaktadır.³⁶²

Hiz. Lokman kıssasına baktığımız zaman baba -oğul ilişkisinin nasıl olması gerektiği konusunda muhataba bilgi verilmektedir. Hiz. Lokman oğluna karşı sevgi ile yaklaşp ona hoşgörü göstermiştir. Yavrucağum şeklindeki sevgi dolu hitabı, ahlaki değerleri uygulama konusunda tatlı dille yaklaşması muhatabın üzerindeki etkiyi artıracak olumlu bir yönlendirme olacaktır.

2.3. Hiz. Lokman Kıssasında İnanç ve Güven

2.3.1. Kibir Kavramı

Kibir kelimesi “büyüklük ve büyüklenme” kelimeleriyle aynı anlama gelir. Kibir ahlaki bir kavramdır. Kendini başkalarından büyük görmek, büyüklenme, başkalarını küçük görmek olarak ifade edilmektedir. Kibirli insanlar ise mütekebbir ve müsteกbir kelimeleri ile ifade edilmiştir.³⁶³

³⁶² Dodurgalı, *İlkeler ve Yöntemler*,14.

³⁶³ Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*,228.

Kibrin zıt iki kavramı vardır. Biri olumlu olan tevazu yani alçak gönüllülüktür. Diğeri ise olumsuzluk ifade eden zillet, pısrıklık ve uyuşukluk olarak tanımlanmaktadır. Tevazu, iki uç noktada olan kibir ile zillet arasındaki mutedil olandır.³⁶⁴

İmam Gazzâlî, kibir kavramını batınî ve zahirî olarak ikiye ayırır. Batınî kibir nefiste var olur. Zahirî kibir ise dışa vurmuş ve azalarda görülebilen kibirdir.³⁶⁵

Kibirli insan inanç bakımından eksik, Allah’a güvenmeyen, kendini üstün görendir. Kibir, yasaklanan uzak durulması gereken bir davranıştır. Bu kimselerin Allah tarafından sevilmeyeceği ifade edilmiştir. Bu âyetlerden bazıları şunlardır:

“... (Allah) o büyüklük taslayanları sevmez.”(Nahl 16/23)

“... Andolsun ki (kâfirler), kendi kendilerine büyüklenmişler, azgınlıkta pek ileri gitmişlerdi.” (Furkân 25/21)

“... Bana kulluk etmeyi kibirlerine yedirmeyenler alçalmış olarak cehenneme gireceklerdir.” (Mü'min 40/60)

Kibir kavramına ayetlerde fazla yer verilmesinin sebebi aslında küfrü de içine almasıdır. Zira büyüklük sadece Allah’a aittir. İnsanın kibirlenmesi kişinin kendini tam olarak anlayamamasından kaynaklanmaktadır. Gazzâlî bu durumu açıklamak için hizmetçinin padişahın tacı ile onun tahtına çıkması örneğini verir.³⁶⁶

Hz. Peygamberde hadislerinde bu konunun üzerinde durmuştur. Aşağıdaki rivayetleri örnek olarak verebiliriz.

“Cehennemlikleri haber vereyim mi? Onlar kaba, katı kalpli, insanlara iyiliği dokunmayan ve kibirli kimselerdir.”³⁶⁷

“Kalbinde zerre kadar kibir bulunan cennete giremez.”³⁶⁸

“Kalbinde hardal tanesi kadar iman bulunan bir kimse cehenneme girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan kimse de cennete girmez.”³⁶⁹

³⁶⁴ Mehmet Demirci, “Hz. Peygamber’in Vakarı”,60.

³⁶⁵ İmam Gazzâlî, *Kibir ve Kendini Beğenmişlik*,51.

³⁶⁶ İmam Gazzâlî, *Kibir ve Kendini Beğenmişlik*, 64.

³⁶⁷ Buhârî, Eyman, 9.

³⁶⁸ Müslim, İman, 147.

³⁶⁹ Tirmizî, Birr,61.

Kibrin en kötüsü Allah’a karşı yapılmış olan kibirdir. Allah’a karşı yapılan kibir aynı zamanda kişinin imanındaki bir eksiklikten kaynaklanmaktadır. Zira güçsüz insanın sonsuz kudret sahibi olan Allah’a karşı kibirlenmesi kendini bilmezliktendir. Bu hal sonrasında kişi cennete giremeyecek ve Allah tarafından sevilmeyecektir.

İnsanlar ilim, amel, ibadet, soy sop, güzellik, mal, güç, kuvvet ve çocuk gibi farklı şeylerden dolayı kibirlenebilirler.³⁷⁰ Kasas sûresi 76-81. âyetlerde Karun’un zenginliği sebebiyle kibirlendiği belirtilmiştir.

Kibirli insanları bazı özelliklerinden tanımak mümkündür. Kibirli insanlar kendini daha değerli gördüğünde diğer insanları küçümseyip ve onları kendi yanından uzaklaştırır, onlarla oturmaz ve onlarla yiyip içmez. Kişinin kibri daha fazla olduğunda karşısında el pençe durulmasını isteyecektir. Kibri bundan da fazla olursa yanında çalıştırmaktan kaçınır. Şayet bundan da fazla olursa kişinin önüne geçmek isteyip ondan daha yüksek yerde olmak isteyecektir.³⁷¹ İnsanın kibri artıkça artacak hep daha fazlasını isteyecek kendini daha da büyük görmeye devam edecektir.

İnsanoğlu kibrinden dolayı verilen öğütü kendi yararına olduğu halde kabul etmez. Allah’tan korkulması ifade edilirken kişiyi kibri günaha sokar.³⁷² Karun, Firavun ve Haman’ın durumları kibirlerinden helâk ile sonuçlanmıştır.³⁷³ Kendini tanımayan âdemoğlunun büyüklük taslamasına sebep bilgisizliğidir.³⁷⁴ Yeterli bilgiye sahip olmayan insan daha fazla hata yapar.

Taberî, Mü’minûn sûresi 60. âyetin tefsirini yaparken ilk muhataplarının kibrinden dolayı Allah’a iman etmediklerini açıklamıştır. Şeytan da Hz. Âdeme secde etmeyerek büyülenmiş ve isyankâr olmuştur. Bu sebeple kibir şeytanın özelliklerindendir. Mütekebbir, aslında şeytanın yolundan giderek ona yardımcı olmaktadır. İnsanlar ibret alsın diye kibrin, şeytana ait bir vasf olduğu açıklanmıştır.

Kibir, kul için çok tehlikeli bir haslettir. İnsanın yaratıcısına kafa tutmasına bile sebep olabilmektedir. Nasıl şeytan “Ben Âdem’den daha üstünüm!” diyerek kibirlendi

³⁷⁰ Abdullah Parlıyan, *Açıklamalı Tam Riyazu’s-Salihin Tercümesi*, (Konya: Konya Kitapçılık, 2014) 210.

³⁷¹ İmam Gazzâlî, *Kibir ve Kendini Beğenmişlik*, 53.

³⁷² Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/206.

³⁷³ Kur’ân-ı Kerîm, Kasas, 28/76-81.

³⁷⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 4752.

sonuç olarak Allah'ın huzurundan kovuldu.³⁷⁵ İnsan için de aynı durumun olması ihtimal dâhilindedir.

Kibir, kulun cennete ulaşmasında bir perde olur. Kibir cennetin kapılarının kapatılmasına sebep olur. Çünkü kibirli insan kendisi için istediğini müminler için istemez. Mütevazı olmaz ve yumuşak bir şekilde nasihat edemez. Başkasının öğütlerini kabullenmek istemez. Başkalarını küçük görüp onların gıybetini yapar. Ne kadar yerilmiş olan bir huy varsa kibirli insanlarda vardır. Kişi kibrini kaybetme düşüncesi ile bu güzel huylara sahip olamaz. Bu sebeple kalbinde zerre miktar kibir olan kimse cennete giremez.³⁷⁶ Kur'ân-ı Kerîm'de dünya hayatında kibirlenenlerin karşılığını cehennemde alacağı açıklanmıştır.³⁷⁷

Muhakkak kötü ahlak belirtisi olan kibir, kötüye davette bulunur. Kibrin insanı ilmi istifadeden, hakkı kabul etmekten ve Hakk'a boyun eğmekten alıkoymaktadır.³⁷⁸ Büyüklük sadece Allah için kullanılır. Kendilerini büyük görenler Allah'ın azabına uğrarlar.

2.3.2. Küfür Kavramı

Küfür kelimesi “örtmek, gizlemek; nankörlük etmek” anlamlarına gelmektedir. Aynı zamanda “peygamberi onaylamamak ve ona inanmamak” diye tanımlanmaktadır. Küfrü kabul edip benimseyen kişi için kâfir kelimesi kullanılmaktadır.³⁷⁹

Mukâtil b. Süleyman küfür kelimesinin dört anlamı olduğunu ifade etmektedir.³⁸⁰

1. Allah'ın tevhidini inkâr etmek anlamında kullanılmaktadır.³⁸¹
2. Delilin inkârı anlamında kullanılmaktadır.³⁸²
3. Nankörlük anlamında kullanılmaktadır.³⁸³
4. Uzak olmak, uzaklaşmak anlamında kullanılmaktadır.³⁸⁴

³⁷⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Sad, 38/4-78.

³⁷⁶ Kur'ân-ı Kerîm, Zümer, 39/72.

³⁷⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Mü'min, 40/60.

³⁷⁸ İmam Gazzâlî, *Kibir ve Kendini Beğenmişlik*, 54 -55.

³⁷⁹ Sa'düddin Taftâzânî, *Şerhu'l-'Aķā'id*, çev. M. Adnân Dervîş, (Beirut :1991),188-189.

³⁸⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Kur'ân Terimleri Sözlüğü*, 109.

³⁸¹ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/6.

³⁸² Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/146.

³⁸³ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara, 2/152; Neml, 27/40; Lokman, 31/12; Şu'ara, 26/19.

³⁸⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Mümtehine, 60/4; Ankebût, 29/25; İbrahim,14/22.

Küfür kavramının önemi “tepeden bakma” veya “küçük görme” anlamlarında ortaya çıkmaktadır. Kibir ile kâfirin en tipik vasfı olduğu görülmektedir. Kâfir, karşısındakini küçük görüp aynı zamanda kendisi ile övünendir. Kibirlenip kendilerini her şeyden üstün görüp imanı kabul etmezler.

Küfür imanın zıt anlamlısıdır. İman ile bağdaşmaz. Beraber düşünülemez. Kimse iki kalpli yaratılmamıştır. İman ve küfür aynı anda bulunmaz.³⁸⁵

Küfre düşenlerin anne, baba, kardeş bile olsa; dost olarak görülmeceği Kur’ân-ı Kerîm’de yer almaktadır.³⁸⁶ Şirk kavramı zulüm olarak görülmektedir. Hz. Lokman kıssasında babanın oğluna uyarısı da bu yönde olmaktadır. Zulüm doğrudan şirkte karşılık bulmaktadır. Küfür, şirk ve zulüm arasındaki üçlü ilişkiyi bu şekilde açıklayabiliriz.

Küfür ile zulüm hemen hemen aynı anlamda kullanılmaktadır. Vahyi alay ederek dinleyen ve Hz. Peygamber’e büyücü, şair diyenler için, bazen kâfir kelimesi yerine zalim kelimesi kullanılmaktadır.³⁸⁷ Allah’ın âyetlerine iftira atıp³⁸⁸ onları yalan sayanların zalim olacağı,³⁸⁹ kalbi katılaştıran³⁹⁰ tamlaması kâfir için kullanılmaktadır. Bu kişiler de, zalim olarak anılmaktadır.

2.3.3. Şirk Kavramı

Şirk kelimesi sözlükte “ortak olmak”, “ortaklık” ve “ortak koşmak” anlamına gelmektedir. Şirk koşan kimseye müşrik, şirk koşulan kimseye için şerik kelimesi kullanılmaktadır.³⁹¹

Mukâtil b. Süleyman şirk kavramına 3 farklı anlam vermiştir. ³⁹²

1. Başkasını ona denk tutmak, Allah’a eş ve ortak koşmak³⁹³
2. İbadetten gayri taate ortak koşmak³⁹⁴
3. Amellerde şirk, riya manasında kullanılmıştır.³⁹⁵

³⁸⁵ Mehmet Emin Özağar, *Hadislerle İslâm*. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 634.

³⁸⁶ Kur’ân-ı Kerîm, Tevbe, 9/23.

³⁸⁷ Kur’ân-ı Kerîm, Enbiyâ, 21/ 2-3, 5.

³⁸⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Cuma, 62/5.

³⁸⁹ Kur’ân-ı Kerîm, Zümer, 39/32

³⁹⁰ Kur’ân-ı Kerîm, Hac, 52/53.

³⁹¹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, “şrk” md.

³⁹² Mukâtil b. Süleyman, *Kur’ân Terimleri Sözlüğü*, 111.

³⁹³ Kur’ân-ı Kerîm, Nisâ, 92/36; Nisâ, 92/48; Mâide, 5/72; Tevbe, 9/3.

³⁹⁴ Kur’ân-ı Kerîm, A’râf, 7/190; İbrahim, 14/22.

³⁹⁵ Kur’ân-ı Kerîm, Kehf, 18/110.

Şirk, Allah'ı yetersiz görmek, Allah'a karşı nankörlük etmek, Allah'a iftira atmak, Allah'tan başkasına yalvarmak, Allah'tan başkasını dost kabul etmek, birden fazla tanrı edinmek, dinin kaynağına başkasını koymaktır. Ayrıca, isimlere tapınmak, Allah'a isyan etmek, zulüm etmek, cehalet ve düşüncesizliktir.³⁹⁶

Şirkin sebeplerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

- Şeytana tabi olma
- Meleklerle tapma
- Cinlere tapma
- Putlara tapma
- Tabiattaki varlıklara (güneş, ay, yıldızlar vb.) ve olaylara tapma
- Kendi arzularını ilah edinme
- Bilgisizlik ve zan ile hareket etme
- Kibir ve gurur
- Gelenek ve göreneklere bağlılık
- Zorlama-baskı
- Refah toplumu olmanın getirdiği şımarıklık
- Peygamberleri ve din önderlerini beşer üstü görmek³⁹⁷

³⁹⁶ Bayraktar Bayraklı *İnsanlığın Vebası Şirk*(İstanbul: Düşün Yayıncılık,201)

³⁹⁷ İbrahim Demirel, “Sebe Sûresi Bağlamında Tevhid ve Şirk”(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017),22.

Şirk kavramını doğruluğun zıddı olan sıdk kavramı ile ele aldığımız zaman iftira yani Allah aleyhine yalan uydurmak demektir.³⁹⁸ Meryem sûresi 88. âyet ve Enbiyâ sûresi 26. âyetle “*rahman çocuk edindi*” “denilerek Allah’a bir iftira atılmaktadır.”³⁹⁹ Zira gerçekte olmayan bir şeyin var olduğunu söylemek bir iftiradır.

Allah’ın eşi, dengi, benzeri olmadığı halde var olduğunu söylemek, Allah’a karşı yapılan bir iftiradır. Bu durum Nisâ sûresinin 48. âyetinde açıklanmaktadır.⁴⁰⁰

“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bundan başka dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah ile iftira etmiş olur.”(Nisâ 92/48)

Şirk kelimesini bu âyetlerle beraber değerlendirdiğimiz zaman iftira kelimesi ile bağlantılı olduğunu görmekteyiz.

Şirk tanrının insana yetmediği düşüncesine dayanmaktadır. Çünkü yettiği düşüncesine sahip olan bir kişi yaratıcısına ortak koşmaz. Bundan dolayı Allah aşağıdaki âyeti insanların şirk konusundaki hatalarından dönsünler diye bir yol gösterici olarak indirmiştir.

“Allah kuluna yetmez mi? Onlar seni, O'ndan başkaları ile korkutuyorlar. Allah kimi saptırırsa artık ona doğru yolu gösterecek hiçbir kimse yoktur.”(Zümer 39/36)

İnsanlar yaratıcısının yetersiz olduğunu düşünerek yeni bir tanrı üretmiştir. Allah, yoktan var ettiği kulunun ve bütün varlıkların ihtiyaçlarını giderme konusunda kâfidir. Başkasından talep etmek, onu aracı kılarak yardım dilemek, yaratıcısını eksik görmek şirk koşmak anlamındadır.⁴⁰¹

Şirk nankör insanlarda görülmektedir. Allah şirkin kaynaklandığı nankörlüğü Rûm sûresi 33. âyetle açıklamaktadır. İnsanoğlu her hangi bir sıkıntısı yoksa yaratıcısına şirk koşar, sıkıntılı bir anda ise tevhidi benimseyerek Allah’tan yardım ister. Çünkü şirk koştukları tanrıların onlara bir fayda vermeyeceğini bilirler. Bunu anladıkları zaman tevhid inancına yönelirler.⁴⁰²

³⁹⁸ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 70.

³⁹⁹ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 29.

⁴⁰⁰ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 30.

⁴⁰¹ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 23- 24.

⁴⁰² Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 27.

Şirk bir nevi hastalıktır. Kişi bu hastalığı başkasına da bulaştırabilir. Tâhâ sûresi 85. âyette Samiri isimli şahsın İsrailoğullarını yoldan saptırmasını bu duruma örnek olarak verebiliriz.⁴⁰³

Fâtiha sûresi 5. âyette geçen “Yalnız senden yardım dileriz.” ifadesi toplumdaki şirk olgusuna karşı inananların ne yapması gerektiğini vurgulanmaktadır. Yine Ra’d sûresi 14. âyette Allah’tan başkasına yalvarıldığı zaman hiçbir cevap alınamayacağı belirtilmektedir.

İnsan dua ederek, yalvardığı varlıktan karşılık almak isteyecektir. Buna güç yetiremeyecek varlığa yalvarması akıl dışı bir davranıştır. İnsan bu durumda şirke bulaşmış olacaktır. Zira kulun insanın isteğini yerine getiremeyecek varlık tanrı olamamaktadır.⁴⁰⁴

Ra’d sûresi 16. âyette insanların şirk koştukları varlıkların kendilerine bile fayda verme gücüne sahip olmadıkları ama insanların bunları dost edinmeleri eleştirilmiştir.

Kâinat nasıl Allah’a ait ise, din de yalnız Allah’a aittir. Allah âlemin sahipliğini nasıl başkası ile paylaşmaz ise, dinin sahipliğini de başkası ile paylaşmaz. Kâinatın sahipliğini Allah’a verip dine başkasını ortak kılmak şirktir. Bu akıl almaz bir cehalet göstergesidir.⁴⁰⁵ Şirkin var olduğu yerde gerçek din olmaz. Şirk bir bataklıktır. Bataklık kurutulduktan sonra gerçek dinin inşası yapılabilir.⁴⁰⁶

Müşrik Arapların putlara tapması da şirkin bir göstergesidir.⁴⁰⁷ Şirk bir inanç meselesidir. Allah tasavvurunun yanlışlığından ortaya çıkmaktadır. Putlara tapanların gerçekte Allah’a inandıkları, ancak putlara şefâatçi olsunlar diye iman ettikleri bilinmektedir.

Müşrikler “O putlar bizleri Allah’a daha fazla yakınlaştırır ve onlar Allah katında bizim şefâatçılarımızdır”⁴⁰⁸ derler. Ne var ki putlar kendilerine ne zarar, ne de yarar veremeyecektir. Aklın ışığında putlara bakabilselerdi gün ışığı gibi ortada olan bir gerçeğe yüzleşebileceklerdi. Buna rağmen Allah merhameti gereği birçok âyette

⁴⁰³ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 28.

⁴⁰⁴ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 31.

⁴⁰⁵ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 38.

⁴⁰⁶ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 42.

⁴⁰⁷ Kur’ân-ı Kerîm, Yûsuf, 12/40; Necm, 53/23; A’râf, 7/71.

⁴⁰⁸ Kur’ân-ı Kerîm, Zümer, 39/3.

müşriklerin hatalarını açıklamış onların tevhide dönmelerini söylemiştir. Peygamberimiz de tebliğini bu doğrultuda yapmıştır.

Müşrikler inançlarının sosyal boyutunu idrak edemezler. Şirkin sosyal hayatta açtığı sorunların farkına varamazlar. Kendi kalplerinde başlayan bir inanç toplumsal bir çöküşe sebep olacaktır.⁴⁰⁹

“De ki: Yeryüzünde dolaşın da öncekilerin sonlarını nasıl olduğuna ibretle bakın. Onların çoğu ortak koşuyordu.”⁴¹⁰ Rûm sûresi 42. âyete ifade edildiği gibi eğer insan kendisinden öncekilerin sonlarına bakarsa kurtuluşa erecektir.

Kur’ân-ı Kerîm tevhid ilkesi üzerine kurulmuştur. Muhatabın inanç meselesi çözülmeden ameli meselelere geçilmemiştir. Çünkü inanç problemi olan bir insandan ameli yetkinlik beklenmez.

Kibir de şirke yol açan sebeplerden biridir. Saffat sûresi 22-24. âyetlerde geçen zalim kelimesi ile kastedilen aslında müşrikler olduğu Lokman sûresi 13. âyetten anlaşılmaktadır.⁴¹¹

2.3.4. Zulüm Kavramı

Zulüm kelimesi “bir şeyi kendisine ait olmayan konuma yerleştirmek” olarak tanımlanmaktadır. Zulüm kelimesi yirmi âyette geçer. Ancak bu kelimenin türevleri 269 kez de farklı hallerde Kur’ân’da bulunmaktadır. Yirmiden fazla âyeti kerime de ise “insani ilişkilerde haksızlık yapma” anlamına gelmektedir.⁴¹²

Mukâtil b. Süleyman zulüm kavramına 4 farklı anlam vermiştir.⁴¹³

1. Şirk⁴¹⁴
2. İnsanın şirk dışında hata yaparak kendine zulmetmesi, ⁴¹⁵
3. İnsanlara zulmedenler, ⁴¹⁶

⁴⁰⁹ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 47.

⁴¹⁰ Kur’ân-ı Kerîm, Rûm, 30/42.

⁴¹¹ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 97.

⁴¹² Çağrı, “Zulüm”, 507.

⁴¹³ Mukâtil b. Süleyman, *Kur’ân Terimleri Sözlüğü*, 138.

⁴¹⁴ Kur’ân-ı Kerîm, En’am, 6/82; Lokman, 31/13.

⁴¹⁵ Kur’ân-ı Kerîm, Bakara, 2/231; Kasas, 28/16.

⁴¹⁶ Kur’ân-ı Kerîm, Şurâ, 42/40.

4. Şüphesiz insanın kendisine zarar veren ve sevabını azaltanlar, ⁴¹⁷

Zulüm, sözlükte karanlık, ışığın yokluğu anlamına gelmektedir. Kavram olarak hakkı yerine koymamak, adaletsizlik, baskı ve şiddet, hak yemek, eziyet ve işkence anlamlarına gelmektedir. Zulüm kelimesinin kök anlamlarından biri de karanlıktır. Bu bağlamda şirk, karanlık bir inanış biçimidir. Kur'ân-ı Kerîm'de zulüm karanlık, haksızlık anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda küfür ve şirk anlamına da gelmektedir.⁴¹⁸ Allah'ın hakkını başkasına vermektir. Aynı zamanda Allah'ın yücelttiği insanı ⁴¹⁹ başka bir yaratığa ibadet ettirerek alçaltmaktır.⁴²⁰

Zulüm kelimesi şirk, küfür ve yalanlama kelimelerine karşılık gelmektedir. Bu karşılıklarına baktığımız zaman zulüm kavramı doğrudan inanç konusu ile alakalıdır. Ahlaki boyutu ise kişinin, haddini aşmak suretiyle başkasının hakkına zarar vermektir.⁴²¹ Haksız yere birini öldürmek,⁴²² hırsızlık yapmak,⁴²³ birinin malını gasp etmek,⁴²⁴ birinin hakkını elinden almak inananlara baskı yapmak ve onlara şiddet uygulayarak yaşadıkları yerden çıkartmak,⁴²⁵ bu ifadelerde zulmün içine girmektedir.⁴²⁶ Zalim kelimesi ise genellikle insanlara zulmeden anlamına gelmektedir.⁴²⁷

Peygamberler yaşadıkları dönemde eziyet, zulüm ve işkence görmüşlerdir.⁴²⁸ Ancak hiçbir zaman tebliğ ve tebyin görevlerini yerine getirmekten geri durmamışlardır. Toplumda egemen olan şirke rağmen tevhide göre yaşamış ve onu anlatmışlardır. Bir toplumun güçlüleri müşrik olduğu zaman, kendi inançlarını güçsüzlere zorla kabul ettirmeye çalışmışlardır. Bu konuda Sebe sûresi 31-33. âyetler örnek olarak verilebilir.

Allah, dünyada hayatında kitaplara inanmayanlara “zalim” isimi vermiştir. Kur'ân-ı Kerîm'in hakkını, ilahi kitapların hakkını vermeyenler, onlara zulmetmiştir.

⁴¹⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Bakara 2/57; Enbiyâ 21/47; Meryem 19/60.

⁴¹⁸ Mustafa Bilgen, *Ahlaki Hastalıklar ve Kurtuluş Yolları*, (İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 2007), 815.

⁴¹⁹ Kur'ân-ı Kerîm, İsrâ, 17/70.

⁴²⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 45.

⁴²¹ Güney, *Kur'ân'dan Öğütler 2*, 423.

⁴²² Kur'ân-ı Kerîm, Mâide, 5/27, 29.

⁴²³ Kur'ân-ı Kerîm, Yûsuf, 12/75.

⁴²⁴ Kur'ân-ı Kerîm, Sad, 38/24.

⁴²⁵ Kur'ân-ı Kerîm, Hac, 22/39.

⁴²⁶ Güney, *Kur'ân'dan Öğütler 2*, 2424.

⁴²⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Şurâ, 42/40.

⁴²⁸ Güney, *Kur'ân'dan Öğütler Öğütler 2*, 423.

Çünkü kitaplara iman onların hakkıdır. Bu hakkı vermemek zulmetmektir. Bu sebeple bu şekilde nitelendirilmişlerdir.⁴²⁹

Zümer 45. âyette müşriklerin inanç biçimi ve psikolojik yapılarını açıklamaktadır. Ahirete inanmamak tevhid inancına karşı olumsuz bir tepki doğurmuştur. Sonuç olarak gerçek olmayan tanrılara yönelmeye sebep olmaktadır.⁴³⁰

Hiz. Peygamber bir hadiste kibirlenen kişinin en sonunda zalimler grubuna gireceğini söylemiştir.⁴³¹ İnsanlar yaşadıkları toplumun özelliklerini yansıtır. Kibirli insanlarla beraber olanlar o kişilerden etkilenecektir.⁴³²

İnsanın fıtratı gereği tevhid inancını kabul etmek ister. Tevhid inancının kökleri doğuştan gelirken, şirk ise sonradan ortaya çıkan bir olgudur. Fıtratta olmayan bir şeyin tevhide zarar vermesi zulümdür. Bu duruma sebep olan kişi de zalimdir.⁴³³ Allah mutlak nur sahibidir. Allah'tan gelen vahiy, kutsal kitaplar ve din de nurdur. Çünkü din insanların hayatını aydınlatan karanlıktan kurtaran bir araçtır.⁴³⁴

Haksızlık kelimesi aynı zamanda kıyamet günü ile ilgilidir. İnsanların kıyamet günü korku duyacağı⁴³⁵ ancak Allah'ın her insana kıyamet günü hakkını vermek suretiyle⁴³⁶ zalim olmadığını gösterir.

Aileyi ihmal etmek insanları ebedi hüsrana götürecek bir zulümdür. Aileyi ihmal ederek kişi bir anlamda haksızlık yapmıştır. Şuarâ sûresi 42. âyette kendilerini de ailelerini de hüsrana atanların zalimlerden olduğu belirtilmiştir.⁴³⁷

Şirk, tanrılığı Allah'tan başkasına vermektir. Buna imkân yoktur. Bu kısım Hiz. Lokman'ın öğütlerinde şirk konusunu vurgulaması ayrıca bir açıklama şeklindedir. Bir parantez arası cümle şeklinde gelen ilahi bir sözdür.⁴³⁸

Zulüm ve zalim kavramları en önemli menfi kavramlardandır. Çünkü bu kavram küfür ve şirk kavramlarına da karşılık gelmektedir. Tevhidin merkeze alındığı, sapkın

⁴²⁹ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 102.

⁴³⁰ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 105.

⁴³¹ Tirmizi, *Birr*, 61.

⁴³² Parlıyan, *Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihin Tercümesi*, 210

⁴³³ Bayraklı, *İnsanlığın Vebası Şirk*, 45.

⁴³⁴ Bilgen, *Ahlaki Hastalıklar ve Kurtuluş Yolları*, 815.

⁴³⁵ Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/281.

⁴³⁶ Kur'an-ı Kerim, Mü'min, 40/17.

⁴³⁷ Canan, *Baba Olarak Hiz. Peygamber*, 103.

⁴³⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 45.

inanişların eleştirildiği dinde bu kavramın önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Haddi aşmak, kişinin kendi sınırlarını bilmeden Allah'a karşı yapılan haksızlık olarak tanımlanabilmektedir. Hâlbuki Allah kullarına haksızlık etmeyeceğini ve zalim olmadığını⁴³⁹ açıklanmaktadır.

Şirk ile zulüm kelimeleri arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Zulüm, bir şeyi yerli yerine koymamak, hakkı olana hakkını vermemektir. Tevhidi kabul etmemek ve tevhid inancına göre yaşamamak, Allah'ın hakkını gasp etmektir. Bu hakkı yerine getirmemek zulümdür. Tevhid ise adaleti sağlamaktır.

2.3.5. Nankörlük Kavramı

Nankörlük kelimesi olumsuzluk içeren kavramlardan biridir. İyiliği inkâr etmek, değerini bilmemek demektir. Nankörlüğün zıt kavramları ise iman, hamd ve şükürdür.⁴⁴⁰

Nankörlük kelimesini iki yönden ele alınabiliriz. Bunlar; Bir insanın başka bir insana karşı yaptığı ya da Rabbine karşı yaptığı davranıştır.⁴⁴¹

“...Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!”⁴⁴² Âyetinde şükür ve nankörlük ifadeleri birbirinin zıt anlamlısı olarak kullanılmıştır. Şükür kelimesi olumlu, nankörlük kelimesi olumsuzluk içeren bir değerdir.

İnsanların nankör olduğu⁴⁴³ iyi amellerde bulunan kişilerin nankörlük görmeyeceği⁴⁴⁴ insanların kendi elleri ile nankörlük yaptıkları⁴⁴⁵ Allah'ın şükredenlere karşılığını kat kat vereceğini⁴⁴⁶ nankör ve nankörlük kelimelerinin küfür kelimesine karşılık gelmesi Kur'an-ı Kerim'de yer verilmektedir.⁴⁴⁷

Açıklamalara baktığımız zaman nankörlük kelimesinin Hz. Lokman kıssasında geçen şükür, şirk ve küfür kelimeleriyle ilişkili olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu anlamda kullanılan zalim ve zulüm kelimeleriyle de ilişkisi vardır.

⁴³⁹ Kur'an-ı Kerim, Kaf, 50/29.

⁴⁴⁰ Bilgen, *Ahlaki Hastalıklar ve Kurtuluş Yolları*, 566.

⁴⁴¹ Bilgen, *Ahlaki Hastalıklar ve Kurtuluş Yolları*, 566.

⁴⁴² Kur'an-ı Kerim, Bakara, 2/152.

⁴⁴³ Kur'an-ı Kerim, Abese, 17/32.

⁴⁴⁴ Kur'an-ı Kerim, Enbiyâ, 21/94.

⁴⁴⁵ Kur'an-ı Kerim, Şûra, 42/48.

⁴⁴⁶ Kur'an-ı Kerim, İbrahim, 14/7.

⁴⁴⁷ Kur'an-ı Kerim, Sebe, 34/15, 17.

2.4. Hz. Lokman’ın Örnek Olma ve Öğretme Rolü

Bu başlıkta Hz. Lokman’ın oğluna yürüyüş tarzı ve sesin kullanımı konusunda verdiği öğütler incelenecektir.

2.4.1.Yürüyüş Tarzı

Yürüyüş tarzları kişinin duygularının ve ahlakının bir yansımasıdır. Böbürlenerek yürüme,⁴⁴⁸ çalım satarak yürüme,⁴⁴⁹ yürüyüşte tâbii olmak,⁴⁵⁰ utanarak yürüme,⁴⁵¹ ayaklarını yere vurarak yürüme⁴⁵² şeklinde farklı yürüme tarzları Kur’ân-ı Kerîm’de yer almaktadır. Yürüme tarzlarının duygulara yansıması ise şu şekilde olmuştur: Böbürlenerek, çalım satarak yürüme kibrin, yürüyüşte tâbii olmak tevazunun, utanarak yürüme hayânın, ayaklarını yere vurarak yürüme tahrikin ifadesidir.

Gururla, çalımla, kibirli ve böbürlenerek yürüme şekilleri yasaklanmaktadır. Bu konuda İsrâ sûresi 37. âyet ve Lokman sûresi 18. âyetler örnek verilebilir.⁴⁵³

“Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüşebilirsiniz.” (İsrâ 17/37)

“Gurura kapılarak insanlara burun kıvrma, ortalıkta çalım satarak yürüme; unutma ki Allah gurura kapılıp kendini beğenen hiç kimseyi sevmez.” (Lokman 31/18)

Hz. Peygamber de hadislerinde kibirli yürüme hakkında Müslümanları uyarmıştır.

*“Allah kibrinden dolayı elbisesini sürüyerek yürüyen bir kimseye kıyamet günü bakmaz.”*⁴⁵⁴

Kibirli yürüme Allah’ın ve insanların hoşlanmadığı bir tarzdır. Aynı zamanda psikolojik bir hastalık halinin dışavurumudur.⁴⁵⁵ Bu yürüyüş tarzı inanç ve ahlak ile yakından ilgilidir. Çünkü insanın kalbinde olan şey kendisini dışarıya yansıtır.

⁴⁴⁸ Kur’ân-ı Kerîm, İsrâ, 17/37.

⁴⁴⁹ Kur’ân-ı Kerîm, Lokman, 31/18,

⁴⁵⁰ Kur’ân-ı Kerîm, Lokman, 31/19; Furkân, 25/65.

⁴⁵¹ Kur’ân-ı Kerîm, Kasas, 28/25.

⁴⁵² Kur’ân-ı Kerîm, Nûr, 24/31.

⁴⁵³ Ergün Çapan, “Kur’ân’da Bir Ahlak Ölçüsü Olarak Yürüme Tarzı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2011): 36.

⁴⁵⁴ Buhârî, Libâs, 1.

⁴⁵⁵ Ergün Çapan, “Kur’ân’da Bir Ahlak Ölçüsü Olarak Yürüme Tarzı”, 36

Yürüyüşte orta yol⁴⁵⁶ olarak ifade edilen, dengeli ve mutedil yürümektir. Kibirden arınmış tevazu içinde, acele etmeden, orta hızla yürümek bu yürüyüş tarzının özelliklerindendir.⁴⁵⁷ Âyette geçen yürüme tarzı; ne acizlik gösteren yavaş, ne de çok süratli yürüyüşten uzak mutedil yürüme olarak tefsir edilmiştir.⁴⁵⁸

Dinin emrettiği ve doğru olan yürüme tarzı Furkân sûresi 63. âyette yer almaktadır:

“Rahmân’ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, “selâm” deyip geçen kullardır.” (Furkân 25/63)

Vakar ve tevazu içinde yürüme mutedil bir yürümedir. Müminlerin yürüyüş tarzları da bu şekilde olmalıdır. Vakar ve tevazu değerlerinin insanların yürüme tarzlarına etkisi bu şekilde gerçekleşmektedir.

Abdullah b. Mesud, Yahudiler gibi koşarak, Hristiyanlar gibi de çok yavaş yürünmemesi gerektiğini müslümanların bu iki tarzın ortası bir yürüyüşle emredildiklerini belirtmektedir.⁴⁵⁹

Yürüme tarzlarının hükmünü ise şu şekilde ifade edebiliriz. Kibir, Allah’ın sevmediği ve yasakladığı davranıştır. Bundan dolayı bir insanın gururla, kibirle, böbürlenerek yürümesi de haram olacaktır. Mutedil bir yürüme ise menduptur.⁴⁶⁰

Ölçülülük ya da orta yolda olmak, nerdeyse tüm dinlerde fazla önem verilir. İslam dininin ölçülülüğe ve itidale vurgusu herkes tarafından bilinmektedir.⁴⁶¹

Örnek olma ve öğretme rolü açısından baktığımızda, Hz. Lokman’ın öncelikle oğluna tevhide hatırlatıp şirkten uzak durmasını söylüyor, sonrasında namaz uyarısı yapıyor. En son ise ahlak yansıması olan yürüyüş tarzının nasıl olması gerektiği açıklıyor. Tedricen yapılarak etkisinin artması sağlanıyor.

⁴⁵⁶ Kur’ân-ı Kerîm, Lokman, 31/19.

⁴⁵⁷ Ergün Çapan, “Yürüme Tarzı”, 46.

⁴⁵⁸ Ergün Çapan, “Yürüme Tarzı”, 46.

⁴⁵⁹ Ergün Çapan, “Yürüme Tarzı”, 46.

⁴⁶⁰ Zuhaylî, et-Tefsiru’l-Münîr, 21/156.

⁴⁶¹ Yaran, *Ahlak ve Etik*, 247.

2.4.2. Sesin Kullanımı

Bu bölümde Lokman sûresi 19. âyet özelinde sesin kullanımı ve eşek sesi benzetilmesi konularını açıklayacağız.

Söz konusu ayette Allah Teâla şöyle buyurmaktadır. “*Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkini eşeğin anırmasıdır.*” (Lokman 31/19)

İletişimin temel aracı dildir. Ancak tek başına yeterli değildir. Diyalog sırasında ses tonunun ayarlanması, kelimelerin seçimi, konuşmada yumuşak bir dil kullanılması iletişimin doğru bir şekilde gerçekleşmesini sağlayacaktır. “*Kavl-i ma ‘rûf*” (güzel söz)⁴⁶² tamlaması ile nasıl konuşulması gerektiği açıklanmaktadır. Yapılmaması gereken davranış için ise “*lehve ‘l-hadis*” (boş söz)⁴⁶³ tamlaması kullanılmaktadır.⁴⁶⁴

Sesin kullanımı etkili iletişimin bir parçasıdır. Sesin tonu ve söyleniş şekli hitap eden kişiyi tanımamızı sağlar. Sesin kullanımı ile sözlerin anlamını güçlenebildiği gibi yanlış anlamalara da neden olabilmektedir.

Sesin değişik tonlamalarla kullanımı, dinlemeyi ve anlaşılmayı artırırken, tek ton ile konuşmanın devam etmesi, iletişimin zorlaşmasına neden olmaktadır. Sesin yüksekliği duygusallığın, doğruluğun, saygının veya bilgisizliğin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Saygıdan dolayı ses tonunun ayarlanması gerekmektedir. Kur’ân-ı Kerîm “*Seslerinizi peygamberin sesi üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi peygambere yüksek sesle bağırmayın.*”⁴⁶⁵ İfadelerini kullanarak bu konuya açıklık getirmiştir. Normal bir ses tonuyla konuşan insan, sağduyulu olduğu izlenimi verir. Bağırarak sesini yükselten kişi sinirli ve kibirli izlenimi vermektedir.⁴⁶⁶ Bundan dolayı Hz. Lokman kıssasında bu konunun üzerinde durulmuştur. Sesin alçaltılması gerektiği, yükseltildiği takdirde insanları rahatsız eden eşek sesine benzediği vurgulanmıştır. Çünkü sesin alçaltılarak kullanımı terbiye, özgüven, doğruluk ifade eder. Yüksek sesin kullanımı ise sinirlilik, kabalık ve kibri göstermektedir. Bu âyette sesin ölçülü kullanımına dikkat çekilmiş, nasıl davranılması gerektiği kıssa üzerinden aktarılmıştır. Münafıkların dillerini

⁴⁶² Kur’ân-ı Kerîm, Nisâ, 4/5.

⁴⁶³ Kur’ân-ı Kerîm, Lokman, 31/6.

⁴⁶⁴ Süleyman Gümrükçüoğlu, “Kur’ân’da İletişim Dili”(Yayınlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011)187

⁴⁶⁵ Kur’ân-ı Kerîm, Hucurat, 11/2.

⁴⁶⁶ Gümrükçüoğlu, “İletişim Dili” 189.

eğip bükmeleleri, sesin kullanımı ve üslupları onların psikolojilerinin⁴⁶⁷ nasıl olduğunu göstermektedir.

Söz ve davranışın uyumu, bireyin kişilik ve karakterinin sağlamlığını gösterdiği gibi o kişinin inandırıcılığını, muhataba etkisi bakımından da önemlilik arz etmektedir. Soyut ifadelerin kalıcı etki yapması oldukça zordur. Birey tarafından somut örneklerin görülmesi özdeşleşmeyi ortaya çıkarır. Mesajın daha kalıcı ve etkili olmasını sağlamaktadır.⁴⁶⁸

Çocukların anne ve babası ile konuşurken güzel söz söylenmesi gerektiği ve öf bile denmeyeceği İsrâ sûresi 23.âyetinde vurgulanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de baba-oğul arasındaki diyaloglardaki üslup dikkat çekicidir. Hz. Lokman'ın, “*ya bûneyye*” (yavrucuğum) şeklindeki hitabı, güzel bir örnektir.

Kadı İyaz, tatlı dille uyarma konusunda Allah'ın böyle bir üslup kullanmaya ihtiyacı olmadığı halde öncelikle Allah'ın bağışlayıcı olduğunun belirtilip daha sonra günah vurgusu üzerinden cehennem tasvirleri yapılmakta olduğuna dikkat çekmektedir.⁴⁶⁹ Öğüt verirken öncelikle yapılması gereken yumuşak sözlü olmalıdır. Çünkü Allah, Firavuna bile elçisini gönderirken yumuşak sözle hitap edilmesini istemektedir. Çünkü yumuşak söz ile muhatap kızdırılmadan, hatalarını savunmasını engellemektedir.⁴⁷⁰ Kalpten söylenen söz yine kalbe gidecektir. Sadece dil ile söylenen, dudaktan dökülenler ise kalbe gitmez.⁴⁷¹ Gaye insanı etkilemek ve kalbi mutmain kılmaktır.

Dilin önemi şöyle açıklanmıştır. “*Güzel bir söz, güzel bir ağaç gibidir ki, onun kökü sabit, dalı ise göktedir.*”⁴⁷² Dille ilgili erdemlerden biri, dedikodu, gıybet ve iftira gibi kötü davranışlardan uzak durmaktır. Tatlı dilli, hoş sohbet olmak, doğru sözlü olmak ve verilen sözde durmak dili olumlu yönde kullanmaktır.⁴⁷³

⁴⁶⁷ Kur'ân-ı Kerîm, Muhammed, 47/30.

⁴⁶⁸ Hayatî Hökelekli, “Dini Telkin Ve Tebliğde Psikolojik Esaslar”, *Diyanet Dergisi*, (1983):36.

⁴⁶⁹ Bilgen, *Yüksek İslam Ahlakı*,86.

⁴⁷⁰ Kur'ân-ı Kerîm, Müzzemmil, 73/15.

⁴⁷¹ Kavaklı, *En Sevilen Öğretmen*, 148.

⁴⁷² Kur'ân-ı Kerîm, İbrahim, 14/ 24.

⁴⁷³ Yaran, *Ahlak ve Etik*,247.

“Yürüyüşünde ölçülü ol, sesini yükseltme; çünkü seslerin en çirkinini eşeğin anırmasıdır.”⁴⁷⁴ Âyeti sesle ilgisi bakımından üzerinde durulması gereken âyetlerdendir. Hz. Lokman’ a verilen hikmet ve öğütlerle beraber sesin kullanımından bahsedilmesi, sesin kullanımında ölçünün önemini gözler önüne sermektedir. Buradan anlıyoruz ki vurgu, tonlama ve ses yüksekliği de önemlilik arz etmektedir.⁴⁷⁵ Eşek gereksiz yere sesini yükseltir bu da insana yakışmayan bir halin benzetmesi olarak âyette örnek olarak verilmektedir.⁴⁷⁶

Kişinin yüksek sesle ve uyumsuz cümlelerle konuşması kültür ve eğitim seviyesini göstermektedir. Bu şekilde davranma insanlara saygısızlık yapmaktır.⁴⁷⁷ Allah bu benzetme ile kullarına bir uyarıda bulunmaktadır.

İnananlar için seslerini Hz. Peygamber’in sesinden yüksek sesle konuşmak, birbirlerine bağırdıkları gibi O’na bağırarak şeklindeki uyarı da bu bağlamda değerlendirebilir. Zira âyetin devamında ses kullanımı ile ameller arasında bir bağlantı kurulmaktadır.⁴⁷⁸

Bu öğüt anne-babalar için çocuklarını terbiye ederken kullanmaları gereken eğitimin kuralları hakkında bilgi vermektedir. Bu kurallar mütevazı olmak, orta yolu tutmak ve ses tonunu uygun ölçüde kullanmaktır. Ses tonunun yanlış kullanımı iletişim kanallarını kapatan problemlerdendir. Bu konuya dikkat çekilmesinin nedeni, insanların yumuşak, mutedil ve anlaşılır bir üsluptan hoşlanmalarıdır. Bu şekilde kurulan iletişim sağlıklı olacaktır.⁴⁷⁹

Eşek sesinden olumsuz söz edilmesine ontolojik değil, antropolojik zeminden bakılması gerekmektedir. Eşek, yaratılış itibarıyla çirkin ve kötü değildir. Yahudi geleneğinde ve İslam öncesi Arap kültüründe kötü ve çirkin görülmesiyle alakalıdır.⁴⁸⁰

Mâverdî eşek sesi için insana en çirkin gelen, duyulduğunda en çok rahatsız eden ses olduğunu söylemektedir. Araplar için çirkin sesle ilgili kullanılan bir darb-ı meseldir.

⁴⁷⁴ Kur’ân-ı Kerîm, Lokman

⁴⁷⁵ Esra Hacımuftuoğlu, “Kur’ân-ı Kerîm’de Mü’minlerin Ağız Ve Söz Disiplini”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 42 (2014): 236.

⁴⁷⁶ Bilmen, Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri, 2743.

⁴⁷⁷ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, 4754.

⁴⁷⁸ Esra Hacımuftuoğlu, “Mü’minlerin Ağız Ve Söz Disiplini”, 236.

⁴⁷⁹ Kerim Buladı, “Kur’ân’ın Sözlü İletişimde Öngördüğü Dil Üslubu”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4/1 (2018): 49.

⁴⁸⁰ Kerim Buladı, “Dil Üslubu”, 49.

Hasan el-Basrî'den nakledilen bir rivayete göre müşrikler, cahiliye döneminde birbirlerine karşı yüksek sesle övünürler. Bağırarak konuşturlardı. Kimin sesi daha yüksek çıkarsa, o kişi daha güçlü olarak görülürdü. Sesi az çıkan kişi ise güçsüz görülmekteydi.⁴⁸¹ Bundan dolayı saygınlığın sestten dolayı olmayacağı, öyle olsaydı eşeğin en saygın olacağı bu benzetme ile ifade edilmiştir. Müşrikler darb-ı mesel aracılığıyla eşek seviyesine indirilmiştir.⁴⁸²

Eşek sesinin örnek olarak verilmesi, konuşurken hangi tür ses ve tondan kaçınılması gerektiğini hakkında bilgi vermektedir.⁴⁸³ Hz. Peygamberin sünnetini şu şekilde özetleyebiliriz. Rahatsız edecek kadar yüksek sesle ve bağırarak konuşmamak, kelime ve cümleler anlaşılmayacak kadar alçak sesle hitap etmemek,⁴⁸⁴ bu ikisi arasında bir yol izlemek muhatabın anlamasını zorlaştıracak yabancı kelime ve cümleler kullanmamak.

Hz. Lokman'ın sesin alçaltılması öğütünden sesin her zaman alçak ve yumuşak olması zorunda olması gerektiği anlamı çıkmamaktadır. Uzak durulması gereken başkasını korkutmak ve güçsüz bırakmak için kendi sesini eşeğin sesine benzetmek, bağırmaaktır.⁴⁸⁵ Görüldüğü üzere Hz. Lokman'ın öğütleri sadece inanç üzerinden olmamıştır. Sosyal hayatı düzenleyen kuralların aktarımı da hedeflenmiştir. Özel anlamda anne-baba-çocuk ilişkisi genel anlamda ise insan ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konusunda müslümanlar için yol gösterici niteliktedir.

⁴⁸¹ Kerim Buladı, "Dil Üslubu", 49.

⁴⁸² Kerim Buladı, "Dil Üslubu", 50.

⁴⁸³ Kerim Buladı, "Dil Üslubu", 50.

⁴⁸⁴ Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsiri*, 4753.

⁴⁸⁵ Kerim Buladı, "Dil Üslubu", 49.

SONUÇ

Kur'ân-ı Kerîm insanoğlunun hayatında yol göstericidir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de ibadet, muamelat, ukubat, ahlaki konular, emirler, yasaklar gibi birçok konu ele alınmaktadır. Birçok konunun aktarımında kıssalardan istifade edilmektedir. Kıssalar mesajın aktarılmasında en etkili yöntemdir. Kıssaların büyük bir yer tutması araştırmacıları bu konu üzerinde çalışmaya sevk etmiştir.

Lokman sûresi, Mekke döneminde inmiştir. İman, ibadet ve ahlaki konular yer almaktadır. Sûrenin iniş sebebi Kureyşlilerin Hz. Lokman hakkındaki soruları üzerine olmuştur. Hz. Lokman hakkında fazla bir bilgi yoktur sadece sûrede iki kez ismi geçmektedir. Hz. Lokman âlimlerin çoğunluğuna göre peygamber değil, salih bir kuldur. Kıssada kendisine hikmet verilen Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütler yer almaktadır.

Kıssalarda gerçek hayatta yaşanmış veya yaşanması muhtemel olaylara yer verilir. Hz. Lokman kıssası da bu durumun bir örneğidir. Değerler eğitiminin amacı hakikatin idrak edilmesini sağlamak ve cehâleti yok etmektir. Hz. Lokman'ın oğluna öğütleri bu durumun güzel bir timsalidir.

Lokman sûresi 12. âyete baktığımızda Hz. Lokman'a hikmet verildiği ifade edilmektedir. Bu âyete değerler eğitimi açısından bakıldığında zaman eğitici; örnek olma ve öğretme rolünü beraber üslenmiştir. Öğüt vermeye başlamadan önce Hz. Lokman'a hikmet verildiği vurgulanmış. Hz. Lokman'ın bilgelik vasfı öne çıkarılmıştır. Öğretme rolündeki kişinin bilgili olması ve muhatabını anlayıp ona göre davranabilecek yetenekte olması gerekir. Hz. Lokman'ın, evladının ihtiyacı ve seviyesine göre hareket ettiğini üslubundan görebiliriz. Kendisine hikmet verilen Hz. Lokman'ın örneklik teşkil etmesi için kendisinin de aynı emir ve yasakları uyguluyor olması gerekmektedir. Zira öğüt verici konumunda olan birinin söyledikleri ile ters hareket ediyor olması düşünülemez. Kendisine verilen bilgi ile amel ediyor olması gerekir. Değerler eğitimi verilirken de anne-baba ve eğitimciler muhatabına doğruyu emrettikten sonra kendileri yapmazlar ise güven ortamı oluşmayacaktır. Muhatap üzerindeki etkisi kaybolacaktır.

Hz. Lokman'ın oğlu ile iletişimi üzerinde durmamız gereken bir durumdur. Âyette “*Ey oğulcuğum / yavrucuğum!*” ifadesi kullanılmıştır. Arapça ‘da bu kullanım “ism - i tasgir” diye isimlendirilir. Dilimizde merhamet, şefkat ve sevgi anlamına gelmektedir. Hz. Lokman, öğütlerinin başında böyle hitap ederek oğlu ile arasındaki perdeyi kaldırarak

sevgi ile yaklaşmıştır. 13, 16 ve 17. âyetlerinde aynı sözcüğü tekrar etmesi, ona olan duygusunu ortaya koymaktadır. Yine aynı şekilde Hz. İbrahim babası için “*Ey babacığım*” ifadesini kullanmıştır. Biri babasına, diğeri oğluna aynı şekilde seslenmiştir. Hz Lokman, oğlu ile konuşmasında sessini yükseltmemesini istemesi üslubun nasıl olması gerektiği hakkında bilgi vermektedir.

Lokman sûresi 16. âyete baktığımızda hardal tanesi benzetmesi ile çok küçük olsa bile, gizli saklı olsa bile her şeyin Allah’ın bilgisi dâhilinde olduğu ifade edilmiştir.

Lokman sûresi 18. âyete baktığımızda Allah’ın sevmediği insanları anlatılmış. Allah tarafından sevilmenin yolunun kötü davranışlardan uzak olmak olduğu belirtilmiştir. Hz. Lokman öğütlerinin daha etkili olması için Allah’ın sevgisi ile motive edici konuşmuştur.

Hiz. Lokman, oğlunun ihtiyacına binaen öğütte bulunmuştur. Allah’a ortak koşma emri ile başlaması oğlunun şirk bulaştığına işaret sayılabilir. Hiz. Lokman oğluna tevhid vurgusu yapmış hatasından dönmesini istemiştir. Ayrıca oğlunun haksızlık yapmaması kulun Allah’a karşı hakkını vererek adaletli olmasını istemiştir. Namazını özenle kıl emrine baktığımız zaman sadece namazını kıl ifadesi yoktur. Namazın nasıl kılınması gerektiği de açıklanmıştır. Bu ifadeden oğlunun aslında namaz kıldığı ancak şirk bulaştığı için namazın ona yarar sağlamayacağı yorumunu yapabiliriz. Gerçeğin nasıl olduğunu bilen Âlim olan Allah’tır. Hiz. Lokman’ın öğütlerinde ilk emir olarak şirkten uzak durma emri gelmiş sonrasında mükellefin sorumlulukları sıralanmıştır.

Hiz. Lokman müşrik Araplar tarafından tanınmış bir şahsiyettir. Bir rivayete göre Lokman sûresinin iniş sebebi insanların Hiz. Lokman hakkındaki soruları olmuştur. Hiz. Lokman kıssasında şirk kavramı Arap toplumunun da en büyük problemi idi. Kıssada öncelik bu kavramın yer alması aynı problemin devam ettiğini göstermektedir. Arapların tanıdıkları, bildikleri birinin dilinden bu konuyu kıssa metodu ile öğrenmesi hedeflenmektedir. Allah mesajını doğrudan vermeyip dolaylı olarak kıssaya dâhil ederek zikretmesi de Allah’ın bir hikmetidir.

Öğütlere tevhid inancının önemi vurgulanarak başlanıyor. Öncelikle şirk konusu ele alınmaktadır. Çünkü inanç, doğru ve samimi bir şekilde kalpte yer almadıkça yapılan ibadetlerinde bir önemi kalmayacaktır. Hiz. Lokman kıssasında şirk, namaz, sabır, iyiliği emretme kötülüğü men etme prensibi, adalet, hikmet, bilgi, bilgelik, sorumluluk duygusu,

vakar, tevazu, alçak gönüllülük zulüm, kibir, böbürlenme, gurur, konuşma ve yürüyüş biçimleri gibi farklı ama birbirini tamamlayan kavramlar yer almaktadır. Her değer farklı kavram üzerinden açıklanmış ama hiçbir kelime gelişigüzel seçilmemiş, her biri birbirinin açıklayıcısı ve tamamlayıcı görevini görmüştür. Bu durum da âyetlerin insanları aciz bıraktığının ve mu'ciz bir kitap olduğunun delilidir. Sıralanan öğütler toplumsal hayatı düzenleyici niteliktedir. Zaten kıssaların özelliklerinden biri de hayatı düzenlemek insanlara yol göstermektir.

Hız. Lokman'ın, oğluna öğüt verirken peyderpey olmasına dikkat etmiştir. Öğütler arasında tedricen metodu uygulanarak daha etkili hale getirmiştir. Sorumlulukların bildirilmesi ve değerlerin hayata işlenmesi için bu metot seçilmiştir. Öncelikle tevhid merkeze alınmış, sonrasında ise emirler verilmiştir. Eğitim bir süreçtir. Zamanla değişimin meydana gelmesi ile eğitim başarılı olur. Değerler davranışların temelini oluşturur. Değerler ve davranışlar arasındaki bağ güçlüdür. İnsanlar değerler aracılığıyla davranışlarını şekillendirir. Değerler eğitimi, toplumun daha iyi ve daha güzel olmasını sağlar. Değerler eğitimi ile davranışların değiştirilmesi ve dönüştürülmesi sağlanmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammed. *Kur'ân Kıssaları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.
- Avcı, Casim. *Son Peygamber Hz. Muhammed*. İstanbul: İsam Yayınları, 2010
- Akıncı, Adem. “Kur'ân'daki Kıssalar ve Din Öğretimindeki Yeri”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 10 /13 (2004): 42-62.
- Bayraklı, Bayraktar. *İnsanlığın Vebası Şirk*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2019.
- Beydâvî, Nâsirüddîn Ebî'l-Hayr Abdullâh b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî eş-Şâfiî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't Te'vil*, I-V, Beyrût: Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.
- Bilgen, Mustafa. *Ahlaki Hastalıklar ve Kurtuluş Yolları*. İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 2007.
- Yüksek İslam Ahlakı Güzel Ahlak Esasları ve Kazanma Yolları. İstanbul: Milli Gazete Yayınları, 2006.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân -ı Kerîm'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Bilmen Yayınevi,
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul: Mektebetü'l İslâmiyye, 1979.
- Buladı, Kerim. “Kur'ân'ın Sözlü İletişimde Öngördüğü Dil Üslubu” .*Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 4/1 (2018): 21-54.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-Beyân Kur'an Meâli ve Tefsiri Cilt: XV*, Çeviren Ali Namlı, İstanbul: Erkam Yayınları, 2013.
- Canan, İbrahim. *Aile Reisi ve Baba Olarak Hz. Peygamber*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.
- Canan, İbrahim. *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*, İstanbul: Akçağ Yayınları, 1998.
- Çağrı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlak*. İstanbul: Dem Yayınları, 2012.
- “Sabır”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 35:337-339. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- “Şükür”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39:259-261. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- “Zulüm”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 54: 507-509. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Çankırılı, Ali; *Ailede ve Okulda Değerler Eğitimi*. İstanbul: Zafer Yayınları, 2015.
- Çapan, Ergün. “Kur'ân'da Bir Ahlak Ölçüsü Olarak Yürüme Tarzı”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (2011): 53.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcu'l-luğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, Cilt: I-VI, Beyrut: Daru'l İlm li'l-melayin, 1979.
- Cevzi, İmam Ebu'l-Ferec Cemalüddin Abdurrahman Ali İbn Muhammed. *Zadü'l-Mesir Fi İlmi't-Tefsir* Cilt: V, Çeviren Abdülvehhab Öztürk, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2009.
- Demirel, İbrahim. “Sebe Sûresi Bağlamında Tevhid ve Şirk”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, 2017.
- Demirci, Mehmet. “Hz. Peygamber' İn Tevazu ve Vakarı”. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. 30/1 (1994) : 59

- Demirci, Muhsin. *Lokman Sûresi ve Ahlaki Öğütler*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2018.
- Tefsir Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Tefsir Usûlü*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2011.
- Dodurgalı, Abdurrahman. *Ailede Çocuğun Din Eğitimi*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1998.
- Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- Doğan, Mebrure. “Dinlerde ve İslam Kültüründe Sabır”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 5 (2014): 93-130.
- Ebulleys semerkandi. *Gafletten Kurtuluş, (Tenbihül Gafilin)*. Çeviren Yaman Arıkan, İstanbul: Uyanış Yayınevi, 1980.
- Ekin, Yunus. “İslam Ahlakı Açısından Lokman Sûresinin Tefsiri”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 1994.
- El-Karadâvî, Yusuf. *Kur’ân’da Sabır*. Çeviren Fatih Tok, İstanbul: Nida Yayıncılık, 2022.
- Es-Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü’t Tefâsîr Tefsirlerin Özü Cilt: V*, Çeviren Sadrettin Gümüş, İstanbul: İz Yayınları, 2003.
- Görgöz, Eyüp Murat. *Kur’ân-ı Kerîm’de Mü’minlerin Özellikleri*. İstanbul: Genç Düşünce Yayınları, 2015.
- Güllüce, Veysel. “Kur’ân’da Hikmet Kavramı Üzerine”, *EKEV Akademi Dergisi* 1/2 (1998): 40-50.
- Gümrükçüoğlu, Süleyman. “Kur’ân’da İletişim Dili”. Yayımlanmış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2011.
- Gündüz, Bilal. “Kur’ân’da Küfrün Karşıtı Olarak Şükür”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Güney, Mustafa. *Kur’ân’dan Öğütler 2*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Hacımuftüoğlu, Esra. “Kur’ân-ı Kerîm’de Mü’minlerin Ağız ve Söz Disiplini”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 42 (2014): 16.
- Harman, Ömer Faruk. “Lokman ”. *İçinde Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 27:206-208. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Hökelekli, Hayati. “Aile Psikolojisi ve Aile İçi iletişim”. *Diyanet İlmi Dergi*, 40/2 (2004):41-60.
- İbn Manzûr, Ebû Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü’l-arab*, IXXX, Beyrut: Dâru sâdır, 1990.
- Ibragimov, Farman. “Din Eğitimi Açısından Kur’ân’a Göre “Şükür” Kavramı”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2018.
- İmam Gazzâlî. *Kibir ve Kendini Beğenmişlik, (Kitâbü zemmil kibr vel ucb)*, Çeviren Ersan Urcan, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2022.
- İmam Gazzâlî. *Mukâşefetü’l kulüb*, Çeviren Salih Uçan, İstanbul: Çelik Yayınevi, 1982.
- İnak, Halil İbrahim. “Hadislerde Hikmet Kavramı”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2007.

- İzutsu, Toshihiko. *Kur'ân'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, Çeviren Selahattîn Ayaz, İstanbul: Pınar Yayınları, 1991.
- Kalkan, Murat. "Kur'ân'da "Hikmet" Kavramı". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2020.
- Karagöz, İsmail. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Karşlı, İbrahim Hilmi. *Kur'ân -ı Anlamaya Giriş*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Kartal, Mehmet Göksel. Kur'ân'a Göre Çocuk Eğitim Sürecinde Ahlaki Gelişim(Lokman Sûresi Özelinde)". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2020.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. "İnkâr ve Acelecilik Karakteri" . *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*. 4/1 (2009): 91-112.
- Kavaklı, Ali Erkan. *En Sevilen Öğretmen Hz. Muhammed (sav) ve Eğitim Metotları*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Kaya, Remzi. "Kur'ân -ı Kerîm Kıssaları ve Düşündürdükleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 11/2(2002): 31 -58.
- Kaymakcan, Recep, Hasan Meydan. *Ahlak, Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2020.
- Kılıç, Sadık; "Tarih Felsefi Açısından Kıssalar", 1. *Kur'ân Sempozyumu*, 87-98.
- Koç, Zafer. *Kur'ân'dan Öğütler 1*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2012.
- Konyalı, Mehmet Vehbi. *Hulâsat'ül Beyân fî Tefsîr'il Kur'ân*. İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1968.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed .*Camiuli -Ahkâmi'l Kur'ân Cilt: XIII*, Çeviren M.Beşir Eryarsoy, İstanbul: Buruc Yayınları, 2019.
- Kutluer, İlhan. "Hikmet". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 17:518 İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kutub, Seyyid. *Fizilal-il Kur'ân*, Çeviren Emin Saraç, İ.Hakkı Şengüler, Bekir Karlıağa, İstanbul: Çelik Yayınevi, 2003.
- Kutub, Seyyid. *Kur'ân'da Edebi Tasvir*, Çeviren Ömer Aydın, Ertuğrul Özalp, İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- Malik, b. Enes. *Muvatta, I-II*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Mukâtil b. Süleyman. *Kur'ân Terimleri Sözlüğü*, Çeviren M. Beşir Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2021.
- Mukâtil b. Süleyman. *Tefsîr-i Kebîr Cilt: III*, Çeviren M.Beşir Eryarsoy, İstanbul: İşaret Yayınları, 2006.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, thk. Muhammed Fuat Abdulkaki, Dâru İhyâi't Tûrâsî'l-Arabî, Beyrut, ty.
- Nursaçan, Abdurrahman. "Lokman Sûresi'nin Konulu Tefsiri". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2017.
- Özağşar Mehmet Emin Vd. *Hadislerle İslâm*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014.

- Parlıyan, Abdullah. *Açıklamalı Tam Riyazu's-Salihin Tercümesi*. Konya: Konya Kitapçılık, 2014.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2003.
- Pusmaz, Durak. “Kur’ân’da Şükür Kavramı” .*Diyanet İlmi Dergi*. 35/3 (1999): 78.
- Rağıb, el-İsfahânî. *Müfredât Kur’ân Kavramları Sözlüğü*, Çeviren Abdulkaki Güneş ve Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları, 2010.
- Soysaldı, İhsan. “Tasavvufta Sabır ve Şükür Kavramları Üzerine Bir İnceleme”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.2 (1997): 103-111.
- Sinanoglu, Mustafa. “Küfür”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 26:533-536. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- “Şirk”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 39:193-198.İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Şengül, İdris. *Kur’ân Kıssalarının Tarihi Değeri*. Ankara: Otto Yayın, 2019.
- “Kıssa”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:498-501,Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Şimşek, M. Sait. *Kur’ân Kıssalarına Giriş*. Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2021.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed B. Cerir. *Taberi Tefsiri*, Çeviren Hasan Karakaya, Kerim Aytekin, İstanbul: Hisar Yayınevi, 1996.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed B. Cerir. *Taberi Tefsiri*, Çeviren Salih Ahmet Rıza, İstanbul: Milli Gazete, 1995.
- Taftâzânî, Sa'düddin. *Şerhu'l- 'Akâ'id*, Çeviren M. Adnân Dervîş, Beyrut :1991.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ Ebû İsâ. *el-Câmiu's-Sahih* Sünenü't Tirmizî, thk. Ahmed Muhammet Şakir, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, ty.
- Tok, Fatih, Kahraman, Halil İbrahim. “Cahiliyeden İslam’a Sabır Kavramı”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.6/10:87-116.
- Topaloğlu, Bekir. “Hakîm”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*,15:181-182,İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Tosun, Mehmet Hanifi. *Çocuk Eğitiminde Hz. Lokman Örneği*. İstanbul: Sude Yayınları, 2018.
- Turan, Refik, Kadir Ulusoy. *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2019.
- Ulusoy, Kadir ve Ali Arslan, “Değerli Bir Kavram Olarak Değer ve Değerler Eğitimi” .İçinde *Farklı Yönleriyle Değerler Eğitimi*, editör. Kadir Ulusoy ve Refik Turan,1-16. Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Uğur, Hakan. “Kur’ân’da Hikmet Kavramı Tefsirlere Göre Hikmet Ayetleri”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 10/3(2010): 135-158
- Uludağ, Süleyman. *Kelabazi Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2013.
- Ulusoy, Kadir. “Değer Eğitimi: Davranışçı ve Yapılandırmacı Yaklaşımına Göre Hazırlanan Tarih Programlarında Değer Aktarımı”. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12/1(2010):32-51.
- Ulusoy, Kadir, Bülent Dilmaç. *Değerler Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2020.

- Üzüm, İlyas. “Lokman Sûresi”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 25:209-211, Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Vuruşkan, Hüseyin. “Hadislerle Vakar Kavramı”. *Diyanet İlmî Dergi*. 56, (2020):841-880.
- Yaman, Ertuğrul. *Değerler Eğitimi- Eğitimde Yeni Ufuklar*. İstanbul: Akçağ Yayınları, 2012.
- Yaran, Cafer Sadık. *Ahlak ve Etik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba ve Çocuk*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2021.
- Yazıcı, Mehmet. “Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 24/1(2014):209-223.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur’ân Dili*. İstanbul: Çelik Şura Yayınları, 1993.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1987.
- Yıldırım, Suat. “Kur’ân-ı Kerimde Kıssalar”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 3 (1979):37-63.
- Yılmaz, Ahmet. “Çocuklara Meal ve Tefsir Hazırlamanın Gerekliliği ve Örnek Olarak Lokman Sûresinin Meal ve Tefsiri”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2007.
- Yılmaz, Asiye. “Kur’ân’daki Kıssaların Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 2008.
- Yorulmaz, Bilal. *Ailede Değerler Eğitimi*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2017.
- Zemahşerî, Ebu’l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *El-Keşşâf ‘An Haka’iki Gavâmidî’t-Tenzil Ve ‘Uyûni’l-Ekavîl Fî Vucûhi’t-Te’vîl*, Çeviren Murat Sülün, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler, 2020.
- Zeyveli, Hikmet “Kur’ân Dilinin Özellikleri ve Özel Olarak Kıssa ve Mucizeler”, *2.Kur’ân Sempozyumu*(4-5 Kasım 1995), Bilgi Vakfı Yayınları, 93-110,
- Zuhayli, Vehbi. *Et-Tefsirü’l-Münir*, Çeviren Hamdi Arslan, İstanbul: Risale Yayınları, 2005.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Elif POLAT	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	İstanbul Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	